

Enkele Byzonderheden betreffende
HET WEESHUIS
te Bergen op Zoom

Th. A. Boeree
(niet in den handel)
Bergen op Zoom, 22 Februari 1934

Wellicht was de verzuilde samenleving in het interbellum aanleiding voor de schrijver om het hier voorliggende onderzoek niet in druk uit te geven. Wel is er een klein aantal 'getypte' exemplaren verschenen.

De corrigerende opmerkingen over de publicaties van oud-archivaris H.J. Levelt van 1923 (Het cellebrouwersklooster of de Bruers in de Nieustrate) en 1933 (St. Geertruydtsbronne) zouden mogelijk te zeer olie op het vuur gooien en als een reactie vanuit de 'andere zuil' beschouwd kunnen worden.

Ofschoon in 1998 een nieuwe publicatie 'Het Bergs Protestants Weeshuis' van drs. Ben Daeter verscheen, is het voorliggend onderzoek van Th. A. Boeree nog alleszins de moeite waard om kennis van te nemen. Waar Daeter (als eerste) ook ingaat op de levensomstandigheden der wezen in de diverse instellingen, is Boeree net als Levelt vooral gericht op de status van het instituut en de rechtmatigheid ervan. De tekst is daardoor soms dermate scherp dat het een papieren discussie tussen twee partijen (lees: zuilen) lijkt.

Inleiding	6
De heeren van Bergen op Zoom	11
en hun verhouding tot het stadsbestuur	11
De vestiging van de Cellebroeders	12
De kerkhervorming in Bergen op Zoom	16
De lotgevallen der cellebroeders en cellezusters	22
De weeskamers	30
De oprichting van het weeshuis	36
Enkele algemeene beschouwingen in verband met de voorafgaande hoofdstukken	62
De mentaliteit van vroeger en van tegenwoordig	67
De voorgeschiedenis	70
het Bergen op Zoomsche weeshuis	70
De Cellezusters	75
De kwestie van de veranderde bestemming van het Cellebroedersklooster	76
Zoo ontstaat het cartularium	78
Organisatie en beheer van het weeshuis	82
A. De Buitenvaders	83
B. De buitenmoeders	85
C. De binnenvader en moeder	85
D. de wezen	86
Het armekinderhuis	91
vernieuwde oprichting van het armhuis	100
Het gecombineerde weeshuis en armhuis	121
Welke kinderen worden nu in dit huis opgenomen ?	121
Tot welken leeftijd bleven de kinderen in het huis?	125
Zorgelijke tijden	125
De vesting wordt ingenomen door de Franschen	129
Financieele toestand	132
Vryheid, gelykheid en broederschap	143
Zoals we zien, begint er een andere wind te waaien.	144
Inspectie	148

Verzoekschrift uit katholieke hoek	152
Manoeuvres van de momboirs	154
Gemeentebestuur	155
De bom barst	158
Een nieuw reglement	166
Nederlands onafhankelijkheid hersteld	173
Hoe is thans de rechtspositie van dit huis?	173
Commissie beider kerken	177
Raadscommissie	187
Overzicht	193
Historisch overzicht van het feitenmateriaal	195
Hoe komt dit armhuis aan inkomsten?	197
De betrouwbaarheid der Bergsche stadsleening	203
Het protestantsch kerkbestuur wil, dat het weeshuis wordt geplaatst op de lijst der gemengde instellingen.	208
De helft ..... een derde .....een vierde	212
Raadsvergadering van 30 December 1910	213
Raadsvergadering van 20 April	220
SLOT	227
Bijlagen	228
De officieele tekst van de goedkeuring van den Prins	228
De giftbrief luidt:	231
Van reparaties aan het weeshuys en den aangekochten hoff	234
De rekening van Baselius	235
Van de goederen der weeskinderen	236
Nog enkele bijzonderheden uit het armhuisreglement:	238
Rekening der momboirs	240
Mr. Verhagen schrijft hiervan:	243
De resolutie van 3 April 1751	245
Bij de staatsregeling van 1798 wordt de staatskerk uitdrukkelijk afgeschaft	246
Regeling twee afgescheiden instellingen	248
Staat van den ontfang en collecte gemaakt den 7 Oct, 1598	250

Rekening van het weeshuis	253
Staat van ontfang en uytgeef van het weeshuys	266
Rekening van de huisarmmeesters	269

De artikelen van H.J. Levelt **301**

Beknopte geschiedenis van het Bergen op Zoomsche weeshuis	301
Het cartularium van het Bergen op Zoomsche weeshuis	306
Regestenlijst van 't weeshuis cartularium te Bergen op Zoom 1305-1606	313
Bergen op Zoomsche weeshuisstichting en haar vroegste fondsen.	337
Waar bleven de Roomsche fondsen der Bergen op Zoomsche weeshuistichting ?	342

Inleiding

Het is een gevaarlijk werk, een overzicht te willen geven van een onderwerp als dit, waarvan het begin in het verre verleden ligt. In de eerste plaats is het de vraag, of men beschikt over alle gegevens, die voor een juiste beoordeling der feiten noodig zijn, in de tweede plaats is het moeilijk zich geheel in te denken in de mentaliteit van de mensen in een lang voorbij tijdperk, en zich daarbij te verheffen boven elke subjectieve meening, de historoeschrijver moet zijn de fotograaf die het beeld weergeeft *zoals het was*, en niet de kunstenaar die zijn persoonlijke visie van het beeld weergeeft.

Het moeilijke werk is het bijeenbrengen van de volledige gegevens. Practisch is dit uitgesloten, nagenoeg alle archieven zijn onvolledig, veel is verbrand of vernietigd, veel is ook verstopt in allerlei schuilhoeken, waarvan men het bestaan niet vermoedt, soms kent men het bestaan van enkele gegevens, doch is het verboden, daarvan kennis te nemen. Zoo vernam ik, bv. met betrekking tot deze zaak dat zich op het stadhuis alhier een kast bevindt met het archief van het weeshuis. Wel zijn de gemeentearchieven voor ieder beschikbaar, maar ..... niet de inhoud van deze kast ¹). Die bescheiden blijven dus een gesloten boek.

Met de verzamelde onvolledige gegevens in handen, tracht men zich een voorstelling van het verleden te maken, het is als een legkaart, waar van veel stukjes ontbreken.

Hoe meer stukjes men terugvindt, hoe vollediger het beeld wordt en ten slotte acht men zich in staat, het ontbrekende zelf aan te vullen. Maar dan betreedt men het gevaarlijke terrein der eigen visie, en

---

¹ Anno 2020 zijn de [archieven van het weeshuis en armkinderhuis](#) integraal toegankelijk, met uitzondering van de jongste documenten die mogelijk privacygevoelige info bevatten.

herhaaldelijk komt het voor dat later andere stukjes van de legkaart terecht komen die aantonen, dat onze visie niet de juiste was. Een bijna even moeilijke taak is het, zich te verplaatsen in de mentaliteit dier oude tijden. Zoo licht komt men ertoe een maatregel, eeuwen geleden genomen, in tijden van veel ruwere zeden, in tijden, waarin de hartstochten ontketend waren, of wel uit dagen, waarin de ene partij na veel strijd de overwinnaar over de anderen was gebleven, te beoordeelen naar onze maatstaf van de 20e eeuw.

We moeten niet vergeten dat er - hoe langzaam het ook gaan moge - vooruitgang is, we zien dit des te beter als onze onderzoekingen zich over een lang tijdperk uitstrekken. Laten we slechts twee feiten noemen. Het is nog geen 1100 Jaar geleden, dat de machtigste man van Europa, keizer Karel de Groote, analphabeet was, het is geen 700 jaar geleden dat een groot deel van de bevolking van Brabant nog in lijfeigenschap leefde ²⁾

De beschaving der vorige eeuwen bestond uit een vernis, men bouwde mooie paleizen, zooals ons Markiezenhof, men legde bibliotheken aan, zooals Jan van Glimes deed, men hield hoofdsche feesten met veel pompeuse ceremoniën, maar .... deze zelfde Jan van Glimes, getrouwd met de schoonste vrouw, die het Bourgondische hof ooit gekend heeft, speelt hier op moreel gebied de beest. Terwijl zijn vrouw hem in den loop der jaren 13 kinderen schenkt, getuigen de stedelijke rekeningen van minstens 20 onechte kinderen van dezen zelfden Jan van Glimes.

---

²⁾ Uittreksel uit het testament van GodevaertIV, Heer van Breda.

[. . . . . , . .] homines verd in terra nostra manents, et serviliis conditiones existenses liberos dimittimis; tali condition, ut post obitum eorum singuli 12 denarios Lovanienses, proturmodo persolvant a Frijssendijck ".

" de mannen, in ons land wonende en lijfeigenen zijnde, schenken wij hunne vrijheid, op die voorwaarde, dat zij na hunnen dood ijder 12 penningen Lovens voor [.....] zullen betalen te Frijssendijck [.....]

Niemand nam hem dit kwalijk, zijn vrouw openlijk ook niet. Jan maakt als goed Christen een bedevaart naar het Heilige Land, hij sticht hier kerken, kapellen en kloosters maar toch ligt hij overhoop met de geestelijkheid, en heeft hij zelfs een bezoldigd advocaat, die steeds de processen tegen den bisschop van Luik voert.

Op een oogenblik wordt de oneenigheid zoo groot, dat de bisschop van Luik de 'cesse' uitspreekt, daarbij de priesters te Bergen op Zoom verbiedend, hun werk te verrichten. De bevolking is dus verstoken van geestelijke hulp.

Men zou denken, dat dit een geweldige slag voor de stad is. Allerminst, Jan de Harnaschmaker wordt naar Brugge gezonden, hij keert met enkele priesters terug, die hier de dienst verrichten in plaats van hun stakende collegas. Want verder dan de grenzen van het bisdom reikte de macht van den bisschop niet. Later wordt het geschil weer bijgelegd en krijgen de heeren van het kapittel van de groote kerk zelfs een geldelijke vergoeding voor de injurien (schaden) hun ten tijde van de cesse door de bevolking aangedaan.

Enkele jaren later in 1529³⁾ worden te Bergen op Zoom vier mannen onthoofd en twee vrouwen tot de hals in de grond begraven en daarna het hoofd afgeslagen, welk hoofd op een staak gezet wordt, ter wille van "haar valsche opinie of haar valsche secten" (m.a.w. dat zij de Hervormde godsdienst hadden beleden)

Dan zien we aan de andere zijde even groote gruwelen bedrijven, zoals de geschiedenis der Gorkumsche martelaren.

We moeten al deze gebeurtenissen bekijken in het kader van hun tijd, we moeten niet een enkel punt hieruit nemen, en dit afzonderlijk met onze eigen oogen bezien en met onze eigen mentaliteit beoordeelen. Ik schreef de gegevens, die ik omtrent het weeshuis vond op voor eigen verdere studie. Nu het bestuur van het weeshuis mij verzocht

---

³ Zie [Hervorming te Bergen op Zoom](#), J Kleyntjens en C Slotmans, 1933, blz 7

deze gegevens te mogen drukken, sta ik ze daarvoor gaarne af, onder voorwaarde, dat mijn werk slechts zal bestemd zijn voor een bescheiden kring van belangstellenden, en dus niet in den handel zal worden gebracht.

Bergen op Zoom
± 1600

- 11. Lakenhal
- 12. O.L.Vrouwekapel
- 13. Gevangenpoort
- 14. Spuihuis
- 15. St Janskapel
- 16. Watermolen
- 17. St Jacobspoort

Nouwscbe weg

- 21. Waterpoort
- 22. Steenbergsche poort
- 23. Wouwpoort
- 24. Boschpoort
- a. Nonnenstraat
- b. Beterstraat (Klaverstraat)
- c. Noordmolenstraat

- 1. Groote kerk
- 3. St Maartenskapel
- 4. St Margrietenklooster
- 5. Kapel van idem
- 6. Minderbroedersklooster
- 7. Het kleine hof
- 8. Cellebroedersklooster
- 9. Cellezustersklooster
- 10. St Petruskapel

KYCK IN DE POT

Boschpoort

Nieuw Beckaf

Belvedere

BRANJE

BOEREN VERDRIJ

HOUTEN

HAM

SOVA BECKAF

HAVEN

De heeren van Bergen op Zoom

en hun verhouding tot het stadsbestuur

In 1287 wordt de heerlijkheid van Breda gesplitst in twee gelijke deelen, Raso van Gaveren wordt heer van Breda terwijl Gerard van Wesemale het gedeelte ontvangt, waarin Bergen op Zoom ligt. Er ontstaat een afzonderlijk gebied, de Heerlijkheid van Bergen op Zoom, de stad wordt met muren omgeven.

De Heeren zijn oppermachtig, behalve in enkele zaken, waarin ze afhankelijk van de hertogen van Brabant. Ter wille van de welvaart der stad geven zij aan de bevolking verschillende rechten, maar zij blijven oppermachtig *en* ze hebben steeds het vermogen, die rechten te herroepen. Zij oefenen de opperste rechtspraak uit en beschikken dus over leven en dood van alle bewoners van hun heerlijkheid.

In 1454 is er oproer in de stad. Het gaat over de accijnsen van bier en andere dranken. De oproerlingen maken zich van het stadhuis meester. Hun macht duurt niet lang. Binnen 14 dagen, in alle vroegte staat Jan van Glimes op de markt, hij slaat de menigte uiteen en spreekt recht. De vier raddraaiers worden onthoofd, de anderen krijgen zeer zware boeten. En Jan haalt een streep door de rechten der stad. Hij vereenigt de 28 gilden in 7 hoofdgroepen. Tweemaal per jaar zal de stedelijke regeering, die uit 9 leden bestaat, door den heer worden vervangen. Dan kiezen deze 9 schepenen hun 2 burgemeesters.

Het behoeft geen betoog, dat zij dus allen willige volgelingen van den heer zijn, immers zij zijn door hemzelf gekozen.

Dan mogen de gilden een 7 tal dekens benoemen, die de buitenraad vormen. Het is aan de gilden verboden, zonder toestemming van den heer samen te komen en te beraadslagen over andere dingen, dan over technische zaken van het gilde. We zien, dat burgemeesters en schepenen, zoowel als de buitenraad, dus het geheele stadsbestuur ondergeschikt is aan den Heer. Verder wordt de drossaard, zijnde de handhaver van de hooge jurisdictie en de schout, de man van de lage jurisdictie eveneens door den Heer benoemd. Deze heer is bovendien de grootgrondbezitter en heeft als zoodanig veel invloed, hij heeft op het hof (het latere markiezenhof) zijn eigen Heerlijke raad, en rentmeester.

Voor een juiste beoordeeling van de feiten, die het weeshuis betreffen, moet dus rekening gehouden worden met de toestanden, die hier vermeld zijn.

De geschiedenis van het weeshuis hangt ten nauwste samen met die der Cellebroeders, daarom zijn hun lotgevallen te Bergen op Zoom hier vermeld.

De vestiging van de Cellebroeders

Het is bekend, dat de cellebroers geen geestelijken waren, het waren leeken, die zich bezig hielden met het bezoeken en verpleegen van zieken en met het begraven der dooden.

Het spreekt vanzelf, dat veel Heeren er prijs op stelden, deze leeken in hun stad te hebben. In 1471, als de pest hier heerscht, zijn de cellebroeders te Bergen op Zoom tijdelijk in functie. In 1472 geeft Paus Sixtus IV in het algemeen aan de cellebroeders het recht, bij hun huizen een eigen kapel met klokketoren te bouwen.

Vrij spoedig hierop volgt de vestiging der Cellebroeders te Bergen op Zoom. In 1474 logeeren enkelen in de ‘Wolsack’ in de LieveVrouwe-straat. Vermoedelijk bereiden zij dan hun komst voor. Het volgend jaar wonen zij hier definitief. Hun huis ligt in de Lange Nieuwstraat ⁴⁾ vlak achter het tegenwoordig militair hospitaal ⁵⁾, de achterzijde grenst aan de wallen.

In de stadsrekening van 1475 komt een post voor van aanschaffing van huisraad, potten en pannen.

In 1478 schenkt de stad 200 pond, in vier jaren te betalen “in hulpe huerer tymmeringhen”, in 1484 nog wat steenen en hout.

In 1493 sluiten de Cellebroeders een contract, gemaakt “in capella domus fratrum Cellariorum opidi Bergensis” (in de kapel van het Cellebroedershuis te Bergen op Zoom)

Het contract wordt gesloten niet met het stadsbestuur [alleen], maar met den heer van Bergen op Zoom én met het stadsbestuur.

Er wordt hun een huis met toebehooren afgestaan, waar verschillende verplichtingen tegenover staan:

- Zij moeten de zieken bezoeken, ook de pestlijders, zelfs wanneer deze vreemdelingen zijn;
- zij moeten de dooden begraven;
- zij mogen niet tot een andere stichting overgaan;
- zij mogen verder geen klooster in de stad bouwen;
- hun aantal mag niet hooger zijn dan 12;
- *Mocht de stichting in verval raken, dan hebben heer en stadsbestuur het recht over de diverse goederen naar goeddunken te beschikken.*

---

⁴ Thans Korenbeursstraat.

⁵ Thans ‘het Gouvernement’.

Deze laatste regel is het allerbelangrijkste uitgangspunt voor de latere weeshuisquestie.

Hoe moeten wij het voorgaande uitleggen?

Er zijn twee mogelijkheden:

I. De Heer geeft voorloopig een huis, de stad geeft daarin het huisraad, en blijkens goedkeuring van de paus mag bij het huis een kapel gebouwd worden.

Tusschen 1478 en 1484 geeft de stad voor de bouw van deze kapel geld en materialen. In 1491 is de kapel gereed en dan worden de voorloopige toezeggingen door een schriftelijk contract vervangen. Zoowel de Heer als de stad laten nu rechten gelden.

We kunnen deze uitleg gronden op het feit, dat het contract met vergunning tot vestiging gemaakt wordt, als de Cellebroeders hier reeds bijna twintig jaar wonen. De onderstelling dat niet de stad, doch de Heeren van Bergen op Zoom het huis geeft, steunt op het argument, dat de stedelijke rekeningen, die zeer nauwkeurig elke uitgaaf voor de Cellebroeders vermelden, niets zeggen over de beschikbaarstelling van een bestaand huis, of van grond, of dat de bouw voor rekening van de stad zou hebben plaats gehad. Het is zeer onwaarschijnlijk, dat een dergelijke groote gift NIET vermeld zou zijn. Het blijft echter een bewijs uit het ongerijmde ⁶).

II. De Heer geeft alleen de wereldlijke toestemming tot vestiging, evenals de Paus dit (18 Maart 1494) op geestelijk gebied doet. De inboedel kan zijn van de stad, het huis van de stad of van particulieren.

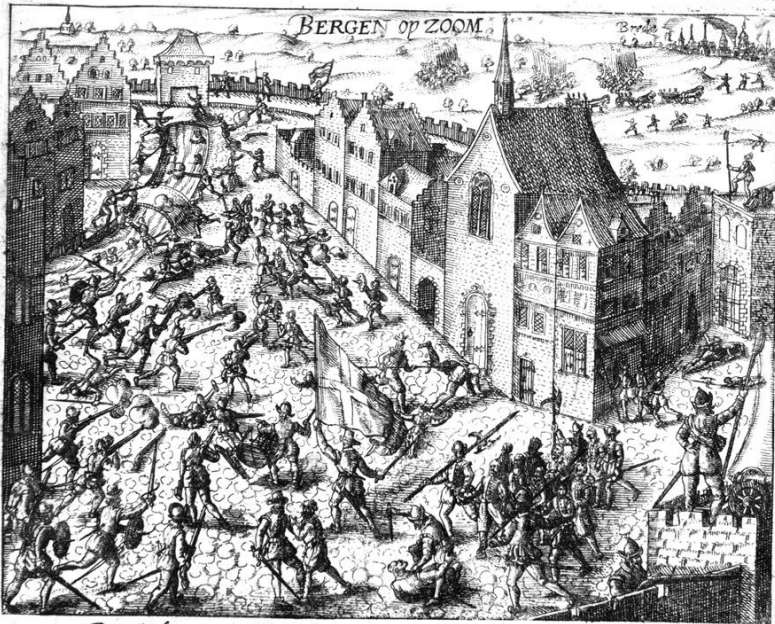
---

⁶ Deze zienswijze komt ook overeen met de latere handelwijze van Prins Maurits. Hij geeft als heer van Bergen het leegstaande klooster tot een weeshuis. Het stadsbestuur aanvaardt de toewijzing door den Prins gedaan.

Later wordt dit huis tot weeshuis aan de hervormden in gebruik gegeven. En weer later doet zich de vraag voor: **wie is de feitelijke bezitter van het huis?** De stad?

Men neemt dan geen besluit, men verschuift de beslissing tot later, men wentelt de beslissing af op het nageslacht, dat voor veel groter moeilijkheden zal staan, daar de bestaande bronnen in de loop der eeuwen steeds onvollediger worden, doordat stukken tengevolge van brand of slordig beheer verloren gaan.

(129) Sub Philippo Secundo, Gubernante Duce Parmae, & Archid. Mathia. 371

129

*Dum ridet fortuna, cave, mutabilis illa est.
Experti Malecontenti, felixibus ausis*

*Qui portam subeunt BERGÆ, civibus armis
Ecce cadunt subito, victor sic victus obibat.*

Op bovenstaande gravure van een strijd in 1581 tegen Franse indringers is te zien: het gebouw met het klokkentorentje het Cella Broeders Klooster

De kerkhervorming in Bergen op Zoom

Er komt een nieuwe strooming. Antwerpen is een groot handelscentrum, waar de kooplieden van alle landen elkaar ontmoeten. Ook de Bergenaars komen met deze lieden in aanraking. Bovendien drijven de Engelschen een levendige handel op onze stad. Het is geen wonder, dat de nieuwe ideeën al zeer spoedig in Bergen op Zoom bekend werden.

Reeds in 1525 wordt de pastoor van het Begijnhof ter verantwoording geroepen wegens zijn kettersche neigingen ⁷). De zaak heeft geen ernstige gevolgen, doch een paar jaar later hebben hier enkele krasse terechtstellingen van ketters plaats (zie inleiding).

Als Jan IV van Glimes (in onze geschiedenisboeken beter bekend als “Bergen”) met Montigny naar Spanje gaat om den Koning tot verzachting der placaten te smeeken, blijft zijn vrouw hier achter. Gesteund door enkele geestelijken weet zij het katholiek geloof hier staande te houden en de beeldenstorm te verhoeden.

Montigny wordt in de Spaansche gevangenis gewurgd, het bericht komt, dat Bergen gestorven is, volgens velen onder verdenking, dat hij vergiftigd is.

Het lijk wordt naar Bergen op Zoom gevoerd en hier begraven. Alva zelf maakt de begrafenis mede en .... brengt daarna den overledene voor de bloedraad.

Het is uit met de glorie van het geslacht Glimes. Ontstaan uit overspel van den Brabantschen hertog met Isabeau de Gortygin is het geslacht tot hooge macht gestegen, nog in 1533 heeft Karel V den Heer van Bergen op Zoom tot markies verheven, maar nauwelijks 30 jaar later

---

⁷ Zie hiervoor J Kleynjens en C. Slootmans, [Hervorming te Bergen op Zoom](#) (1933)

trekt Philips het bezit aan zich, hij ontnemt aan de vrouw, die hem zoo krachtig heeft gesteund in den strijd tegen de ketters het mooie bezit, hij zendt een superintendent, die namens hem dit bezit zal beheeren.

Er komt een tijd van stilstand van handel en nering, een tijd van armoede en gebrek. De Spanjaarden persen de laatste bezittingen uit de bewoners van de verarmde stad, men geraakt in schuld. Betaalt men de soldaten niet, dan hebben er dadelijk troebelen plaats, het stadsbestuur smeekt ten slotte, van den eed ontheven te worden, en als geen andere uitweg te vinden is, vergunning te mogen ontvangen elders een ander vaderland te zoeken.

Steeds moet de bevolking werken aan de groote versterkingen die moeten worden aangebracht, alle boomgaarden rondom de stad worden gekapt, de dijken worden doorgestoken uit militaire overwegingen, het vruchtbaar land wordt overstroomd en voor jaren onbruikbaar gemaakt.

Overall armoede, en moedeloosheid.

De landvoogd heeft in 1575 nieuwe leden voor het stadsbestuur gekozen. Zij willen gaarne den eed zweren, maar zij smeken de stad voor ondergang te behoeden. Zij hebben sedert 1569 voorgeschoten 152.463 gulden, grootendeels voor de regimenten van den Colonel Beauvoi, Alonzo Lope Gallo, Ozorio Angulo, Karel Foucker en Mondragon.

Voor deze laatste hebben van 1559 af drie compagnieën in de stad gelegen. Twee van die compagnieën liggen feitelijk op de eilanden ⁸⁾ (Gillis Vilain, en Francois de Estrancha) de derde compagnie onder Francisco Caldron ligt in de stad met een vendel Duitsche

---

⁸ Niet nader door de schrijver aangeduid welke eilanden dit betreft.

voetknechten. Men heeft de inwoners zware belastingen opgelegd, die *“bij datelijcke ende rigoureuse executie”* zijn geïnd. Zij kunnen niet meer. De regeerders hebben nu zelf particulier elk reeds meer dan f.1000.-. opgenomen, tegen hooge interest. Zij moeten de rente betalen, zijn hun geld kwijt en krijgen het nooit terug. En nu heeft de rentmeester van de raad van Brabant door zijn deurwaarders beslag laten leggen op de accijns en op het geheele inkomen van de stad, voor betaling van f. 18.000.-. die de stad ten achter is.

Zij hebben zich reeds meerdere malen tot Alva gewend, Om die verzoeken ter bestemde plaats te doen doordringen hebben zij reeds f. 6000.-. betaald. De afgevaardigden van de stad, die thans naar Requesens worden gezonden, toonen hem aan, dat de stad ten gronde gaat, zij smeeken hem, hun verzoek toe te staan en anders van hun functie ontslagen te worden, en hen te vergunnen zich met hun gezin en inboedel elders te vestigen.

Dan brengt de pacificatie van Gent eenige verlichting en als de Duitsche vendels die - in Spaansche dienst - in de stad liggen zich 9 Augustus 1577 overgeven, gaat de stad voorgoed naar de zijde van de Staten Generaal over.

Een ander gevolg van de pacificatie is, dat het markiezaat weer terugkeert in het geslacht Glimes. De laatste erfdochter is getrouwd met Jan van Withem, een zeer goed Katholiek. Hij komt hier als markies, en daar de Heer de stedelijke magistraat kiest, is ook deze zeer pro Katholiek.

Wij weten niet hoe groot het percentage protestanten in die dagen te Bergen op Zoom is, vermoedelijk is het slechts gering. Door de beslissing van Aartshertog Matthias moet aan de protestanten gelegenheid tot preeken worden gegeven. Schoorvoetend voldoen Jan

van Withem en de magistraat aan dit verzoek. Daarvoor wordt afgestaan de St. Maartenskapel, een klein kapelletje, staande op het pleintje voor het tegenwoordige militaire hospitaal ⁹). Het gebouw is zeer haveloos, men is er blootgesteld aan weer en wind en de protestanten vragen, de kapel een beetje te laten oplappen, waarin het stadsbestuur toestemt. In 1580 komt hier Franciscus Pauli als eerste predikant.

De zaken gaan niet naar den zin van Jan van Withem. Als hier bovendien nog meer Staatsche troepen komen, beraamt hij een aanslag om de stad weder onder Spaansch bewind te brengen. De aanslag mislukt, de Staten Generaal verklaren Jan van Withem vervallen van het bezit van het markiezaat. Het wordt uit dankbaarheid aangeboden aan den Prins van Oranje, als tegemoetkoming voor de geweldige financieele offers, die deze zich voor het land heeft getroost.

Hierdoor wordt prins Willem I markies van Bergen op Zoom. Als hij in 1584 op instigatie van den Spaanschen koning wordt vermoord, treedt Prins Maurits in zijn rechten. Intusschen heeft ook in 1580 in Bergen op Zoom de beeldenstorm gewoed. De kerk is leeggehaald, en wordt voorloopig noch door protestanten, noch door katholieken voor de eeredienst gebruikt, er worden troepen in gelegerd.

Voor een juiste appreciatie van de feiten moeten wij trachten de toestand zoo goed mogelijk te reconstrueeren.

Een logisch (en volgens de mentaliteit van die dagen ook zeer gerechtvaardigd) gevolg van de bestuursverandering is, dat het

---

⁹ Thans 'Het Gouvernement'.

stadsbestuur thans pro-protestant wordt, en dat we thans beslissingen in dien geest kunnen verwachten.

Het lezen van enkele recente stukken over de geschiedenis van die dagen geeft mij aanleiding nog even de aandacht te vestigen op het verraad van Jan van Withem. Reeds in de vergadering van de raad van Bergen op Zoom van 7 Februari 1578 komt men tot de volgende resolutie:

"..... Alle welcke voirs comparanten (dit zijn de burgemeesters, schepenen en de officieren der alsdan aanwezige troepen) hebben altsamen ende eendrachtelijk vercleert bij vervolge van elx opinie met lijff en goet te resisteeren de macht, geweld ende cracht naer hun uijterste vermogen van Don Juan, Spaniaerden ende hunne aanhangers bij aldijen de selve dese stadt willen bespringen, aanvallen ofte eenich geweld aandoen".

Wat blijkt hieruit?

De vroedschap, die zooals we in de vorige hoofdstukken zagen, door den markies benoemd is komt eendrachtig tot het besluit, dat katholieken en protestanten eendrachtig zullen samenwerken om de Spanjaarden te bestrijden. En nu zien we zeer kort daarop (5 Dec. 1581) dien zelfden markies in strijd met de wil van de landsregeering, eveneens in strijd met de wensch van de inwoners der stad, heimelijk Spaansche troepen binnen de stad brengen.

Het is dus zeer begrijpelijk, dat hij van zijn waardigheid ontzet wordt, als zijn verraad mislukt en de stad in Staatsche handen blijft.

De fundering van de St Maartenskapel werd blootgelegd in 1992

De lotgevallen der cellebroeders en cellezusters

In 1580 heeft te Bergen op Zoom de beeldenstorm gewoed. 15 Aug. worden kerk en klooster der Minderbroeders geplunderd.

Vermoedelijk is dit een gevolg van het feit, dat de Minderbroeders te Bergen op Zoom een weinig tolerante houding hebben ingenomen tegenover de protestanten.

8 November 1580 worden kerken en kloosters geplunderd door de soldaten, bijgestaan door het gepeupel.

Het Margrietenklooster, dat bij het volk van de straat als rijk bekend staat, moet het in de eerste plaats ontgelden. Twee schepenen worden direct aangewezen om de belangen der zusters te behartigen en te zorgen, dat deze weder ongestoord hun klooster kunnen bewonen.

Ook de geestelijken, die den dienst waarnemen in de St. Geertruijds-kerk verlaten voor een deel de stad. Enkelen blijven, bv. Jan Verbruggen, en Jan de Haze, de deken van het kapittel, die rustig hier de tienden blijft verpachten.

De cellebroeders hebben steeds in armoede geleefd. Voor de geringste feestelijkheid moeten Stadsbestuur, Gilden en particulieren bijspringen.

Hun taak is zeer zwaar, telkens wordt de stad door de pest geteisterd. Als allen de gevreesde ziekte ontvlieden, doorstaan de broeders het groote besmettingsgevaar, zij worden in tijden van epidemie door ieder geschuwd.

Zij mogen met niemand omgaan, op strenge straffen is het hun verboden op straat of in de kerken te komen, alleen des nachts mogen zij de dooden begraven.

Nog in 1561 laat het stadsbestuur zich zeer tevreden uit over de vele en trouwe diensten der cellebroeders.

Als in 1580 de Beeldenstorm te Bergen op Zoom woedt, zal er zeer waarschijnlijk niets te vernielen zijn geweest in het huis der cellebroeders. Dit zelfde geldt natuurlijk ook voor de cellezusters, die geheel dezelfde taak verrichten bij de zieke en gestorven vrouwen.

Wat is er nu precies gebeurd tusschen 1580 en 1593?

We weten het niet, er ontbreken zeer veel stukken aan onze legkaart, de stukjes, die in ons bezit zijn geven slechts een zeer onvolledig beeld en ..... de persoonlijke visie moet het ontbrekende aanvullen. Hier past in de eerste plaats eene neutrale gezindheid, hier mogen geen politieke overwegingen de juiste kijk op de feiten vertroebelen.

Volgens Juten ¹⁰⁾ zou reeds in 1577 Cornelis Verdonck zijn aangewezen als pestmeester en zou hieruit volgen, dat de taak toen reeds aan de cellebroeders ontnomen was.

Volgens hem zouden er in 1579 slechts twee cellebroeders zijn overgebleven, de overste Christiaan Cammekens en een socius. Er zouden tegen Cammekens onware beschuldigingen zijn uitgebracht, die echter dank zij het optreden van anderen zouden zijn ontzenuwd, waarna zij in eere hersteld zouden zijn.

Verder zouden in 1582 als ziekenverplegers door de stad zijn aangenomen Mr. Gilles van Couwendael, pater, en Augustijn van Huijst, medepater.

---

¹⁰⁾ Zie [Beschrijving van de stad Bergen op Zoom en omstreken](#), 1924, CGA Juten, pag 109.

De St. Geertruijdsbronne ¹¹), die helaas tusschen overigens zeer goed gedocumenteerde stukken in enkele artikelen een sterk partijdig karakter verraadt, zegt, dat de cellebroeders na 1580 tot verval geraakten en dat de stad, d.w.z. de toen hervormd-gezinde stadsmagistraat daarvan onmiddellijk gebruik maakte. Het geschiedde 27 Aug. 1592, dit 'onmiddellijk' moet dus zijn 'na verloop van 12 jaren'. Wij noemden hier slechts deze twee bronnen, wier zakelijke documentatie wij gaarne gebruiken, evenwel onder voorbehoud, dat we daarop een neutraal licht willen doen vallen.

Hoe moeten we de feiten (naar mijn meening) zien?

In 1580 heeft de beeldenstorm plaats, maar bij de Cellebroeders valt niets te rooven. In hun functie van ziekenbezoeker en lijkbezorger komen zij bij ieder in huis, ze zijn dus bij allen, ook bij de laagste standen bekend, en het is eveneens van algemeene bekendheid, dat deze mannen zeer arm zijn.

Twee jaar later, dus in een tijdvak dat de stedelijke regeering protestant is, wordt Gilles van Couwendael benoemd tot pestmeester, hij is de rector van de cellebroeders, en een zeer gezien man in Bergen op Zoom, hij is deken van het barbiersgilde, later gezworene van het Chirurgijnsgilde.

Wij lezen hieruit, dat het stadsbestuur de werkzaamheden van de cellebroeders zeer op prijs stelt en ongeacht het verschil in godsdienst, aan dezen man de functie van pestmeester opdraagt. De andere ziekenverpleger is pater Augustijn van Huijst. (Dit is ontleend aan Juten, ik heb het niet in de archieven kunnen vinden) .

---

¹¹ Tijdschrift Geertruijdsbronne, jaargang 33, diverse artikelen van HJ Levelt, oud-archivaris van Bergen op Zoom. Deze komen verder in deze publicatie aan de orde, en zijn achteraan bijgevoegd.

Nu de zaak van de aanklacht tegen de twee laatst overgebleven cellebroeders.

Volgens een artikel in de St. Geertruydsbronne beschuldigde men den medepater Augustijn Augustijns van allerlei schanddaden, (zeer waarschijnlijk is dit dezelfde als Augustijn van Huijst, die in 1582 tot ziekenverzorger was aangewezen).

De aanklacht heeft plaats 14 Juni 1588, het stedelijk bestuur besluit, dat Augustijns nog den zelfden dag de stad moet verlaten, daar hij anders gevangen genomen zal worden ¹²). Spoedig blijkt de aanklacht ongegrond, en reeds veertien dagen na de eerste beslissing erkent deze protestantsche vroedschap ongelijk, herroept de beslissing, en bepaalt, dat de ten onrechte beschuldigde pater mag blijven, levend met de andere conventualen in rust en eensgezindheid en hun taak verrichtend als voorheen ¹³).

---

¹² Vergadering van 14 Juni 1588:

Alsoo mijn voorschr. Heeren genoegsaem waeren geïnformeert vande diversche onregeltheden bij den medepater van de Cellebroeders alhier voortsgekeert, sulcx dat hij vuyt verscheijden redenen nijet langer inder zelve stad en stont te lijden, en oversulcx geresolveert dat men den selven binnens desen dage sal doen vertrecken oft andersints den pater doen steken in eenige van hunne kerckers om daernaer als ongehoirsamighe gestraft te worden naer behooren.

¹³ Vergadering van 1 Juli 1588

Naerdien mijn Heeren waeren te rechte geïnformeerdte ende onrecht dat die clapperijen daarmede Augustijn medepater van de Cellebroeders alhier was geaccuseert zijn valsch ende onwaerachtich, ende oversulcx 't zijnder onschuldte is bij mijn voorschr. Heeren geresolveert, dat men denselve zal plaetse laten houden benevens dandere conventualen levende tesamen in stilte ende eenicheijt doende voorts zijn offitie behalven dat hij hem gedurende den tijde vander Infectie zal verdraghen van het grachtmaken, oft berrien te draghen die in oft voor de hujsen geïnfecteert sijnde, maer sal daertoe wel een ander bij provisie mogen stellen.

Duidelijker kon het niet. De cellebroeders zijn nog bijeen, hun rector is door de stad benoemd tot pestmeester, de mannen verrichten hun taak ook als voorheen, en deze zelfde Gilles van Couwendaal heeft van 1582 tot 1598 dus zestien jaar lang ongestoord zijn functie behouden. We vragen ons af, wat er dan ten slotte werkelijk met deze cellebroeders is gebeurd, en waarom zij tot ‘verval’ zijn gekomen, Om deze zaak te begrijpen, moeten we zien naar de Cellezusters, die een geheel overeenkomstige taak verrichten.

In 1580 na de beeldenstorm worden 2 schepenen belast met beschermen dezer zusters.

Het zijn kinderen van hun tijd, evenals bij de begijnen zien we hier een verslapping van het geloof optreden.

Reeds lang voor de beeldenstorm staan op het begijnhof veel woningen leeg. En wat doen nu deze cellezusters? Een deel, degenen, die het ernstig menen met hun geloof en gelofte, verlaten Bergen op Zoom, ze gaan naar Antwerpen en elders en blijven zich in onvervalscht katholieke omgeving wijden aan de oude functie. Een deel blijft echter, en ..... wordt leekzuster ¹⁴). Uit den aard der zaak zijn het niet altijd de besten [.....]. Zij blijven in het ziekenhuis werkzaam, zij achten zich niet meer gebonden aan de gelofte van kuisheid, enkele trouwen of verliezen elke zedelijke leidraad, zooals zoo dikwijls gebeurt in tijden van groote ontroering; waarin excessen op godsdienstig gebied samengaan met uitpattingen op erotisch gebied [.....?].

Ordonneerende voort der voorsch. conventuaal int generaal hem uijten volcke te houden ende nergens te gaen noch te staene daer sijl. geroepen (en) sullen worden, gedurende den tijde als voorsch.

¹⁴ In herinnering wordt gebracht, dat de cellezusters *geen* geestelijke zusters waren.

Thomas Morgan beklagt zich in 1588 als gouverneur van Bergen op Zoom over het onbehoorlijk gedrag der zusters in het ziekenhuis tegenover zijn soldaten. Ook vermelden de stedelijke rekeningen een post van een vrouw Lijsbeth Jans genaamd, eertijds cellezuster, die nu

door haar man verlaten is en verzoekt om met haar kind als ‘zuster’ in het gasthuis te mogen komen. ¹⁵), ¹⁶) en ¹⁷).

---

¹⁵ Dat de cellezusters niet verjaagd zijn, blijkt zeer duidelijk uit de resolutie van de magistraat van Bergen op Zoom van 26 Augustus 1597. Op dat tijdstip, doet de pest zich weder te Bergen op Zoom gevoelen, en het stadsbestuur moet weder over verschillende lokaliteiten beschikken:

Alsoe men verscheijdenlijck hadde verhandelt met Mr. Gilles van Couwendael, pestmeester ende voortijts pater van de cellebroeders alhier, op het innemen van de besmette personen int klooster derselver ende henluden tractement ende dat bij den commissarissen daartoe leest geordineert dyen aengaende was gedaen rapport, is bij mijnen voorschr. Heeren geresolveert dat men het pesthuijs staande intzelve klooster achter bij de veste ten yersten van stadtwoegen zal repareren ende dat de voorschr. Mr. Gilles zal gehouden zijn alsulcke zieken daerinne te nemen als hem van stadtwoegen of burgemeester van buijten, of oock huijsarmmeesters geordineert zal worden ende denselven dienen ende helpen nae zijn vermogen [...] (het *Pesthuis buiten de stad* (directe omgeving Oude Wouwsebaan) is dan afgebroken)

Is voerders geresolveert dat men de Cellezusters zal belasten oorloff te geven alle de huurlingen die sij in haeren huijsen zijn hebbende, ende dat men haer vander stadtwoeghen zal betalen zooveele als de huurlingen zijn betalende, ende dat zij de plaetse altijts zullen openhouden voor besmette personen, die daer souden begeren te sijn, die zij oock zullen dienen alles opten loon ende ordonnantie zoo voorschr. staet ende dat ingaende Bamisse naestcomende tot Sinxsen des jaeren 98 daeraenvolgende, wel verstaende indien de stad niet langer en begeerde, dat men hen drie maanden van te vore zal opzeggen.

¹⁶ 4 Sept. 1597

[.....] en de cellesusters, die daertoe haeren dienst gepresenteert hebben, de siecken aldaer te doen gadeslaen ende dienen, en dat men in plaetse van dien tot het weeshuijs sal gebruiken het voors. cellebroedersclooster alles bij provisie.

¹⁷ 6 Sept. 1597.

Naerdien de Cellesusters tot hare last nemende tbedienen van voors. pesthuijse hen beclaeghden dat sy op tgene de siecken moeten betalen haer

Zeer waarschijnlijk zal bij de cellebroeders een dergelijk verloop hebben plaats gehad. Enkelen zijn heengegaan, anderen zijn als ziekenverpleger gebleven en hebben zich aan de veranderde omstandigheden aangepast. Maar zodra zij zich niet meer als 'orde' beschouwen, wonen zij vermoedelijk niet langer bijeen, misschien zijn enkelen hunner getrouwd en het resultaat is geweest, dat we werkelijk kunnen spreken van het "verval van de cellebroeders ....."

Nu ontstaat de toestand, zoals reeds eerder vermeld:

mocht de stichting in verval raken dan hebben heer en stadsbestuur het recht om over de diverse goederen naar goeddunken te beschikken.

---

nyet en conden onthouden, is bij mijn Heeren geresolveert dat de seeve oock tot hare behoefte sal volgen het pndt. vlaems voor het innecomen ofte brenghen ende dat en boven hen van der stadt weeghen sal toegevoegt ende beschikt worden den brandt ende bieren voor haer ende de schamele lieden dat boven de acht en vijfflich stuvers daeghs die de incomende volgens de voors. resolutie toe getaxeert zijn, behoudelijck dat zij tot dienste van de siecken sullen moeten zooveel volcx in het werk stellen als daertoe van noode sullen zijn.

De weeskamers

In de St. Geertruydsbronnen van 1933 wordt de geschiedenis van het weeshuis besproken en daarbij aangevoerd het instituut der weeskamers. De schrijver van het artikel ¹⁸⁾ zegt, dat *‘zoodra men de openbare weldadigheid was gaan reglementeeren, men volslagen was kwijtgeraakt de richting van het hoogere beginsel dat in de middeleeuwen zoo voortreffelijk leiding had gegeven aan de Christelijke liefdadigheid. De diaconie, door de kerkhervorming in het leven geroepen, verbeterde dien toestand veel te eenzijdig, de weezenzorg bleef nog ten achter, wat in het bijzonder Bergen op Zoom sterk moet hebben aangevoeld, waar veel ouderlooze kinderen onverzorgd en ook veelal dakloos, naar het schijnt voortleefden’.*

Tot zoover de St. Geertruydsbronnen.

Ik zie deze zaak anders in.

De middeleeuwen kenden het instituut der weeskamers. Het kleine stadje beleefde een tijd van welvaart en vooruitgang, die zeker tot 1540 duurde. Alles geschiedde in die dagen min of meer cooperatief, onder leiding van het stadsbestuur. Zoo bv. de rechtspraak . De schepenen waren de eenvoudige inwoners van het stadje, handelaars en ambachtslieden, zij waren geroepen om recht te spreken, als de vierschaar gespannen wordt. Ze waren eveneens geroepen om de wapenen te dragen als de rechten van den heer in het gedrang kwamen, ze hielden ook toezicht, dat bakker en kramer voldoende maat en gewicht gaven. Ze zorgden ook voor de weezen en voor de ouden van dagen. De werkzaamheden, aan al die baantjes verbonden, waren niet groot, een ingezetene van kapitaal en aanzien werd tot

---

¹⁸ [Beknopte geschiedenis van het Bergen op Zoomsche Weeshuis](#), H. Levelt; St Geertruydsbronnen 1933 p.2

burgemeester benoemd, hij verrichtte die arbeid onbetaald naast zijn eigen bedrijf, en een volgend jaar nam een ander het burgemeesterschap over. Pas als de steden zich uitbreiden, als de taken te veel omvattend worden, zien we enkele betaalde functies ontstaan, zoals die van stedelijk secretaris. Deze kreeg een tractement en werd daarom dikwijls pensionaris genoemd. Het is vanzelf sprekend, dat het stadsbestuur ook geheel belangeloos toezicht hield op de weezen en ouden van dagen. Even zij hier opgemerkt, dat dit geheel wereldlijke instellingen waren, en dat ze dus niet door de geestelijken werden geadministreerd.

Dit toezicht is tweeledig. In de eerste plaats was het noodig de eigendommen der weezen te beheeren. Daartoe dienden de weeskamers. In de tweede plaats moesten de weezen materieel verzorgd worden, hiertoe dienden de heilige Geestmeesters. De St.Geertruijdsbronne vindt het jammer, dat het instituut der middeleeuwen verdween en vervangen werd door de weeshuizen. Mijn ervaring is anders. In veel plaatsen bleven de weeskamers bestaan, ik vond ze zeker tot 1800. En wat zien we dan? Dat men zeer wantrouwend staat tegenover het beheer van die mannen. Ik citeer hier enkele brokken van testamenten die te mijner beschikking staan, het aantal kan met andere voorbeelden onbeperkt worden uitgebreid.

" Secludeerende zij testateuren uijt haerlieder boedel mitsgaders wegens de voogden hunner na te latene minderjarige erfgenamen alle 's Heeren Hoven, regte ende regteren, alsmede Heeren Weesmeesteren deser stede, ofte sodanighe weeskamers daer hun testateuren sterfhuijs soude mogen comen te vallen...

.....

" met uijtsluijthinge van alle andere en specialijck (doch met eerbied) ook van de E.A. Heeren weesmeesteren deser stadt en elders, daer hunlieder sterfhuijs zal vallen .....

.....

" uijtsluijtende zij testateuren daeromme met allen eerbied uijt haar inboedels en sterfhuijsen de E.A. Heeren weesmeesteren dese stadt en allen anderen weeskameren en gerechten daer haer sterfhuijsen zouden mogen komen vallen.....

.....

" sluitende zij testateuren mitsdien ook met allen respect uit de directie van haer inboedel en sterfhuijs de E.A. Heeren weesmeesteren deser stadt en alle andere weeskamers en gerechten, daer haer sterfhuijs zal mogen komen te vallen of haere goederen gelegen.

.....

" Daeromme oock, zoo ter eenster als ter laatster dood van hen beijden uijt hunne respectieve boedels en sterfhuijsen sluitende en bedankende de weescamers deser stadt, mitsgaders alle andere weeskameren en gerechten.

.....

Men heeft meer vertrouwen in de probiteit van naaste bloedverwanten en vrienden, aan wie men de voogdij opdraagt dan in die van de officieele weeskamers.

En wat de arbeid der Heilige Geestmeesters betreft kreeg ik dikwijls de indruk, dat de zorg voor de schamele weezen maar hoogst eenvoudig was. Ze kregen soms het recht om voor hun broodje te mogen bedelen, enkele weldadige ingezetenen bepaalden, dat de kinderen op bepaalde dagen bij hen een brood mochten halen. Het leven was voor

allen in die dagen zeer eenvoudig, men kende wel de weelde van enkele groote feesten, maar het dagelijksch leven bleef vrij sober.

We beleven in onze dagen [*de dertiger jaren van de vorige eeuw*] een crisis. Het eerste waarop thans bezuinigd wordt is de weldadigheid. Het eerst worden geschrapt contributien voor tuberculosebestrijding, voor blindenzorg, enz.

Zoo ging het in die dagen ook, men maakte een crisis door, die zeer erg was, men leed werkelijk armoede en gebrek, in alle lagen der maatschappij; handel en bedrijf stonden stil, men was midden in den oorlog ¹⁹) Het is dus geen wonder, dat er noodzakelijk ingegrepen moet worden.

De St. Geertruydsbronne vestigt daarop reeds de aandacht, de legers worden steeds gevolgd door een tros van legervolgingen, soldatenvrouwen met veel kinderen, de telkens terugkeerende gevechten maakten dat veel soldaten sneuvelden of zwaar gewond werden. De verzorging der gewonden liet alles te wenschen over, ook velen van hen stierven. Zij waren allen armlastig, het is dus dringend noodig, dat er een organisatie ontstaat, die op zich neemt steun te verleen.

Welk instituut was daartoe beter geschikt dan de diaconie? Het stadsbestuur beschikte niet over middelen, de handelingen van het stadsbestuur van 1570-1590 geven daarvan de meest doorslaande bewijzen, de katholieke geestelijkheid had nooit het initiatief genomen tot het oprichten van een weeshuis, de geestelijken waren bovendien

---

¹⁹ Tachtigjarige Oorlog, 1568 -1648; 1588, belegering van Bergen op Zoom door Parma.

grootendeels naar elders vertrokken, Er bleef dus niets over dan het protestantsche kerkgenootschap.

Daar de protestanten in de eerste tijden grootendeels voortkomen uit de laagste standen, zal van hen de drang zijn uitgegaan, handelend op te treden. De protestantsche predikanten doen de eerste stappen om te komen tot de oprichting van weeshuizen.

Hoe moet men echter aan geld komen? De protestantsche gemeente is zeer arm, de stad bezit evenmin fondsen om steun te verlenen, maar er zijn verschillende katholieke instellingen, die goederen bezitten, of wel inkomsten hebben. En die geestelijke instellingen zijn voor het grootste deel verlaten, De geestelijken zijn weg, de huizen staan leeg, het is zoo logisch, dat dan in Bergen op Zoom gewezen wordt op het klooster der cellebroeders.

Reeds bij de stichting was bepaald, dat als de orde in verval mocht geraken, de Heer van Bergen op Zoom en het stadsbestuur alles aan zich konden trekken.

Deze toestand is thans inderdaad ingetreden. Het is dus een volkomen wettige daad als de Heer van Bergen op Zoom (zijnde Prins Maurits) en de magistraat der stad een beslissing nemen.

Terloops zij opgemerkt dat 't weinig prettig aandoet, als wij ter verduidelijking van den toestand in het artikel van de St. Geertruidts-bronne de ontboezeming lezen, dat kerkeraad en stadsbestuur terecht hoge verwachtingen koesterden van het ingrijpen van den "prince-guerrier" die onmogelijk de gunst van de magistraat der vesting kon missen.

De schrijver zegt dan dat men zoo zeker was van de toestemming van den Prins, dat men maar vast begon met de gebouwen daarvoor te bestemmen. Is dit zulk een wonder?

Mag ik nog even terugrijpen naar de komst der cellebroeders te Bergen op Zoom? Zij komen hier in 1474, terwijl pas in 1494, dus twintig jaar later de Paus zijn goedkeuring geeft aan die vestiging. Moeten wij het den Heer van Bergen op Zoom en het stadsbestuur kwalijk nemen, dat zij niet eerst de goedkeuring van den Paus afwachtten, doch reeds in afwachting daarvan ter wille van het goede doel 20 jaar eerder spijkers met koppen sloegen?

En heeft men werkelijk zoo'n overweldigende haast gemaakt?

Ik neem hier de gegevens van de St. Geertruijdsbronne ²⁰⁾ over, waar staat:

“ Sedert Mei 1591 begon het vanwege die van de hervormde Religie verzoekschriften te regenen om toch te kunnen komen tot de oprichting van een eigen tehuis voor verlaten weezen [.....]

Zoo zeker was men van 's Prinsen medewerking in deze, dat 't stadsbestuur van Bergen op Zoom in zijn vergadering van 2 Augustus 1597 - voorloopig tot Weeshuis bestemde een gedeelte van 't voormalige Margrietenklooster [.....] “

De werkelijkheid is dus, dat men zes jaar lang gerequesteerd heeft, voordat de eerste daadwerkelijke stap werd gedaan voor de oprichting van het weeshuis.

Reeds 20 Mei 1591 had het stadsbestuur van Bergen op Zoom aan den predikant Baselius beloofd, dat men gevolg zou geven aan het behoorlijk omljnde voorstel, dat hij gedaan had. De uitleg, dat men maar dadelijk beslag legde op de geestelijke goederen is dus onjuist, immers in 1580 had de beeldenstorm plaats, en pas 17 jaar later komt men tot de oprichting van het weeshuis.

---

²⁰⁾ Zie de [artikelen van Levelt](#), '[sedert Mei 1591](#)'

De oprichting van het weeshuis

Wij naderen thans een tijdperk van de geschiedenis, waarvoor objectieve beschouwing der feiten dringend noodig is.

Laten we even in het kort die feiten resumeeren.

Oorspronkelijk was er slechts één enkele godsdienst, de Katholieke ²¹). Door een samenloop van omstandigheden verslapt de beoefening dier godsdienst zoowel bij de geestelijken als bij de parochianen. Dan ontstaat bij enkelen het verlangen naar zuivering, naar verbetering; eerst *binnen* de kerk, later als dat onmogelijk blijkt *noodgedwongen daarbuiten*.

Het hooge staatsbestuur en de hooge geestelijkheid zien het dreigend gevaar, vereenigd binden zij den strijd aan tegen de nieuwe beweging. Met groote hardheid wordt die strijd gevoerd, zwaar drukt de arm der machthebbers op de andersdenkenden. Wij herinneren hier slechts aan de tenuitvoerlegging van de vonnissen in Bergen op Zoom. Alle pogingen, alle smeekbeden om geloofsvrijheid zijn op niets uitgelopen. Ten slotte tracht de nieuwe partij (godsdienst en staatkunde zijn hier niet langer te scheiden) haar vrijheid te bevechten, ze zegt vorst en kerk ²²) de gehoorzaamheid op, ze kiest een eigen weg, en verklaart zich onafhankelijk. Dan ontstaat een staat, waarin voor die oude kerk geen plaats is, en aan de mannen, die midden in dezen strijd staan (wij zijn nog in het eerste gedeelte van den Tachtigjarigen Oorlog) kunnen wij niet de bovenmenselijke eisch stellen van broederliefde tegenover de machthebbers van die andere kerk. Toepassing van het beginsel der naastenliefde tegenover andersdenkenden zou voor hen practisch tot ondergang hebben

---

²¹ De schrijver ziet hier kennelijk de joodse religie over het hoofd.

²² Koning Philips II, en de katholieke kerk.

geleid. Op allerlei wijzen tracht men de nieuwe staat te beschermen tegen het gevaar om weer op staatkundig of kerkelijk gebied onderworpen te worden.

Evenals de militante partijen van onze dagen huldigen de mannen van dien tijd het beginsel, dat een partij eerst zeker van de toekomst is, als het opgroeiend geslacht achter haar staat. [anno 1934 .....]

Vandaar de wensch om de jeugd in Christelijk Gereformeerde beginselen op te voeden. In dit licht gezien kunnen wij a priori aannemen, dat de giften en gaven, die samengebracht worden voor het weeshuis, door protestanten worden gegeven en *uitsluitend voor protestanten bestemd zijn*, hetgeen straks afdoende door bewijzen zal gestaafd worden.

Bij het bespreken van de bijzonderheden van deze geschiedenis zullen wij enkele gedeelten overnemen uit de artikelen in het Nieuws- en advertentieblad van 1872, van de hand van Mr. J.C. Verhagen, doch voor de bewijsstukken zullen wij steeds verwijzen naar de documenten, uit dien tijd zelf afkomstig, welke ons ten dienste staan. We zullen eerst de oprichting van het weeshuis nagaan en daarna hetgeen de St. Geertruijdsbronne van 1933 ([aflevering 1 en 2](#))²³ zegt over het hierop betrekking hebbend cartularium, aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen.

1591

De Bergsche predikant Jacob Baselis wendt zich tot het stadsbestuur, hij wijst erop, dat door den oorlog en de tijdsomstandigheden te Bergen op Zoom veel ouderlooze kinderen rondlopen, het geldgebrek dwingt ertoe, hen bij schamele lieden in de kost te doen, waar ze

---

²³ [Hier achter](#) bijgevoegd.

zonder behoorlijk toezicht opgroeien. Het is dringend noodig, dat er een weeshuis wordt opgericht, hij biedt daartoe een ontwerp aan.

20 Mei 1591

Het verzoek wordt in de vergadering van drossaard, burgemeesters, schepenen en raden behandeld. Men besluit:

- I. De jongens zullen een ambacht leeren en naar school gaan.
- II. De meisjes zullen naaien en handwerken, lezen en schrijven leeren.
- III. Zij die aanleg hebben zullen tot studie worden opgeleid.
- IV. Er zal een commissie benoemd worden, die het onderwerp zal bestudeeren en rapport zal uitbrengen ²⁴).

Resultaat: De magistraat richt een verzoek tot Prins Maurits (als markies van Bergen op Zoom) om het cellebroedersklooster te mogen inrichten als weeshuis, *mits latende den eenige*

---

²⁴ Extract uit de resolutien van 20 Mei 1591.

Op het aengeven van Meester Jacobus Baselius, minister met den hujsarmmeesters deser stadt als datter ware een groote menichte van schamele jongens, ende kinderen, die bij den hujsarmen onderhouden worden, wesende besteet, tot en de bij verscheidjen persoonen, om den minsten cost, alwaer deselve door slappe toezicht, seer quade manieren waren leerende, wassende op in deser gesteltenisse des tijts ende den oorloge, in alle woesticheijt, ende godloosheijt, met quade manieren, dat daerom seer goed ware opte rechten een weeshujs daer deselve kinderen mochten in goede manieren ende godsalicheijt geleert worden ende onderhouden worden, exhiberende daertoe ende om tselve gevoegelijck te wege te brengen, seker cocept ende ordonnantie, is bij Mijn Heeren goedgevonden, dat men tselve eerstdaigs sal te werck leggen, ende den knechtkens een ambacht, ende de meisjene leeren naeijen ende hantwerck, lesen ende schrijven, de knechtkens oock schole te leggen ende tot studien opte houden die daertoe bequam zijn etc. ende sijn daertoe gecomitteerd [.....]

overgebleven cellebroeder Gillis van Couwendael zijn behoorlijk onderhoud.

(Wij lezen hieruit, dat Couwendael op dit moment, nog steeds - zegge elf jaar na de beeldenstorm - ongestoord in het klooster leeft, en dat men slechts over dit klooster wil beschikken, als deze man daardoor niet gedupeerd wordt.

De naakte feiten werpen hier een milder licht op het optreden der protestanten, dan van andere zijde vaak ondersteld en mitsdien als vaststaand wordt aangenomen ²⁵).

26 December 1592

De prins besluit, dat de drossaard Leon en de rentmeester Bazijn zich in verbinding zullen stellen met de verzoekers, om tot een resultaat te komen.

Hij eischt uitdrukkelijk, dat men van Couwendael zoowel diens onderhoud als verblijf in het klooster zal doen behouden ²⁶).

---

²⁵ Brief van stadsbestuur aan den Prins:

soude zij supplianten wel geraden vinden, daer toe te emploieeren het huijs ende incomen met alle sijne toebehoorten vande Cellebroers binnen de voors. Stadt mits latende Mr. Gillis van Couwendael zijn behoorlijk onderhoud, versoecken zij supplianten dat Zijn Excellentie gelieve tselve te aggreeren ende hun daertoe te verleenen behoorlijcke acte twelck doende [.....]

²⁶ Appostille van den prins als antwoord op de brief van het stadsbestuur (25). Zijn Excellentie autoriseert den Drossaart Leon ende den rentmeester Bazijn, omme met de remonstranten op Z.E. welberaden te treden in Handelinghe ende coicatie opde fondatie ende erectie van het weeshuijs in desen geroert, daer af reglement ende conditien bij geschrifte tsamen te concipieeren ende daertoe het huijs ende incomsten in dese geroert, ende inde stadt ofte lande gelegen te doen ende te laten emploieeren met Mr. Gillis van Couwendael soo wel op zijn onderhoud als de verblijvinge binnen den voors. huijse te accordeeren

Met genoegen zien wij ook den Prins zeer tegemoetkomend staan tegenover dezen man. Wij hopen, dat dit nobele gebaar den schrijver van de betreffende artikelen in St. Geertruydsbronne niet zal ontgaan zijn. De toevoeging van "prince guerrier" die hij zoo sarcastisch gebruikt herhalen wij gaarne, doch wij doen dit met gepaste eerbied.

21 Maart 1594

G. Willemse, Marcus Mertens en secretaris Manteau worden gecommiteerd om een ordinantie voor het nieuwe weeshuis samen te stellen en om te komen tot het beramen van de middelen van het onderhoud daarvan.

Er gebeurt verder niets.

Opnieuw wenden predikant, ouderlingen en armmeesters zich tot den prins, zij wijzen er op, dat er zeer veel weezen zijn, die zonder toezicht opgroeien, en nogmaals dringen zij erop aan, een weeshuis op te richten ²⁷).

22 Augustus 1595

De Prins antwoordt. Hij wil gaarne helpen en heeft daarom aan zijn Raad en Rekenkamer opgedragen, dat men het verzoek en de plannen zal zenden aan de magistraat en aan de Breede raad van Bergen op

---

²⁷ Brief aan den Prins:

Vertoghen mit aldereerbieding de bedienaers des Godtlijcken Woorts, ouderlingen ende armregeerders van Bergen op ten Zoom, hoe sij dagelijcx thaerer grooten leetwesen bevinden dat niet tegenstaende de groote onkosten, bij de voors. armregeerders gedaen int. onderhouden der weezen die gansch veele zijn, deselve nochthans opgevoet worden in aller roeckloosheijt der seden ende onwetenschap der warer kennisse Gods sonder onderwesen te worden in de Christelijke gebeden, articelen des Geloofs etc. uijt oorsaeken dat sij moeten besteeet worden bij degene die sulcx verslappen ofte selven daarvan niet en weten, ende daerom onbequam zijn om andere daer in te onderrechten.

Zoom, om na rijpe examinatie van de plannen en van andere, die zij voor de oprichting van het weeshuis noodig mochten oordeelen, daarin toe te stemmen, dan zal de prins met de gecommiteerden der stad, daartoe speciaal te benoemen, tot een beslissing komen ²⁸⁾

22 September 1595

De Breede raad bespreekt de voorstellen van kerkeraad en armenregeerders, daar de Prins het voorstel niet in behandeling wil nemen, zoolang de Breede Raad zich daarover niet heeft uitgesproken.

22 Januari 1597

De magistraat bespreekt een nieuw plan, om godshuizen, weeshuizen, enz. onder één administratie te brengen.

---

²⁸ Apostille van den Prins:

Gesien inden Rade ende camere van rekeninge van Zijn Exc. dese remonstrantie metts beraemde middelen daarmede tot oprechten van een weeshuys binnen de stadt van Bergen soude mogen worden geprocedeert, ende deselve middelen in meerdere deelen bevindende bequaem ende voordeelijck tot een soo goede voornemen ende Christelijcken wercke daertoe men voorsiet dat Sijn Exc. de trouhertige genegentheijt, die bij hem der stadt Bergen wordt toegedragen geerne sal voorstaen, hebben die vanden voors. rade goed gevonden ende geordonneert, dat dese remonstranten met den voors. middelen bij den supplianten sal worden voorgehouden den magistraat ende duerna den breeden raad om na rijpe examinatie op de voors. middelen ende ander bequaeme die daertoe soude mogen verdacht worden, in doprechten vant voors. weeshuys te bewilligen ende te consenteren waer na sijne Exc. met de gecommiteerde der voors. stadt, daertoe specialijcke gelast op d'ordre van de voors. fondatie ende executie der selver naerder sal mogen worden gehandelt ende beslooten. Aldus gedaen in 's Gravenhage den 22 Aug. 1595. [Zie de bijlage](#) voor de officiële tekst van de goedkeuring van prins Maurits .

21 Mei en 9 Juli 1597

Men komt tot de overtuiging, dat dit plan niet te volvoeren is en keert dus tot het eerste weeshuisplan terug.

2 Augustus 1597

Men besluit:

- I. De gasthuisquestie te laten rusten.
- II. De zorg voor de weezen te laten bij de huisarmenmeesters.
- III. Men zal de weezen in een huis bijeenbrengen, geregeerd door een opziener of vader en moeder, op nader vast te stellen manier.
- IV. Men zal hiervoor nemen de achterhuizen in het gasthuis uitkomende in de Noordmolenstraat en deze met een erf of een deel van den hof afscheiden van de rest van het gasthuis.
- V. Men zal deze zaak met de predikanten bespreken.

18 Augustus 1597

De bespreking heeft plaats gehad. Drossaard, burgemeester en schepenen besluiten, dat Couwendael die reeds pestmeester en ziekenverzorger is, niet bovendien in aanmerking kan komen voor vader van het weeshuis. Men zal naar een binnenvader en moeder uitzien. Men zal zondag van de preekstoel afkondigen, dat er een collecte zal worden gehouden.

Op den zelfden dag wordt bepaald, dat de kleeding der weezen zal zijn van staalgrauw laken met geschakeerde borgoenskens boven de mouwen van wit en zwart.

4 September 1597

De magistraat heeft vernomen, dat er zwarigheden bestaan tegen het gebruik van het cellebroers- en cellezusters- klooster, ze heeft de bovengenoemde achterhuizen geachtigd die voor weeshuis bestemd zijn, zij besluit, dat deze huizen beter geschikt zijn voor pesthuis en dat

men daarvoor bij provisie deze huizen zal bestemmen. Het cellebroersklooster zal bestemd worden tot weeshuis.

4 Oct. 18 Nov. en 13 Dec. 1597

De predikant Baselis krijgt van het stadsbestuur, van de Staten Generaal en van den Prins brieven van aanbeveling om collectes door het geheele land te houden ²⁹⁾

16 December 1597

de Prins beslist, vergunt en ordonneert, dat de huizing van het gewezen cellebroedersklooster met erve daartoe behoorende gelegen in de koornmarkt straat te Bergen op Zoom zal zijn en blijven beheerd en geincorporeerd te eeuwigen dage ter fundatie en stichting van het meerbesproken weeshuis, en ten behoeve en woning van de arme weeskinderen daarin te onderhouden volgens de instructie die daarop door den Prins met advies der voorschreven stad nu of namaals gemaakt en besloten zal worden ³⁰⁾.

---

²⁹⁾ Brieve van fafeur van de burgemeesters, schepenen ende raedt der Stadt Bergen op ten Zoom de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden en de van Zijne Excellentie, prince Mauritz de Nassau, voor Mr. Jacobus Baselius, dienaer des Goddelijcken woorts deser stadt, dienende tot directie van het weeshuijs ende wort denselven Mr. Baselius gecomiteert ende geauthoriseert omme alle Staten, steden, Heeren, Gemeenten, particuliere personen ende andersints te versoecken een milde handreijkinghe ende gifte tot erectie ende subsidie van tvoorn. weeshuijs te doen.

³⁰⁾ Prins Maurits beslist 16 Dec. 1597:
Op verzoek van Drossaard, schout, Burgemeesters, schepenen en raad der stad Bergen op Zoom op de menigvuldig vertogen en aanhouden, gedaan bij den dienaar des Goddelijken woords, ouderlingen en diakenen met de armmeesters aldaar, bewilligd, vergund en geordonneerd, dat de huizinge van het gewezen Cellebroedersklooster, met erve daartoe behoorende, gelegen in de koornmarktstraat te Bergen op Zoom zou zijn en blijven beheerd en

8 Februari 1598

de Breede Raad heeft het voorstel goedgekeurd, Baselis brengt verslag uit over zijn tocht door Nederland, en vraagt aan de raad het goede voorbeeld van liefdadigheid te volgen ³¹⁾

---

geincorporeerd ten eeuwigen dage ter fundatie en stichting van het meer besproken weeshuis en ten behoeve en woning van de arme weeskinderen daarin te onderhouden achtervolgens de instructie, wijze en statuten die daarop bij ons (den Prins) met advies der voorsch. stadt nu ofte namaals gemaakt en besloten zullen worden.

³¹ Register resolutien 8 Febr. 1598

Propositie. In dese vergaderinge is mede verschenen Jacobus Baselius dienaer des Godlijcken woordts binnen dese stadt, verthoonende hoe Godsalich eene sake dat het zij d'oprechten vanden weeshuijse binnen welgestelde steden ende de groote naersticheijt die nu eenen tijt lanck voorgenomen was int voorderen van een weeshuijs binnen deser stadt, daardoor de sake soo verre gewrocht sijnde, dattet selve weeshuijs alsnu was opgerecht, daertoe oock verscheidten staten steden en gemeijnten van dese vereenichde Nederlanden door zijn neerstich verzoek opde credentie van hem deser stadtwegen gegeven hadden gethoont hare groote liberaliteijt daerdoor sulcx te wege gebracht was, versoeckende dat alsoo dit stuck principalijck deser stadt raeckten ende sonderlingen was tot voordeel van de weesen binnen deser stadt, vallende, dat mijne Heeren van den breedten rade tot voordeel van den voors. weeshuijse believen mede te thoonen haere mildicheijt in der voeghen dat door dit Exempel meer andere mochten tot gelijcke liberaliteijt verwerckt worden.

Resolutie. Opte propositie ende versoeck int lange gedaen bij Mr. Jacobus Baselius aggreren voor deerst de toeygeninge bij Zijn Exc. van het Cellebroers Clooster gedaen tot weeshuijs ende voerders denselven weeshuijse vergunt den vrijdom vande bieren totten selven huijse noodich ter taxatie vande toecomende magistraten ende oock vande calliote vande tarwe mitsgaders alsnoch twee honderd cargul. jaerl. ende worden gelast de toecomende borgemeesters ende rentmrs. soo vele stadtrenten te redimeeren tegen eenige rentieren den besten coop doenlijck zijnde ende die den voors. weeshuijse toe te eijgenen.

Men besluit:

- I. Men zal betreffende het cellebroersklooster agreeëren (aanvaarden) de toeygeninge (toewijzing) door den Prins gedaan.
- II. Men zal vrijdom van bier geven.
- III. Men zal vrijdom geven van de calliote (belasting) der tarwe.
- IV. Men zal *f.* 200.-. per jaar geven, men zal den rentmeester ordineeren, zooveel stadrenten te redimeeren ³²⁾ renten aenden besten koop doenlijck zijnde, om die den voorsch. weeshuijse toe te eigenen.
(met andere woorden, men zal rentebrieven koopen die te zamen *f.* 200.-. per jaar interest opleveren en deze blijvend voor het weeshuis bestemmen)

28 Februari 1598

In de vergadering van drossaard, burgemeesters, schepenen en raad van Bergen op Zoom wordt het reglement voor het weeshuis goedgekeurd, onder voorbehoud dat de Heeren de benoeming van den binnenvader en binnenmoeder en den rentmeester aan zich willen houden, dat de Prins alles nog moet goedkeuren, en dat binnenvader, moeder en rentmeester moeten zijn personen, der christelijk Gereformeerde religie professie doende. Juni 1599 geeft de prins zijn toestemming.

5 April 1598

De raad beslist op voorstel van den predikant Baselius bij de magistraat in plaetse van den binnenvader Gillis van Couwendael,

---

³²⁾ verlossen, vry koopen (Hofman, Nederlandsche woordenschat)

voortijts pater in 't Cellebroersklooster tot binnenvader aangesteld Hendrik Roest ³³).

Voordat we de geschiedenis vervolgen vestigen wij de aandacht op het feit, dat thans het klooster wordt afgestaan zonder dat over het onderhoud van Couwendael wordt gesproken. Omtrent dezen man zijn niet voldoende bijzonderheden bekend om zijn leven precies na te gaan. Wij weten alleen, dat hij in 1582 rector is, dat hij dan benoemd wordt tot pestmeester en ziekenverzorger ³⁴) dat hij later deken is van

---

³³ Vergadering van 5 April 1598,

In dese vergaderinghe zijn binnengestaen Mr. Jacobus Baselius dienaer des Goddelijcken woordts, met Laureijs Adriaensen, een van de huisarmmeesters uuten name van de Kercken rade, mijn voorsch. Heeren voordraghende, dat alsoo Mr. Gillis van Couwendaele voortijts pater van het Cellebroeders klooster alhier, verordineert binnenvader van den weeshuijse onlanx uut deser stadt hem hadde geabsenteert, daerdoor notelijck ware eenighe andere vrome godsalige ende bequaeme personen volgende d'ordres van den weeshuijse daerote te bestellen, anomineeren onder het bevallen van mijn voorsch. Heeren eenige vandijen, waerop naerdien verscheijden communicatien waren gevallen, en voorsch. Mr. Jacobus en Laureijs versoek is bij mijn voorsch. Heeren tot binnenvader en moeder van de voorsch. weeshuijse verordineert ende aengenomen Hendrick Roest opte last inde voorg. ordinantie begrepen ende op de gagien daeraff met hem te accordeeren.

³⁴ 16 October 1582.

Aennemen van Mr. Gillis van Couwendael Pater van de Cellebroeders alhier als pestmeester deser stadt.

Ten selven daghe is bij mijn voorsch. Heeren mede geresolveert geweest dat den Borgemeester buijten der bancke met eenige wethouderen sullen aannemen den bovengenoemten jegenwoordelijcken pater als pestmeester deser stadt. Op alsulcken conditien ende instructie als de voorgaende pestmeesters mits dat deselve maer en sal hebben van zijn tractement ende gagie twee en tseventigh kar. gld. den vrijdom van assijse van acht tonnen

het barbiers-, en daarna gezworene van het Chirurgijngilde ³⁵) en dat hij eind 1597 de stad gaat verlaten ³⁶). Daardoor komt het cellebroedersklooster dus geheel leeg te staan en vervalt het laatste bezwaar van den prins en stadsregeering, om aan het klooster een nieuwe bestemming te geven. We zien in ieder geval, dat deze man tot

---

walens ende vier tonnen Heeren byers, tsjaers ingaende date van desen. Waeroppe dezelve pater den zelve last van pestmeesterschap aanveert heeft gehad.

³⁵ Barbiersgilde:

1591. Mr. Pieter Wijtens, Mr. Jan Wernier, Mr. Pieter Zuijtlant.

1592. idem

1593. Mr. Gillis van Couwendael deken. Mr. Jan Wernier, Mr. Jan Barlandus, Mr. Pieter Wijtens.

1594. Barlandus is deken. v.Couwendael gezworene.

1595. idem.

1596. Wernier is deken, van Couwendael gezworene.

1597. van Couwendael is deken, de andere gezworene.

1598. Thans chirurgijngilde, Mr. Thobias Uijtenhove deken. Mr. Gillis van Couwendael, Cornelis Wannier en Jan Barlandus gezworenen.

1599. Mr. Pieter Wittius deken. Mr. Thobias Uijtenhove, Cornelis Wannier en Jan Barlandus gezworenen.

Na 1598 komt Couwendael niet meer in het register voor.

³⁶ Requesten 1598.

Verthoont reverentelijck Mr, Pieter Weijtens chirurgijn, hoe dat hij nu omtrent elft jaeren binnen deser stadt gewoont hebbende, hem behelpende met zijne chirurgij, is op eenig tijt van noode altijts versocht ende gebruickt geweest bij Mr. Gillis van Couwendael, voorgaende pestmeester soo met aderlaten van de siecken als andersints in meerder perijckel bijnaer ghaende dan de voors. Mr. Gillis, ende alsoe de voors. Mr. Gillis nu is uuter stadt vertrocken daermede zijne plaets compt te vaceeren, om welcke wel te bedienen den remonstrant hem cloeck genoegsaem kennende, hem heeft mitsdesen UEA. zijnen dienst tot pestmeesterschap wel willen presentieren.

het eind toe in zijn functie zoowel als in de behuizing is gerespecteerd. Een duister punt is de beslissing van den raad van 5 April 1598 ³⁷). Is Gilles van Couwendael korten tijd binnenvader geweest? Het is ondenkbaar, tenzij men aanneemt, dat hij protestant zou zijn geworden, hetgeen eveneens zeer bezwaarlijk aan te nemen is. Over de wijze, waarop markies van Bergen op Zoom en stadsbestuur samenwerken bij de overdracht van het huis, valt nog het volgende te zeggen.

De Prins heeft blijkbaar het cellebroersklooster tot een weeshuis geschonken. (toeijgeninghe, toewijzing, beschikbaarstelling van het cellebroersklooster tot een weeshuis).

De magistraat beslist hierop *“Opte propositie ende versoek gedaan bij Mr. Jacobus Baselius, agreeren voor d'eerst de toeijgeninghe bij Zijne Exellentie van het Cellebroersklooster gedaan tot het weeshuijs ....”*

We krijgen dus de indruk, dat beide autoriteiten *samen* de goedkeuring moeten geven, de gift van den Prins wordt anders niet als rechtsgeldig beschouwd.

---

³⁷ In dese vergaderinghe zijn binnengestaen Mr. Jacobus Baselius dienaer des Goddelijcken woordts met Laureijs Adriaensen, een van de huisarmenmeesters uutten name van de kerckenrade, mijn voorsch. Heeren voordragende, dat alsoe Mr. Gilles van Couwendael voortijts pater van het Cellebroedersklooster alhier verordineert binnenvader van den weeshuijse, onlanx uit deser stadt hem hadde geabsenteert, daerdoor notelijck ware eenighe andere vrome godsalige ende bequaeme persoonen volgende d'orders van den weeshuijse daertoe te bestellen, anomineerende onder het bevallen van mijn voorsch. Heeren eenighe van dyen, waerop naerdien verscheijden communicatien waren gevallen ende voorsch. Mr. Jacobus ende Laureijs versoeck is bij mijn voorsch. Heeren tot binnenvader en moeder vanden voorsch. weeshuijse verordineert ende aengenomen Hendrick Roest opte last inde voorg. ordinantie begrepen ende op de gagien daeraff met hem te accordeeren

Merkwaardig is in dit opzicht ook de boeking van den Predikant Baselius:

ONTVANGEN VAN DE BINNENCOLLECTE
VAN ZIJN EXELLENTIE ALS MARQUIS VAN BERGEN
HET GEWEZEN CELLEBROERSCLOOSTER ..... MEMORIE
VAN DEN BREEDEN RAAD
DE AGGREATIE VAN DE TOEEYGENING
VAN HET CELLEBROEDERSCLOOSTER
DOOR ZYN EXELLENTIE GEDAAN

Ter verduidelijking van een en ander volgen wij thans Baselius op zijn reis door Nederland, 215 dagen zwerft hij rond en biedt overal zijn introducties aan.

Overal klopt hij aan, bij de Staten der provinciën, bij de vroedschappen der steden, bij de classis der Gereformeerde kerken, hij houdt in de steden collectes bij de particulieren. De collecte te Bergen op Zoom brengt reeds *f.* 780.-. op, veel inwoners schenken hem verder oude rentebrieven, meubelen en linnengoed voor het weeshuis.

De Staten van Holland geven hem *f.* 1800.-, een collecte in Dordrecht brengt *f.* 307.-. op, Haarlem geeft *f.* 200.-. Leiden idem, in Amsterdam collecteert hij *f.* 1108.-. bijeen, Gouda geeft *f.* 100.-. Rotterdam *f.* 280.-. Gorinchem *f.* 100.-. Schiedam *f.* 120.-. enz. Totaal brengt Holland hem *f.* 5154.-. op.

Dan trekt hij naar Zeeland, de Gecommitteerde raden schonken hem *f.* 400.-, de steden volgen, als hij Zeeland verlaat neemt hij *f.* 2272.-. mee.

Dan volgt Utrecht met *f.* 765.-. Friesland met *f.* 385.-. Overijssel met *f.* 390.-. de protestantsche gemeente te Londen zendt hem *f.* 120.-. Hij brengt op die wijze ruim *f.* 10.000.-. bijeen, verschillende bedragen vloeien later toe, vooral de groote sommen worden in termijnen

afgedragen. Ten slotte heeft hij ruim *f.* 17.500.-. Het is logisch, dat dit bedrag als kapitaal wordt beschouwd en niet als inkomen, het geld moet dus belegd worden.

Hij komt voor de vroedschap met zijn schatten. Hij toont de rentebrieven, geschenken van zijn vader, den ouden Jacob Baselius, van .Antonie Molkman, van oud burgemeester Govert Willemse, van den wethouder Jan Huijbregtse, van den oud burgemeester Willem Fransen, van den oud wethouder Adriaan Jansen Vriesen, en van vele anderen. Verder toont hij de stapels geld, die hij bijeenbracht. Als hij 12 October 1598 rapport uitbrengt over het samengebrachte kapitaal, dan wordt de secretaris ermee belast, een apart register te maken en aan te houden van de handelingen en acten tot het weeshuis behorende.

Dit is het bekende cartularium. Het wordt dus eerst in 1597 opgemaakt. De oprichting van het weeshuis is thans een voldongen feit.

Van dit rustpunt zullen wij gebruik maken om enkele zaken nader te bezien.

Het cellebroersklooster is geschonken en 18 Augustus 1597 heeft de vroedschap beslist, dat het voor .rekening van de stad zal worden opgeknapt ³⁸).

Veel wordt er niet aan gedaan, want daarna besluit de heer Baselius, dat het werkelijk opgeknapt moet worden, waarvan de kosten in de bijlage '[Reparatien aan het weeshuis](#)' vermeld zijn ³⁹).

Veel bijzonders kan het trouwens niet zijn geweest, al wordt thans van andere zijde ⁴⁰) deze schenking als zeer hoog aangeslagen. Laten wij even in herinnering brengen wat de schrijver in St. Geertruydsbronne, die van het bestaan der Cellebroeders te Bergen op Zoom een speciale studie heeft gemaakt, daarover in 1923 schrijft in de St. Geertruydsbronne ⁴¹):

"Heel grandioos zal de kloosterbouw wel niet zijn opgetrokken, de cellebroers toch waren arm, en alle bezit werd, ter liefde Gods angstvallig uit de huizen geweerd".

Welnu, dit meer of minder schamele bezit heeft jarenlang vrijwel leeg gestaan, terwijl er uit den aard der zaak geen gelden waren om het huis op te knappen.

---

³⁸ Resolutie van 18 Aug. 1597:

Om van stadswegen de reparatien en onderhoud op zig te nemen en welke couleur de weeskinderen souden dragen. Welke alle geaccordeert werden, uijtgezondert dat alleen de tegenwoordige reparatien van stadswege zouden werden gedaan, en het onderhoud ter decisie van den Breeden Raad gesteld

³⁹ Zie de [bijlage Reparatien aan het weeshuis](#).

⁴⁰ Met de 'andere zijde' is door de schrijver bedoeld HJ Levelt

⁴¹ Het blad de St.Geertruydsbronne is pas opgericht in 1924. Waarschijnlijk bedoelt de schrijver hier de publicatie '[Het cellebroedersklooster of de Bruers in de Nieustrate](#)' 1923 van HJ Levelt.

Het is geen wonder, dat er veel geld nodig is, om het weer in bruikbaren staat te brengen. Dit in orde brengen geschiedt met het geld, door de protestanten bijeen gebracht. Ook van het huisraad is niet veel meer over, want nadat de predikant Baselius er alles in gebracht heeft, wat nodig is, levert hij daarvan een rekening ⁴²).

We resumeeren hier dus:

- *Alles wat de stad geeft, is de toestemming op de gift van den prins, zijnde het oude vervallen gebouw, en bovendien een jaarlijksche toelage van f. 200.-; verder niets.*
- *Alle overige bezittingen, in het cartularium vermeld, zijn van zuiver protestantsche oorsprong, behalve de gift door den prins gedaan van gronden in de st. Omcommerpolder waarover later.*

---

⁴² Zie de bijlage [rekening van Baselius](#).

Het Cartularium

Wij komen nu tot de bespreking van het cartularium, en zullen dit vergelijken met hetgeen hierover vermeld staat in de St. Geertruydsbronne 1933, aflevering 1 en 2 ⁴³).

Ieder die geschiedenis schrijft belooft de kans, dat zijn bronnen onvolledig zijn, daarom past een groote voorzichtigheid in het trekken van conclusiën.

Laten wij enkele citaten [uit de bedoelde artikelen] nader beschouwen. Zij volgen hier:

- " Welke die oorspronkelijke weezenbezittingen zijn, leeren wij uit een verzameling van eigendomsbewijzen, sedert het jaar 1305, die in de stedelijke archiefbergplaats te Bergen op Zoom aanwezig zijn.
- " Ongetwijfeld is het Bergen op Zoomsche weeshuis qua talis, een stichting uit den zuiver protestantschen tijd (1597) gevestigd door protestantsche bemoeiingen onder aanvankelijk exclusief protestantschen leiding, bestuur en beheer, maar de vroegste fondsen, waarmee die bij uitstek protestantsche leiding haar stichting heeft gevestigd en in stand gehouden, zeker in de eerste jaren van haar bestaan, waren beslist en onbetwistbaar Roomsche fondsen eens door Roomschen aan eigen geloofsgenooten en eigen kerkelijke en kloosterlijke instellingen vermaakt en eerst later in na-Roomsche tijden door anderen geassumeerd.

---

⁴³ De betreffende artikelen zijn [achteraan deze publicatie](#) bijgevoegd.

Wij kunnen hiervan slechts zeggen: de gegevens waarover de schrijver beschikte waren onvolledig, daarop is zonder verder onderzoek een onjuiste conclusie getrokken.

Wat toch is het geval? De predikant Baselius komt terug van zijn tocht door Nederland beladen met geld en geldswaardige papieren. Sommige van deze rentebrieven zijn reeds zeer oud, een enkele dateert van 1305. Het zijn alle geschenken, hem voor het nieuwe weeshuis aangeboden door particulieren, *uit den aard der zaak protestanten*. [.....?]

Nu maakt hij samen met den secretaris Manteau de verantwoording op. Zij nemen de rentebrieven en boeken deze, niet in de chronologische volgorde, die de schrijver in St. Geertruydsbronnen daarin tot zijn verbazing mist. Immers, al deze brieven worden in 1598 eigendom van het weeshuis, het doet er niet toe, of de eene obligatie wellicht dagteekent van 1305 of van een andere datum, ze zijn alle tegelijk, d.w.z. binnen enkele weken aan het weeshuis geschonken. De schrijver vindt onder folio 10 een onleesbare rentebrief van 14 Februari 1598, Ik kan hem dank zij mijn volledige gegevens nader inlichten. Het is een gift van den burgemeester Jacob Jacobs, een rentebrief op diens eigen huis, "Den Timmerman" groot f. 8.-. per jaar, vervallend primo Januari.

De schrijver uit zijn verontwaardiging, dat men het geschenk van den Prins bovenaan heeft gezet, "ongetwijfeld om eerbieds- en dankbaarheidsredenen" voegt hij er sarcastisch aan toe.

Zeer juist, het geschiedt ongetwijfeld uit dankbaarheid. Niet sarcastisch, doch oprecht gevoeld.

De eerste rentebrief die geboekt wordt is het geschenk van den Markies van Bergen op Zoom, de tweede rentebrief is het geschenk van den burgemeester.

De zaak klopt als een bus. We vinden in het register van Manteau drie soorten rentebrieven:

- de oudere, die aan het weeshuis worden geschonken door particulieren;
- de oudere, die uit het bijeengebrachte geld werden aangekocht;
- de nieuwe, ontstaan doordat het kapitaal geleidelijk op rente wordt gezet (tegen 8% zijnde blijkbaar de gangbare rentestand van die tijden)

Uit de stukken blijkt, dat **alle** stukken in particuliere handen waren, hetgeen een volkomen normaal geval is.

Laten wij de zaak even vergelijken met den tegenwoordigen tijd. Indien de een of andere liefdadige katholieke instelling een obligatieleening uitschrijft, dan kan ieder daarop intekenen. Men vraagt niet of dit geld uit protestantsche of katholieke handen komt, men accepteert het geld bij de bank, die de emissie geeft en stelt het geld ter beschikking van de congregatie of andere instelling.

De obligatie is een handelsobject, dat verder van hand tot hand gaat door verkoop, door erflating, enz. Het is dus volkomen normaal, dat de rentebrieven in die dagen in particuliere handen waren, en het is een volkomen wettige handelswijze, deze stukken ten geschenke te geven aan het weeshuis.

De beschuldiging, dat dit Roomsche fondsen zouden zijn geweest is hiermee volkomen weerlegd.

De schrijver gaat verder:

" Beginnen wij maar te nemen het cellebroedersklooster zelf, dat in 1474 door de kerkelijk erkende religieuse congregatie der Cellebroeders of Alexianen met kerkelijke machtiging was betrokken

en officieel na 15 December 1597 tot eerste weeshuis in Bergen op Zoom bestemd”.

Ons antwoord daarop is: Bij de stichtingsacte bepaalden Heer en stadsbestuur, dat indien de stichting in verval mocht geraken, zij het recht hadden, aan huis en inboedel een andere bestemming te geven. Dit verval is werkelijk ingetreden. Slechts een conventueel bleef over. Zoolang deze er was hebben zoowel de Heer als het stadsbestuur categorisch geweigerd het gebouw voor andere doeleinden beschikbaar te stellen. Pas als de laatste man, de rector Gillis van Couwendael het klooster verlaat, krijgt het een andere bestemming, terwijl men aan van Couwendael bovendien f. 200.-. uitbetaalt voor de meubelen, die hij in het klooster achterlaat ⁴⁴).

Wat ten slotte de grootte van deze gift betreft, dit hebben wij tot in bijzonderheden nagegaan.

Het is een oud, vervallen huis, met protestantsch geld wordt het opgeknapt, met protestantsch geld wordt de tuin, die ernaast ligt aangekocht, met protestantsch geld wordt van den laatsten inwoner de inboedel overgenomen.

De schrijver vervolgt:

” Behalve de kloosterbouw der Cellebroeders zag zich de nieuwe Weezenstichting in Bergen op Zoom enkele jaren later, in Januari 1600 nog toebedeeld, zeker niet de geringste der Cellebroeders eigendommen “omtrent 50 gemet land in Sint Omcommerspolder bij Steenberg, tevoren eigendom van het Cellebroedersklooster te Bergen op Zoom, alsook een erfrente van 200 Kar. Guldens”.

---

⁴⁴ Zie bijlage '[De rekening van Baselius](#)'.

Het is mij niet bekend, op welke wijze dit land uit de hand der Cellebroeders in die van den Prins is overgegaan. Daar de schrijver er telkens de aandacht op vestigt dat de Cellebroeders in volstreckte armoede leefden, zal dit zeker geen kostbaar bezit zijn geweest ⁴⁵). Misleidend is de laatste zin, waarin de gift van de grond in één volzin wordt gekoppeld aan de gift van f. 200.

Deze laatste gift had niets te maken met het bezit der Cellebroeders. De stad Bergen op Zoom was namelijk aan den Prins eene jaarlijksche rente schuldig op domeingronden.

De Prins gaf het recht, om dit geld te innen ten geschenke aan het weeshuis, m.a.w. de stad betaalde voortaan dit recht niet meer aan den markies, maar aan de regenten van het weeshuis. Ook deze schenking is dus volkomen wettig.

De schrijver vervolgt:

” Van onbetwistbaar zuiver kerkelijke in casu dus Roomsche herkomst waren nog zeer veel andere onder de vroegste weeshuis-eigendommen, in het cartularium genoemd.

Zoo was de schenking dd. 30 Aug. 1582 (No. 15 Regestenlijst van het cartularium) sedert 29 Januari 1564 o.a. gehypothekeerd op een bedrag van “negen grooten ouds” ten behoeve der kerke van Bergen op Zoom, op ses grooten brabantse “ten behoeve van den kapittel alhier” en op “vier caroli gulden 15 stuivers ten behoeve van den convente ende klooster van St. Margrieten alhier”.

---

⁴⁵ Zie [bijlage over de giftbrief](#)

Nu luidt het regeest, onder No. 15 in aflevering 1 aangegeven als volgt:

1582 Augustus 30

Willem Adriaensen en Pieter de Pottere, schepenen te Bergen op ten Zoom oorkonden, dat Sr. Heijdrick van Goorle, als last hebbende van Niclaes Stevenssen, zijn schoonvader verkocht heeft aan Willem van Heusden c.s. de 38 stuivers en een oort van de jaarlijksche rente van 5 Car. guldens 5 stuivers, die hij heft op een huis o.a. in de Lange Potterstraat genaamd het Wolffken, volgens den transportbrief dd. 28 Sept. 1545, gepasseerd voor Joos de Milde en Wouter van Goorle, schepenen van Bergen op Zoom.

Den XXX Augusti int jaer onses Heeren MCCCCC ende LXXXII.

Tot ons groote geluk bezitten wij ook hiervoor de afrekening van den Heer Baselius, waaruit blijkt, dat deze rentebrief in particuliere handen was, nl. van den oud wethouder Adriaan Jansen Vriesen, die het stuk aan het weeshuis ten geschenke gaf. De meening, die geïnsinueerd is als zou het weeshuis met het huis, ook de inkomsten hebben gekregen is hiermede volledig weerlegd.

Bovendien is het onjuist, als gezegd wordt dat dit een schenking van 30 augustus 1582 was. Ieder weet, dat het weeshuis pas dateert van 1597 en dus in 1582 geen schenking *kon* ontvangen.

De rentebrief zelf dateerde van 1582 en werd pas in 1597 ten geschenke gegeven.⁴⁶⁾ .

---

⁴⁶⁾ Uit de rekeningen van Baselius:

Ontvangen van gegeven renten op panden binnen de stad:

Van Adriaen Janse Vriesen Oud Wethouder een rente van 1 gl. 8 st. 1 oort, van dato den 28 September 1565 ten lasten van Huijbrecht Landslooten op 't huijs 1t Wolffken in de Potterstraat, verschijnt 26 January.

De schrijver gaat verder:

” En in de schenking onder datum 2 December 1516 vermeld (No. 6 Regestenlijst van het weeshuiscartularium) heet het, dat Pieter Cock daar genoemd zijn onderpanden vrij verklaart van alle verdere aanspraken, behalve “*uitgenomen drie ponden en VI penningen Brab. erfelijcken (toebehoorend) den Capittle van Bergen ende noch twee Philips Gulden Ons Liefven Vrouwenautaer.*

Het regest luidde als volgt:

No. 6. 1516 December 2

Heijndrick Strange en Heijndrick van Oyenbrugge, schepenen in Bergen op ten Zoom oorkonden, dat Pieter Cock, brouwer schuldig is aan Jan Spronck als gemachtigde ten behoeve van Jan Bay, een erfrente van 4 ponden grooten Brabants, te betalen jaarlijcks op Kersmisse, gevestigd op zijn brouwerij c.a. in de Gasthuysstraete: genaemt 't Swaenken. Desen tweeden dach der maent van Decembris XV ende sesthiene (2 december 1516).

Ook hier geeft de afrekening van den heer Baselius de gewenschte inlichting, die de schrijver niet gekend heeft ⁴⁷).

Het is een aankoop, de rentebrief was het eigendom van Hans Gijsbrecht Vorbraamst. Het stuk werd 16 Januari 1598 voor *f.* 75.-. door het weeshuis van hem gekocht ⁴⁸). De schrijver is onjuist ingelicht, als hij zegt, dat dit een schenking is onder datum van 2 Dec. 1516 vermeld. Het is in de eerste plaats geen schenking, doch een

---

⁴⁷ Dat de schrijver H.J. Levelt deze niet gekend zou hebben is opmerkelijk, waar deze destijds archivaris van het Bergen op Zoomse archief was.

⁴⁸ Uit de rekeningen van Baselius:

Van uytgesette kapitalen à 8%.

Den 16 Januari 1598 gekocht van Hans Gijsbrecht Verbraampt een rentebrief van 6 gld op de brouwerij 't Swaenken voor *f.* 75.-.

aankoop, bovendien is er uit den aard van de zaak geen aankoop mogelijk in 1516.

En nu komt als de klap op de vuurpijl als resultaat van al deze foute onderstellingen het slot:

” Maar laten wij niet blijven hangen aan “desiderata” nu wij o.i. met toch wel overtuigende “facta” hebben aangetoond, als historisch bewezen dat het Bergen op Zoomsche weeshuis is ex origine een zuiver protestantsche stichting die haar vroegste oprichting en eerste bestaansmogelijkheid zoo niet uitsluitend dan toch grootendeels te danken heeft aan ex origine Roomsche kapitaal, dat de stichting dank, zooals wij zullen zien, voornamelijk de bemiddeling van Prins Maurits, zich te assumeeren wist.

Wat kunnen wij ten slotte hiervan zeggen?

De foute conclusiën betreffende het bezit van het weeshuis zijn werkelijk verbluffend. Elk stuk, vermeld in het zoo gewraakte cartularium kunnen wij als wettig bezit bewijzen.

Wij zouden dan ook niet de moeite genomen hebben aan de weerlegging van het bedoelde artikel zooveel tijd te besteden, ware het niet, dat de St. Geertruijdsbronnen door velen gelezen wordt en overigens terecht beschouwd wordt als een wetenschappelijk werk, welke inhoud men zonder reserve als volkomen betrouwbaar kan aanvaarden. Ik heb mij dan ook verplicht gezien aan de redactie een weerlegging te zenden, en breng gaarne mijn welgemeende hulde voor het feit dat de redactie aan het hoor- en wederhoor alle recht heeft doen wedervaren.

Het tijdperk der geschiedenis, waarover wij hier schrijven, is de eerste helft van den Tachtigjarigen Oorlog.

Het was een tijd, waarin partijen met het wapen in de vuist tegenover elkaar stonden. Elke duim gronds, elke vrijheid van gedachte en godsdienst moest met het wapen bevochten worden. Wat men op die wijze verkreeg, werd angstvallig bewaakt. Het is geen tijd van Christelijke verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden, maar wij moeten menschen en maatregelen nemen, zooals ze in die dagen bijeenhoorden.

Het is zeer goed mogelijk, dat men het niet eens is met de maatregelen, die in die dagen genomen werden, maar men mag tegenover de eerlijke strijders uit dat tijdperk zonder bewijs niet met ongegronde conclusiën komen of de tegenstanders beschuldigen van dingen, die zij - blijkens de bewijzen - nooit gedaan hebben. Te meer is het te betreuren, als men dergelijke publicaties geeft in een tijd waarin de zaak van het weeshuis weer urgent is, en men daardoor volkomen ten onrechte de meeningen vertroebelt.

Ik vertrouw dat de schrijver, als hij inzage had genomen van álle beschikbare gegevens, als hij dus alle stukken van de legkaart bezeten had en ze goed aaneen had gepast, deze artikelen niet zou geschreven hebben.

Enkele algemeene beschouwingen in verband met de voorafgaande hoofdstukken

Het is altijd een groot bezwaar, als men bij zijn onderzoekingen en publicaties te veel pro of contra is.

Voorals als de publicaties zich over een groot tijdperk van ons leven uitstrekken.

Een aardig voorbeeld hiervan vinden wij weer in St. Geertruydsbronne. Dat de schrijver sterk *contra* is, behoeven wij hier niet te vermelden, als hij spreekt over de protestanten. Dat hij sterk *pro* is tegenover de katholieke zijde van het vraagstuk is eveneens duidelijk. Maar nu de gevolgen. We zullen enkele citaten geven, eerst van publicaties in St. Geertruydsbronne van 1923 ⁴¹).

” In de ‘Lange Nieuwstrate’ ⁴⁹) betrokken in 1474 de Cellebroers een klooster en wisten zich, ook voor het lichamelijk heil der bevolking in deze stad gedurende de 15e en 16e eeuw zoo groote verdiensten te verwerven, dat, toen de hervorming na 1580 ook hen had verjaagd, van gemeentewege hun gemis maar al te sterk werd gevoeld en betreurd.

.....

’ Heel grandioos zal de kloosterbouw wel niet zijn opgetrokken, de Cellebroers toch waren arm en alle bezit werd ter liefde Gods, angstvallig geweerd. Naar het voorbeeld van hun H. Patroon, St. Alexius, die ofschoon zelf van rijke afkomst jaren lang als bedelaar, ongekend op een verborgen plaats in het huis van zijn eigen vader leefde, verkozen ook de Cellebroers vrijwillige armoede en

---

⁴⁹ Nu: Korenbeursstraat.

noemden zich zelf broeders die vrijwillig arm willen zijn: *'fratres, voluntario pauperus'*.

.....

“ In groote armoede hebben, reeds in de eerste jaren, de Cellebroers in Bergen op Zoom hun kloosterleven geleid. Luisteren wij naar de thesauriers- of gemeenterekeningen: *Alsoo tanderen tijden de cellebruederkens in hulpe huerer schamelheyt bij gemeijnen Raide vander stadt gheconsenteert is, totdat den tijt beter wordt, elke maent een vat byers, enz.*

.....

“ Toen in Mei 1487 de Cellebroers binnen Bergen op Zoom hun algemeen kapittel hielden, kon het convent de benodigde onkosten niet dragen en moest de stad helpen.

.....

“ Toch was de groote armoede, waarin de Cellebroeders leefden, hun geen beletsel, om hun verplichtingen, het verplegen der zieken en het begraven der dooden, naar behooren te vervullen.

.....

“ Dat de kloosterlingen, volgens den geest hunner stichting steeds in strenge armoede hebben geleefd al den tijt dat zij in Bergen op Zoom hun klooster bewoonden, bewijzen ons de gemeenterekeningen overvloedig.

.....

“ En in 1494: *Ten bevele van borgemeesters ende schepenen gegeven den cellebroederen in hulpe van huerder schamelheyt uijt gratien ende nijet van rechtsweghen XXVI schelling brabant.*

.....

“ Die kloosterlijke armoede, altijd stipt en trouw door de Cellebroers in Bergen op Zoom nageleefd, heeft als een ‘hechte ommuring’ (zoo wordt door den lateren stichter der Jesuïetenorde, St. Ignatius van Loyola) de religieuse armoede genoemd, allen verkeerden invloed van buiten verre gehouden en tevens steeds de broeders aangemoedigd tot een actie van zieleliefde naar buiten, die we met alle recht en reden breed en zegenrijk mogen noemen. Een oordeel te vormen over het ongetwijfeld vele goede door de Cellebroers rusteloos verricht aan het zielenheil van Bergens bevolking gedurende de 15e en 16e eeuw komt ons, menschen, niet toe. Een is er, die het weet, en het openbaren zal op den jongsten dag.

.....

Wij zullen de laatsten zijn om iets af te dingen op de groote verdiensten van deze mannen, wij zijn overtuigd, dat zij gedurende de ongeveer 100 jaar (want langer heeft hun verblijf in Bergen op Zoom nauwelijks geduurd) werkelijk in groote armoede hebben geleefd. Maar nu zijn we 10 jaar verder, en de schrijver spreekt niet langer *pro Cellebroers*, doch *contra de protestanten* en er vloeien andere woorden uit zijn pen.

“ Behalve de kloosterbouw der Cellebroers zag zich de nieuwe Weezenstichting in Bergen op Zoom enkele jaren later, in Januari 1600 nog toebedeeld, zeker niet de geringste der Cellebroers’ eigendommen omtrent 50 gemet land in St. Omcommerpolder bij Steenberg, tevoren eigendom van het Cellebroersklooster te Bergen op Zoom.

.....

Hadden we nu nog maar tot onze beschikking een Cartularium van het Cellebroersconvent, ongetwijfeld zouden we daarin nog andere

schenkeningen ontmoeten die ook in het weeshuis cartularium zijn opgenomen.

In 1933 onderstelt de schrijver in St. Geertruydsbronne blijkbaar, dat deze schamele broeders wel degelijk over groote eigendommen beschikken. Wij zijn van meening, dat dit niet het geval is, en dat de schrijver in zijn ijver thans de arbeid der broeders niet meer de waarde toekent, waar zij in werkelijkheid recht op hebben. Wij hebben gezien, dat het cartularium *geen* fondsen van de Cellebroeders bevat behalve dit eene stuk land in de St. Omcommerpolder. Indien dit land niet door aankoop of ruil in handen van Prins Maurits is gekomen, had hij nog volkomen het recht om zoo te handelen. Immers als Heer van Bergen op Zoom heeft hij het '*jus patronatus*' d.w.z. het beschikkingsrecht zoowel over het klooster als over de verdere eigendommen der Cellebroers. Indien deze orde in verval komt, en de laatste broeder ten slotte de stad verlaat (geheel vrijwillig zooals wij gezien hebben) dan zijn de bezittingen weder ter beschikking van den Heer en dan kan deze daarmede naar goedvinden handelen. Dat hij deze goederen niet zelf in bezit neemt, maar zo onmiddellijk weder voor een goed doel uitgeeft, is een bewijs temeer voor de onkreukbaarheid van zijn persoon.

.....

Onder de stukken, aangetroffen in het weeshuisarchief bevinden zich weinig stukken van oude datum. Alleen uit deze tijd de afrekening van Baselius. Daar wij het stuk nergens anders aantreffen geven wij in bijlage [Staat van den ontfang en collecte](#)⁵⁰⁾ een volledig afschrift. Bij

---

⁵⁰⁾ Vanwege de omvang is dit overzicht van de oorspronkelijke voetnoot overgebracht in een bijlage.

de controle dier rekening vinden wij daarin een post die wel niet van de Bergsche geestelijkheid afkomstig is, doch inderdaad van Roomsche goederen afstamt.

De Staten van Holland en West-Friesland zeggen voor een keer *f.* 1800.-. toe uit de opbrengst der geconfisqueerde goederen.

Tot recht begrip hiervan zij het volgende opgemerkt.

Wie hadden de gelden verschaft voor de aankoop van deze goederen? Niet de geestelijken, maar de inwoners van het land. Zij brachten met giften en erfelingen het geld bijeen, waarvoor kerken werden gebouwd en inrichtingen van liefdadigheid en kloosters werden gesticht.

Dan gaat de bevolking van heel Nederland ten Noorden van de groote rivieren in massa naar de nieuwe leer over. Ook een groot deel der geestelijken gaat mee.

Het is duidelijk, dat de bevolking die kerken en die eigendommen als de hare bleef beschouwen, en het is dus allerminst te verwonderen, dat men beslag legt op de inkomsten dier goederen, en de gelden evenals steeds is geschied, voor liefdadige doeleinden beschikbaar stelt.

De mentaliteit van vroeger en van tegenwoordig

Voordat we de kleine bijzonderheden bespreken van de organisatie, enz. van het nieuw opgerichte weeshuis, waarbij telkens ter sprake komen de Christelijke beginselen, waag ik het, nog eens een stuk te citeren, ditmaal uit St. Geertruydsbronnen 1933 3e aflevering ⁵¹⁾

” Toen in het jaar 1922 herdacht werd het krijgskundig gebeuren, dat voor 300 jaren de Statenvesting Bergen op Zoom, van Spinola’s troepen bevrijd (3 Oct. 1622), voor Prins Maurits behouden bleef, en zich uit de Bergen op Zoomsche burgerij een feestcomité had gevormd om dit z.g. roemruchtig feit ter plaatse eenigszins plechtig te vieren, achtte zeer wijselijk de Roomsche geestelijkheid der stad die viering onnoodig en weigerde daarom medewerking. En er werd dat jaar (1922) *niet* gefeest in Bergen op Zoom. Aan den vechtenden Oranjetelg, Prins Maurits, heeft dan ook ‘Roomsche’ Bergen op Zoom niet de minste verplichting.

” *Non olet pecunia* zegt het spreekwoord ⁵²⁾. Wel echter stinken dikwijls de feiten der geschiedenis, ook al tracht men die, uit opportunistisch oogpunt, met een bepaald, veelal ondeugdelijk, reukwater te overgieten, getuige de dit jaar gevierde opgeschroefde Zwijger herdenking”.

Het stuk is typeerend, zoowel voor de gedachtengang van de geestelijkheid in 1922 als voor die van den schrijver in 1933, dus uit een tijd, nu geen enkel vitaal belang der groote Katholieke gemeenschap in het gedrang komt.

---

⁵¹⁾ “[Waar bleven de Roomsche fondsen der Bergen op Zoomsche weeshuisstichting?](#)”; H. Levelt, St Geertruydsbronnen, 1933 pg 97 ev.

⁵²⁾ Geld stinkt niet.

Het oude spreekwoord zegt: *Rien ne se propage si facilement que l'erreur*⁵³). De schrijver heeft inzage gehad van enkele bescheiden, en hij zoekt niet verder. Waarom ook? Het cartularium past, vluchtig gelezen precies bij zijn persoonlijke visie. En dan schrijft hij zijn stukken en hamert zijn eenzijdige foutieve meening in de hoofden van zijn lezers, die gaarne aannemen, wat in dezen vorm wordt voorgezet, daar men in katholieke kringen overtuigd is, in de dagen der hervorming schandelijk behandeld te zijn. En die stukken vinden hun weg naar de huidige vroedschap, die ten slotte daarop haar meening ten opzichte van het weeshuis baseert, overtuigd, dat haar opinie op een volkomen wetenschappelijke basis is opgebouwd.

Wij zien, hoe licht in deze tijden van godsdienstrust en volstrekte godsdienstvrijheid scherpe tegenstellingen ontstaan. Wanneer dit de mentaliteit van 1933 is, hoe moet de toestand dan geweest zijn in 1600.

Ik herhaal nog eens, dat we toen midden in den Tachtigjarigen Oorlog waren, nu eens dreef de eene, dan weer de andere partij boven, al naar de krijgskans keerde, en zij die tijdelijk de macht in handen hadden, trachtten die te consolideeren. Dat was het goed recht van de beide partijen.

Als wij zien, hoe in 1523 de katholieke partij met haar doodvonnissen de schrik erin trachtte te houden bij de andersdenkenden, dan is het aan de andere kant alleszins plausibel dat in het reglement van het nieuwe weeshuis strenge bepalingen worden gemaakt voor het belijden van de Gereformeerde religie. In die dagen kende men geen half werk, zooals ik eerder zei: Een tegemoetkomende houding tegenover den tegenstander zou tot eigen ondergang geleid hebben.

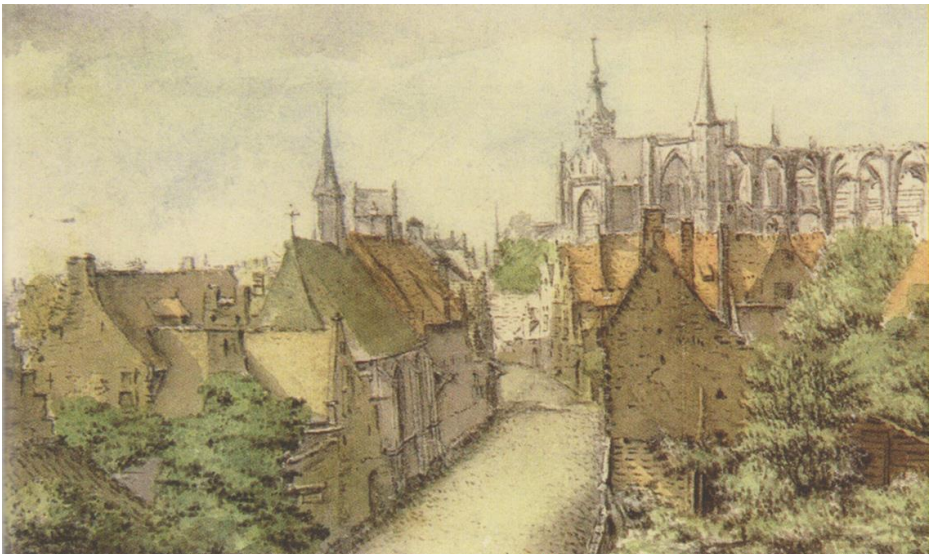
---

⁵³ Letterlijk: Niets verspreidt zich zo snel al seen fout.

Als men een dijk opwerpt tegen de opkomende vloed, dan maakt men daarin geen openingen om het water door te laten.

Uit deze gezichtshoek moeten we de daden van die dagen bezien. De protestanten van 1500 - 1600 leefden in voortdurend gevaar, gegrepen te worden en ter wille van hun godsdienstige overtuiging op de meest wreede wijze te worden ter dood gebracht.

Het is geen sfeer, waarin men zachtmoedig gestemd is tegenover den tegenstander; als zij thans de macht in handen krijgen is het leven der katholieken niet aangenaam. Wel worden zij niet wegens hun godsdienst vervolgd, maar zij worden geduld, zij zijn min of meer uitgesloten van de staatkundige gemeenschap. Voor ambten komen zij niet in aanmerking; daar zij slechts geduld worden, wordt naar hun rechtmatige grieven niet geluisterd. Zij voelen dit als een vernedering, vooral op plaatsen waar zij verre in de meerderheid zijn, zoals Brabant.

Het cellenzusterklooster aan de huijbergsestraat (1671, Bernardus Klotz)

oDe voorgeschiedenis

het Bergen op Zoomsche weeshuis

Het beeld van een lang voorbij tijdperk uit de geschiedenis is als een oude legkaart. Als kind bezaten wij die kaart, we kenden het geheele beeld, met al zijn bijzonderheden en het was de kunst, de stukjes, waaruit de kaart bestond, volledig en op de juiste manier aaneen te passen.

Maar als wij op later leeftijd die kaart weer eens in handen krijgen, als wij nog eens probeeren het oude beeld volledig te reconstrueeren, dan blijkt het, dat veel stukjes niet meer te vinden zijn, sommige zijn terecht gekomen in vergeten hoekjes, waaruit ze tot ieders verbazing later nog eens terecht komen, maar een groot deel is bij de schoonmaak via kachel of vuilnisemmer voorgoed verdwenen.

Hoe ijverig wij ook aan het werk gaan, hoe nauwkeurig wij de oude stukjes ook aaneenvoegen, er blijven blanco gedeelten over. Soms zijn de lijnen van de teekening zoo kenmerkend dat wij het ontbrekende deel met voldoende nauwkeurigheid meenen te kunnen inschetsen, soms wagen wij het ons door intuïtie te laten leiden en op goed geluk de teekening te voltooien. We komen dan op het gebied der eigen visie en dan past ons een groote reserve bij die arbeid, wij moeten dan beschikken over groote objectiviteit, en als dan uit het vergeten hoekje een ontbrekend stukje wordt aangedragen en we leggen het op zijn plaats, dan blijkt maar al te dikwijls, dat de teekening anders is, dan wij ons die hadden voorgesteld.

Zoo gaat het ook met den historicus. Hij verzamelt zooveel mogelijk gegevens, hij doorbladert resolutien, gildenboeken, transportregisters, requesten en alles wat verder onder zijn bereik komt. Hij brengt

daaruit zijn gegevens bijeen, en tracht ze tot een beeld samen te voegen.

Hier en daar moet de eigen visie aanvullen, wat aan de gegevens ontbreekt, maar .... men krijgt dan niet het juiste (ik zou haast zeggen het fotografische beeld) van het verleden, doch men krijgt een schilderij, dat wil zeggen, de feiten, gezien door het oog van den kunstenaar, die in het beeld zijn persoonlijke visie neerlegt. De kunstenaar laat het felle licht op het eene deel vallen, andere deelen, die hem minder aantrekken laat hij in een halfduister verdwijnen, hij geeft het beeld, dat hem aangenaam aandoet.

Het is een gevaar voor den historieschrijver, als hij een eigen visie op de feiten heeft, als hij van te voren reeds overtuigd is, dat een gebeurtenis zich op een bepaalde manier heeft afgespeeld, want een wetenschappelijke arbeid staat op ander fundament, de ernstige lezer verlangt feiten en objectieve beschouwingen. Men houde in het oog, dat wetenschappelijke bronnen ter hand genomen worden door menschen van verschillende levensopvatting en dat juist datgene, wat de een gaarne naar voren ziet gebracht, aan den andere niet sympathiek is, en hem dus bij zijn arbeid stoort.

De bovenstaande beschouwingen brengen mij ertoe enkele gegevens te vermelden, daar de visie op de feiten, vermeld in de weeshuisbeschouwingen in aflevering 1 en 2 van de Sint Geertruydtsbronne van 1933 ⁵⁴⁾ naar mijn bescheiden meening niet door de feiten zelf gedekt wordt.

---

⁵⁴⁾ De betreffende vier artikelen in St Geertruydtsbronne 1933 zijn hier achteraan bijgevoegd:

[*Beknopte geschiedenis van het Bergen op Zoomsche weeshuis*](#); H. Levelt, pg 2 ev
[*Het cartularium van het Bergen op Zoomsche weeshuis*](#); H. Levelt, pg 5 ev,

De schrijver der artikelen heeft de indruk gekregen, dat na de beeldenstorm in 1580 de cellebroeders (en cellezusters) verjaagd zijn.

De feiten, die hiertegen spreken zijn de volgende:

Van 1578 tot eind 1581 is Jan van Withem markies van Bergen op Zoom. Het is bekend, dat hij zeer goed Katholiek was en dat hij in vereeniging met het stadsbestuur alles gedaan heeft, wat in zijn macht was om de katholieken te steunen en het beoefenen van de hervormde godsdienst tegen te gaan.

Welnu, midden onder zijn regeering zijn in 1579 (volgens publicatien van Pastoor Juten) van de Cellebroeders slechts twee personen over, de rector Cammekens en een socius. Er moeten dus andere redenen zijn, waarom reeds voor de beeldenstorm te Bergen op Zoom een dergelijk verval is ingetreden.

Als ik mij aan een onderstelling zou wagen, dan zou het de volgende zijn: Slechts weinig mannen hebben in zich de kracht om onder alle omstandigheden groote daden te verrichten van moed en zelfopoffering, daden die zeer zeker van de Cellebroeders en Cellezusters geeischt worden.

Hun aantal is aanzienlijk grooter in tijden, wanrin deze daden gedragen worden door de bewondering en vereering van hun omgeving.

Verdwijnen deze omstandigheden, dan blijven slechts de enkelen over.

Bovendien vergete men niet, dat deze mannen telkens opnieuw in groot besmettingsgevaar verkeerden, en vermoedelijk velen ten offer vielen bij hun edel streven om de menschheid te dienen.

Als dan de impuls bij de jongeren ontbreekt om deze taak over te nemen, ontstaat onherroepelijk verval.

[*Regestenlijst van het Bergen op Zoomsche weeshuis*](#); H. Levelt, pg 9ev,
[*Bergen op Zoomsche weeshuisstichting en haar vroegste fondsen*](#); H. Levelt pg 61ev.

In 1580 komt de kerkschending, in 1581 wordt Jan van Withem wegens verraad vervallen verklaard van het markiezaat en komt het protestantsche stadsbestuur.

Wij moeten nu nagaan, wat er met de twee overgebleven cellebroeders gebeurt.

Van verjagen is geen sprake. De eene, rector Gillis van Couwendael wordt in 1582 van stadswege aangesteld tot pestmeester, terwijl (volgens pastoor Juten) zij beiden in dat jaar worden aangewezen tot ziekenverzorgers.

Zes jaar later komen er klachten in over het gedrag van den medepater Augustijn. Half Juni 1588 beslist de vroedschap dat hij onmiddellijk de stad moet verlaten, dat hij anders zal gevangen gezet worden. Men is overhaast geweest en erkent dit ook eerlijk, want veertien dagen later komt men opnieuw bijeen, herroept het vonnis en bepaalt, dat deze medepater mag blijven en rustig leven en zijn taak verrichten te midden van de andere cellebroeders. (vergadering van 1 Juli 1588) Wij weten geen van allen, wat er met Augustijn Augustijns verder is gebeurd, wij beschikken alleen over gegevens betreffende den pater Gilles van Couwendael.

Wij zullen ons onthouden van eenige persoonlijke visie en slechts de feiten vermelden.

- In 1582 is hij benoemd tot pestmeester.
- In 1588 woont hij nog in het Cellebroedersklooster, rustig zijn taak verrichtend.
- In 1591 verzoekt de predikant Baselius te mogen beschikken over het cellebroedersklooster voor het oprichten van een weeshuis.

De protestantsche vroedschap brengt het verzoek over aan den Prins, doch voegt er aan toe, dat zij er alleen voor te vinden is, als men aan Gilles van Couwendael diens behoorlijk onderhoud laat.

De Prins antwoordt, dat hij sympathiek staat tegenover de weeshuis-questie, mits men aan Gilles van Couwendael zoowel diens onderhoud als zijn verblijf in het cellebroersklooster waarborgt.

- In 1593 is Mr. Gilles deken van het barbiersgilde.
- In 1594, 1595 en 1596 is hij gezworene van dit gilde. In 1597 is hij weder deken.
- In 1598 is hij gezworene van het chirurgijngilde.
- Doch in het vroege voorjaar van 1598 verlaat hij de stad om zich elders (ik meen te Middelburg) te vestigen.

18 Augustus 1597

komt men in de vroedschap tot het besluit, dat men voor het weeshuis een binnenvader moet hebben, doch dat men hiervoor bezwaarlijk Mr. Gilles van Couwendael kan kiezen, daar deze reeds pestmeester en ziekenbezoeker is.

Het waren dan ook inderdaad twee functien, die niet te vereenigen waren, vooral niet, als we uit de stedelijke resolutien zien, dat juist in dat jaar de gevreesde ziekte weder begint te heerschen.

En toch blijkt uit de stukken, dat men hem wel degelijk als zoodanig benoemd heeft.

De resolutie van 5 April 1598 geeft daaromtrent aan:

" [.....] *dat alsoe Mr. Gilles van Couwendael, voortijts pater van het Cellebroedersklooster alhier, verordineert binnenvader van den weeshuijse, onlancx uit deser stadt hem hadden geabsendeert, daerdoor notelijck ware, eenighe andere vrome godsalighe ende bequaeme persoonen volgende d'orders van den weeshuijse daertoe te bestellen*".

Tot het laatst toe heeft hij zijn functie van pestmeester vervuld, want nauwelijks is hij weg of de chirurgijn Mr. Pieter Weijtsens komt met een

request tot de magistraat vragend of hij deze betrekking kan krijgen, wegens het heengaan van Mr. Gilles. Geheel vrijwillig verlaat hij het Cellebroedersklooster, waar hij in ieder geval van 1582 (misschien reeds veel eerder) tot 1598, zegge minstens 16 jaar ongestoord inwoner was. Als hij heengaat neemt de predikant Jacob Baselius de meubelen en huisraad van Mr. Gilles over, waarvoor hij hem f. 200.- uitbetaalt.

De Cellezusters

Uit de publicatien afl. 1 en 2 van 1933 ⁵⁵) krijgt men de indruk, dat de cellezusters eveneens na de beeldenstorm zouden verjaagd zijn. Hiermede zijn volkomen in strijd de resolutien van September 1597, dus van zeventien jaar na de Beeldenstorm.

Uit die resolutien blijkt, dat de Cellezusters nog in hun klooster wonen, en dat zij zich dadelijk bereid verklaard hebben, nu de gevaarlijke ziekte terugkomt, de zieken te verplegen. Het blijkt, dat de Cellezusters verschillende 'huurlingen' hebben, vermoedelijk proveniers, die een zeker bedrag betalen voor het wonen in de kamers van het klooster. De vroedschap beslist, dat de cellezusters deze huurlingen de huur zullen opzeggen, en het geldelijk verlies dat zij daardoor lijden zal door de stad vergoed worden.

Daardoor komen de kamers vrij, die men nu kan gebruiken voor het onderbrengen der zieken. (Het is een contract, dat wordt aangegaan, voorloopig van "*Bamisse naestcomende tot Sinxsen des jaeren 1598 daeraenvolgende*")

De Cellezusters beklagen zich, dat hun bezoldiging te gering is. 6 Sept. 1597 neemt de vroedschap de volgende resolutie:

---

⁵⁵ Zie voetnoot 54

" [.....] naerdyen de Cellezusters tot hare last nemende toedienen van voors. pesthuijse hen beclaegden dat sij op tgene de siecken moeten betalen haer nyet en condon onthouden, is bij Mijn Heeren geresolveert dat de selve oock tot hare behoefve sal volghen het pondt Vlaems voor het incomen ofte brenghen ende dat en boven hen van der stadtwoeghen sal toegevoegt ende beschickt worden den brandt ende de bieren voor haer ende de schamele lieden boven de acht ende vijftich stuvers daeghs die de incomende volgens de voors. resolutie toe getaxeert zijn, behoudelijck dat zij tot dienste van de zieken sullen moeten zooveel volcx in het werk stellen als daartoe van noode zullen zijn" .

De questie van de veranderde bestemming van het Cellebroedersklooster

Toen indertijd dit klooster werd opgericht behielden Heer en magistraat zich het recht voor om, indien de instelling in verval mocht geraken, aan huis en verdere bezittingen eene andere bestemming te geven.

Zoals we zagen was het aantal cellebroeders reeds voor 1580 tot twee teruggebracht (van eene sterkte die maximum 12 mocht bedragen).

Feitelijk is er dan reeds sprake van verval. Maar men laat de broeders rustig in hun klooster de laatste rector is een alleszins geacht man, ook onder het protestantsch bewind. Als er sprake van de veranderde bestemming is, stellen zoowel Heer als magistraat dadelijk de eisch, dat men niet mag tornen aan de rechten van den laatsten cellebroeder. Pas als deze de stad gaat verlaten, neemt men het klooster als weeshuis in bezit, in volkomen harmonie tusschen Heer en

magistraat, precies zoals ongeveer 100 jaar te voren in de stichtingsacte was vastgelegd.

Hoe zag dit klooster er uit? Volgens de bovengenoemde artikelen leefden de broeders in volslagen armoede. Het is dus allerm minst een imposant gebouw. Jarenlang heeft de stad armoede geleden (zie *Corpus iconoclasticum Deel III* ⁵⁶) er is dus geen geld besteed aan een behoorlijk onderhoud.

Als het tot weeshuis bestemd zal worden, belooft de stad het nog eenmaal op te knappen, Ook dit gebeurt niet uit ruime beurs, want onmiddellijk daarna wordt er nog *f.* 1580.-. aan verwerkt (timmerman, metselaar, smid, steenhouwer, schalijdekker, enz.) welk bedrag betaald wordt van het geld, dat door Baselius in Noord Nederland gecollecteerd is.

De tuin, die bij het weeshuis is, was niet het eigendom van het Cellebroedersklooster, maar werd eveneens uit het door de protestanten bijeen gebrachte geld voor *f.* 400.-. gekocht. De inboedel van den laatsten broeder wordt met *f.* 200.-. betaald

Wij komen thans tot het cartularium. Inderdaad krijgt men op het eerste gezicht de indruk, dat veel rentebrieven, daarin voorkomende, van ouden datum zijn en dus waarschijnlijk afkomstig van de oorspronkelijke Roomsche stichting.

Van elk stuk blijkt echter bij nadere beschouwing het tegendeel. Om dit duidelijk te maken diene het volgende.

Baselius is een ijverig man, hij ontziet geen moeite als het erop aankomt een weeshuis te stichten voor de vele armlastige kinderen, die onverzorgd te Bergen op Zoom rondzwerven.

---

⁵⁶ Betreft J. Kleyntjens en C Sloomans, [Hervorming te Bergen op Zoom](#), 1933

Uit pure armoede heeft men ze uitbesteed bij schamele lieden, ze leeren niets goeds. Dan krijgt hij van het stadsbestuur, van de Staten Generaal en van den Prins brieven van aanbeveling. Nu gaat hij op reis. In 215 dagen zwerft hij heel Nederland door, en als hij terugkomt en op tafel legt een bundel rentebrieven, die hij van liefdadige ingezetenen van Bergen op Zoom heeft gekregen, en een stapel gouds, groot *f.* 17.500.-. die hij in Holland, Zeeland, Utrecht, Groningen, Friesland, enz. bijeenbracht (en waaraan de protestantsche kerk te Londen nog *f.* 120.-. toevoegde) dan vindt de magistraat het uit den aard der zaak noodig, dat de secretaris Manteau die bezittingen zal boeken.

Zoo ontstaat het cartularium

Ze hebben in de eerste plaats te boeken een stapel rentebrieven. Het zijn geschenken van particulieren. Hoe zijn die rentebrieven ontstaan? Men leent geld op een huis en belooft jaarlijks een zekere rente te betalen.

Als regel waren deze brieven niet aflosbaar, dit in tegenstelling met onze tegenwoordige hypotheken. Ook de kerk leende geld, bv. voor groote reparatien of uitbreiding van de kerk. Men gaf daarvoor een rentebrief uit, betaalbaar bv. uit een bepaalde kerkelijke inkomst. Hij die het geld leende, de particulier dus, ontving de rentebrief, het was evenals een tegenwoordige obligatie een handelsobject, dat door schenking, verkoop of erfating in andere handen overging, Onder het bijeengebrachte geld bevinden zich nu een aantal van deze rentebrieven. Het zijn de eerste 19.

Als Manteau met Baselius samen de stukken boeken, laat het hun koud uit welk jaar ze dateeren, (welke effectenbezitter van

tegenwoordig boekt zijn obligaties naar het jaartal van uitgifte?) Zij zijn alle in een paar maanden bijeengebracht.

Het eerst boeken zij de gift van den markies, die hun Heer is, daarna de gift van den burgemeester Jacob Jacobs zijnde een rentebrief op diens eigen huis, *Den Timmerman* groot *f.* 8.-. per jaar, vervallend primo Januari.

Onder deze 19 rentebrieven komt er een door erflating in bezit, en een door aankoop. De overige zijn geschenken.

Van enkele brieven wordt thans in de St. Geertruidtsbronnen de herkomst als onmiskenbaar Roomsch aangegeven. Met alle gegevens in handen blijkt deze onderstelling onjuist te zijn.

Regest No. 15 is een geschenk van den oud wethouder Adriaan Jansen Vriesen, een volkomen particulier bezit.

Regest No. 6 is een stuk, dat op 16 Januari 1598 voor *f.* 75.-. is gekocht van Hans Gijsbrecht Verbraamt.

Van elk stuk, in het cartularium vermeld, kunnen wij de herkomst bewijzen.

De regesten na No. 19 zijn alle hypotheeken, na ontvangst van de *f.* 17.500.-. hierboven genoemd, met verschillende eigenaars van huizen afgesloten, tegen een rente van 8% zijnde de gangbare rentevoet in die gevaarlijke tijden.

Wat betreft de gift van het land in St. Omcommerpolder eertijds in het bezit van het cellebroederklooster, moge uit het voorgaande blijken, dat deze gift ook volkomen wettig was. De laatste Cellebroeder verlaat in 1598 het klooster.

De Markies, die het "jus patronatus" heeft, dat is het beschikkingsrecht, geeft aan de bezittingen een nieuwe bestemming, en tevens zien wij, dat hij het bezit, dat tot hem als Heer van Bergen op Zoom terugkomt, dadelijk weder voor een liefdadig doel uitgeeft.

In het bovenvermelde artikel wordt de *f.* 200.-. die de prins als jaarlijksche rente geeft in één zin gekoppeld aan de gift van het land, dat eertijds eigendom der Cellebroeders was. Hij doet afstand van dit particuliere bezit ter wille van het nieuw opgerichte weeshuis. De *f.* 200.-. rente waren vastgelegd op domeingronden, het was een rente die de stad aan den Prins schuldig was.

Resumeerende komen wij tot de volgende conclusien:

- A. Door een samenloop van omstandigheden komt het cellebroedersklooster te Bergen op Zoom tot verval. Als de laatste broeder vrijwillig heengaat, en het klooster dus zonder bestemming is, beslissen Heer en Magistraat, geheel zooals bij de oorspronkelijke stichtingsacte was bepaald, over de nieuwe bestemming, die aan het gebouw gegeven zal worden.
- B. De Heer van Bergen op Zoom voegt daarbij een gift in land, eertijds eigendom van het cellebroedersklooster over welk land hij het recht van beschikking heeft.
- C. Van de aanvraag van de oprichting van het weeshuis af, beschikt deze instelling over een zeker aantal fondsen, in een cartularium vastgelegd.

Bij nauwkeurige bestudeering van de bescheiden, uit dien tijd overgebleven blijkt, dat deze fondsen uitsluitend van protestantsche herkomst zijn, in den loop van 1597 bijeengebracht door den predikant Baselius, die daarvoor een reis door Noord Nederland maakte en bij Staten, steden, classis der Gereformeerde kerken en particulieren geld collecteerde. Deze fondsen zijn drieerlei:

- A. Oudere fondsen, door gift of erflating in 1597 aan het weeshuis gekomen,
- B. Oudere fondsen, in 1597 door aankoop verkregen.

- C. Fondsen dateerend na 1597, zijnde nieuwe hypotheeken dienend tot belegging van het bedrag van f. 17.500.-. bij de collecte verzameld. (Na aftrek van de gelden aan dringende andere zaken besteed).

*Het protestantse weeshuis anno 1903 aan de Vischmarkt
(gesloopt in 1927 tbv Huize St Catharina)*

Organisatie en beheer van het weeshuis

Reeds uit de wijze, waarop deze hoogst eenvoudige plaatselijke instelling tot stand komt, blijkt met hoeveel ernst men de zaak ter harte neemt. De predikant en de huisarmmeesters stellen een reglement op, en bieden dit aan de magistraat aan. Het wordt 28 Febr. 1598 goedgekeurd, maar het recht om binnenvader en binnenmoeder te benoemen en den rentmeester aan te stellen, behoudt de vroedschap aan zich en de minste verandering in dit reglement zal de goedkeuring van de vroedschap behoeven.

Men eischt, dat binnenvader en moeder benevens de rentmeester zullen zijn personen van Christelijke beginselen ⁵⁷).

Ten slotte draagt het reglement een opschrift, vermeldend dat de prins, gehoord het advies van zijn raad en rekeninge (lees van den Markies) en van den Drossaard, schout Burgemeesters en Raad van de stad Bergen op Zoom, met advies van de predikanten en de armmeesters, het reglement heeft goedgekeurd ⁵⁸).

---

⁵⁷ [.....] wel verstaende, dat de voorn.binnenvader ende binnenmoeder metten rentmeesters sullen zijn persoonen der Christelijcken Gereformeerden Religie professie doende.

⁵⁸ Ordonnantie ofte reglement bij den Doorluchtigen Hooghgebooren Heere Mauritz geboren Prince van Orange, Grave van Nassau, Dietz, Vianden, Catzenellenbogen, marquis van Vere, Vlissingen ende van Bergen op ten Zoom, Heere van Grave, ende vanden lande van Cuijck, Monster etc. Gouverneur ende Capteijn Generaal over Brabant, Gelderland, Vlaanderen, Hollant, Zeelant, Utrecht, ende Overijssel, ende Admiral Generaer der Nederlantsche Zeemagt, etc.

Bij advijs van de lieden van Zijnen Rade ende rekeningen mitsgaders bij Drossart, Schouteth, Borgemeesters ende Raet der Stadt Bergen op ten Zoom, met advijs van de Dienaeren des Goddelijcken Woorts, ende den regeerders

(N.B. Ik vestig er de aandacht op, dat de Prins deze arbeid dus niet verricht als stadhouder generaal der Nederlanden, hij doe: het in zijn functie van Markies van Bergen op Zoom)

A. De Buitenvaders

Deze (de eigenlijke regenten) worden jaarlijks gekozen uit de magistraat, gehoord het advies van predikant en armmeesters. De Prins zelf zal hen benoemen, bij afwezigheid zal dit geschieden door de volledige vroedschap (drossaard en schout inbegrepen) Zij moeten zijn *“den lande getrouw, der Christelijke religie toegedaan, ende hen tot het gehoor der leere der selver religie begeven”* ⁵⁹).

Zij zullen bij vacature van binnenvader en moeder een voordracht indienen aan den Prins of bij diens afwezigheid aan de vroedschap. De binnenvader en moeder zullen moeten zijn *“een eerlijck vroom ende godsalich paar volcx,connende lezen en schrijven, met geen ofte soo weijnich als mogelijk kinderen belast wesende, ende litmaten der Gereformeerde Christelijcke kercke”*.

De buitenvaders hebben het toezicht op deze menschen, ook schoolmeester, knecht, meiden en weezen.

---

vanden armen aldaer, gemaect, opte regeeringe ende onderhoud van den weeshuijse nu onlancx binnen de voors. stadt opgereg.

⁵⁹ De buijten weeshuijs vaders sullen jaerlijcx vercoren worden bij Zijne Excellentie ofte Sijnen Raet ofte in hare absentie sijnen Drossart ende Schouteth ende borgemeesters, Schepenen ende Raet der stadt Bergen op ten Zoom, mitsgaders de dienaeren des goddelijcken woorts, ende armenregeerders in die tijt wesen, uut het corpus deser stadt, den lande getrouw, der Christelijke Gereformeerde religie toegedaen ende hen tot gehoor der leere der selver religie begeven.

Zij zorgen voor tijdige aankoop van koren, vleesch, boter, kaas, zoutevisch, haring, huisbrand, bier, wol, linnen en verdere artikelen. Zij moeten nu en dan onverwacht bij de maaltijden der weezen komen en zich overtuigen, dat alles naar behooren geschiedt. Zij overleggen met den binnenvader, bij wie zij de jongens een ambacht zullen laten leeren, toeziende *“datse bij geene onvrome onverlatene ofte oock superstitieuse meesters en besteden”*.

Intelligente kinderen (*“klouck van geeste”*) zullen naar de Latijnsche school gaan en tot verdere studie worden aangezet. De meisjes zullen gaan dienen, (als het weeshuis hun diensten zelf niet behoeft) bij eerlijke en godvruchtige lieden. De meisjes blijven dan echter onder toezicht van het weeshuis.

Er zal in het ziekenhuis een kamer blijvend worden ingericht tot ziekenkamer, waar de zieke kinderen rustig kunnen verblijven. *“maer oft Godt iemanden vande voors. kinderen metter haestigen ende smettender sieckte als peste ende laserie besochte”* .....⁶⁰) dan zullen zij terstond gebracht worden naar de plaats, waar deze zieken verpleegd worden. Toen er geen weeshuis was, werden de kosten der weezen gekweten uit de inkomsten der armmeesters.

Daarom zal het weeshuis uit die inkomsten zooveel mogen nemen, tot het samen *f.* 800.-. per jaar bedraagt.

In het weeshuis worden slechts opgenomen kinderen, wier beide ouders dood zijn, zij moeten in de stad geboren zijn, en geen besmettelijke of ongeneeslijke ziekte (waaronder ook pokken wordt genoemd) hebben.

---

⁶⁰ Blijkbaar kent men slechts de besmettelijke ziekten pest en lepra.

B. De buitenmoeders

Daar de buitenvaders geen verstand hebben van linnen, wol, bedden, aankoop van kleeuren, enz. zullen twee "*eerlijcke Godtsalige vrouwen, zijnde van de Christelijck Gereformeerde religie*", gekozen worden, die naast de vrouwen van de buitenvaders, "*die des nyet te min bij hare mans vermaent sullen worden tot der weesen dienst*" de behulpzame hand te bieden. Deze buitenmoeders zullen door de buitenvaders aan de vroedschap worden voorgedragen.

Zij zullen de binnenmoeder steunen, zij zullen bij ingezetenen linnen en wol verzamelen, ze zullen zoo noodig meegaan naar de vleeschhal en naar de vischmarkt, en in de keuken toezicht houden. op de noodige zuinigheid bij het gebruik van spijs en drank. Zij zullen de buitenvaders op de vergaderingen adviseeren wat gekocht moet worden van laken, linnen enz.

Zij houden toezicht op de lichamelijke reinheid der kinderen (hoofden en kleeuren) en op de reparatien. Zij doen voorstellen betreffende de meisjes, die moeten gaan dienen.

Zij houden contact met de dames, die weesmeisjes in dienst hebben en brengen rapport uit over het gedrag dier meisjes.

C. De binnenvader en moeder

Zij leggen voor de vroedschap een eed af. Zij leveren wekelijks een lijstje in van de bedragen, die zij hebben voorgeschoten, zij zorgen, dat dagelijks om 12 en 8 uur het warm eten gereed is, en om acht uur 's morgens en om vier uur 's middags het andere eten. Kleine kinderen, die nog niet op ambacht zijn, zullen 's avonds vroeger eten en daarna naar bed gaan. Bij het warm eten zullen twee der handigste kinderen

aan tafel bedienen, de moeder verdeelt echter de porties voor elk kind, waarbij niemand mag worden voorgetrokken.

D. de wezen

We krijgen de indruk, dat het leven der weezen in dit veel omstreden weeshuis weinig prettig was. De instructie spreekt slechts van controle en straffen, niets van beloningen of iets, wat het leven der kinderen kon veraangenamen. Heel de instelling is gebaseerd op onderlinge controle, het baas spelen van den een over de andere, ook oudere weeskinderen over de jongere, met de ongewenschte gevolgen van dien, en het telkens gebruik maken van de diensten van de meeste bekwame weeskinderen voor de controle op de andere.

M.i. moet dit systeem onherroepelijk leiden tot oogendienarij en tot allerlei kleine onrechtmatige machtuitoefening van huichelachtige ouderen tegenover de jongeren, die daartegen geen enkel verweer hebben.

- Des morgens om acht uur ontbijt, te twaalf uur middageten, te vier uur nanoen eten, te acht uur avondeten.
- De binnenvader en moeder hebben in eerste instantie het toezicht op de weezen.
- Voor strenge controle worden de ouderen bij toerbeurt aangewezen om te letten op het tijdig opstaan der anderen, op het tijdig verschijnen bij de maaltijden, het naar bed gaan en het behoorlijk gedrag bij de gemeenschappelijke gebeden.
- Zij moeten opteekenen de namen van diegenen, die hierbij te kort komen en de aantekeningen inleveren bij den binnenvader, die de kinderen zoo noodig straft of daarvan melding maakt aan de buitenvaders.

- De kinderen mogen hun familie of vrienden niet bezoeken, zonder speciale toestemming van de buitenvaders, zij die niet tot het weeshuis behooren worden daarin niet toegelaten.
- Alles wat de kinderen zoowel in als buiten het weeshuis verdienen, wordt door het weeshuis opgestreken, de kinderen mogen niets behouden.
- Twee aan twee worden de kinderen verder vereenigd, een oudere en een jongere. De oudere is aansprakelijk voor den jongere voor wat betreft behoorlijk wasschen, kammen en kleeden.
- Bij zon- en feestdagen gaan de kinderen naar de kerk, keurig twee aan twee, de kleintjes voorop, daarachter de dienstboden, daar achter binnenvader en moeder. De binnenvader zal er in het bijzonder op letten, dat ze behoorlijk loopen, zich goed gedragen zoowel op straat als in de kerk. Hij zal zijn aantekeningen bij zich hebben, en aantekenen hen die "dertel" zijn. Deze zal hij straffen.
- Thuis gekomen zal de binnenvader de gehouden preek overhooren, hieraan zal hij een bespreking vastknoopen over het Christelijk geloof en de goede zeden. Wie niet goed heeft opgelet, zal hij straffen.
- De binnenvader zal toezicht houden op de jongens, die een ambacht leeren, dat ze altijd rechtstreeks naar hun werk gaan en van daar terugkeeren, dat ze niet loopen lanterfantten op straat.
- In geval van twijfel zal hij de zaak bespreken met de meesters. Zijn de jongens in gebreke, dan zullen zij door hem gekastijd worden, of wel hij zal hen opgeven aan de buitenvaders.
- Bij het opstaan en naar bed gaan zullen de meisjes, de jongens en de dienstboden samenkomen in de eetzaal en daar op de knieën liggende de gebeden doen, welk gebed wordt opgezegd door een der ouderen.

- Gedurende de maaltijd zal een der ouderen een stuk uit de Bijbel voorlezen, zoolang men aan tafel zit "*opdat se geenen onnutten klap uijtroepen ofte overhoop krijssen ofte tieren ende door sulcken middel yet mochten leeren, streckende tot Godts salicheijt ende goede seden*"
- De buitenvader zal toezien, dat de weezen Christelijk en eerlijk opgevoed worden en niet onbehoorlijk tegen goede zeden en de ware Christelijke Gereformeerde religie geleerd worden, en nu en dan een hoofdstuk van de religie onderzoeken.
- Zij zullen inzage nemen van de rapporten van binnenvader en schoolmeester over de weezen "*doende elck naar zijne misdaden vaderlick kastijden*".
- Dit zijn de gewone kastijdingen welke bestaan uit een pak slaag met de roede, het stellen op water en brood in de gevangenis van het weeshuis, (een hok zonder raam of ventilatie) het sluiten in de boeien, het sluiten aan het blok.
- Als de gewone *kastijdinge* niet helpt, worden drossaard, schout, burgemeesters, schepenen en raad ermede in kennis gesteld.
- Voor de weezen bestaat ook gelegenheid ergens in een gezin te worden opgenomen ⁶¹).

---

⁶¹ Art. 25 zegt hiervan:

Ende oft gebeurde dat eenige borgeren ofte andere treffelijcke lieden deser stadt eenige van deze kinderen tot haerwaerts begaerden met belofte van de selffde in ware vreesse Godts op te brengen ende tweeshuys te ontlasten, sal sulcx mogen geschieden met voorgaende consent vanden voors. drossaard, borgemeesters, schepenen ende raet deser stadt, beneerstigen dat sulcke uijtgenomen kinderen tharen meesten voordeele sij, van erffgoederen van alsulcken borgeren ofte andersints wel van eenigh voordeel versekert mogen werden, behoudens aen henlieden altijts topsight over de verschreve kinderen".

Eenigszins zonderling doen sommige bepalingen aan. Het is, alsof men alleen gedacht heeft aan het in stand houden van het weeshuis, desnoods ten koste van de belangen der weezen voor wie dit huis werd opgericht ⁶²).

Dat het werkelijk voorkwam, dat het weeshuis beslag legde op de eigendommen der weezen, blijkt reeds uit de eerste rekening van Baselis, die wij hiervoor overnemen. Daaruit blijkt, dat het weeshuis beslag legt op een bedrag van ruim 110 gulden, toebehoorend aan de drie weeskinderen Willem Wals, zilversmid.

Het is een ongelukkige regeling dat het later uitsluitend van de goede gezindheid van de buitenvaders zal afhangen, of zij bij het verlaten van het weeshuis aan de kinderen hiervan een gedeelte teruggeven; doen zij het niet, dan zijn zij geheel verantwoord door te wijzen op de minder goede financiële toestand van het weeshuis.

.....

Wij zijn hiermede gekomen tot een nieuw rustpunt, het weeshuis is thans opgericht.

Het is met weezen, jongens en meisjes bevolkt, maar, alleen die kinderen kunnen in het weeshuis komen, die in Bergen op Zoom geboren zijn en wier beide ouders dood zijn.

Voor de kinderen van de verlaten soldatenvrouwen is in dit huis geen plaats. De overige slecht of niet verzorgde kinderen worden niet opgenomen, de zorg voor deze andere berust bij de armmeesters.

.....

---

⁶² [Zie de bijlage](#) De goederen der weeskinderen

E. Resumé

Wanneer we nagaan wat er geschreven is over het onderwerp, dat in de vorige bladzijden is behandeld, dan valt het dadelijk op, dat er zoowel van protestantsche als van katholieke zijde hierop publicaties zijn verschenen. De protestanten beginnen hun beschouwingen met het feit, dat in 1597 de Prins de vergunning tot de oprichting van een weeshuis geeft, wat daaraan vooraf gaat laten zij buiten beschouwing daar vóór dat jaar te Bergen op Zoom geen weeshuis heeft bestaan. De katholieken zien in deze stichting een voortzetting van een reeds bestaande toestand.

Ten onrechte vermeenen zij dat er hier een cellebroedersklooster bestond, dat over zekere inkomsten beschikte, dat door de beeldenstorm de Cellebroeders verjaagd zijn en ook de Cellezusters, dat daardoor geheel buiten de schuld van de bewoners het klooster in verval geraakte en dat de protestantsche Prins Maurits, samen met de protestantsche vroedschap, deze gelegenheid dadelijk zouden hebben aangegrepen, om deze katholieke goederen (kloosters en inkomsten) te vervreemden en daarmee op te richten en te onderhouden een geheel protestantsche instelling.

Ik heb vermeend een nuttig werk te doen, als ik de gebeurtenissen nauwkeurig naging, de meeningen tegen elkaar woog, en het geheel nog eens op schrift stelde, waarbij ik meer uitvoerig de bronnen aanhaalde, om ook den lezer, die niet de tijd heeft de desbetreffende archiefstukken te raadplegen, een zuiver beeld te geven en hem in staat te stellen, zich zelf een oordeel te vormen.

Het armekinderhuis

Zoals we zagen, konden lang niet alle verarmde en zwervende kinderen in het weeshuis worden opgenomen. Ofschoon het dus aan een dringende behoefte voldeed, werkte het niet afdoende en moest daarnaast een andere instelling ontstaan.

Het initiatief daarvan gaat uit van predicanten en kerkeraad der hervormde gemeente. Zij vragen *“om te fundeeren een armhuis, ten dienste van arme kinderen, die op diverse plaatsen waren besteed en onderhouden, opdat zij in dat huis in alle goede tucht en ten meeste profijte van het inkomen van de huisarmen zouden worden opgevoed”*.

De magistraat beschikt hierover goedgunstig, en 17 Sept. 1621 wordt hiervoor aangewezen het cellezustersklooster.

Blijkbaar zijn in de groote twintig jaar, die sedert zijn verlopen, de cellezusters heengegaan. Het klooster wordt dan bewoond door Mr. Willem Marcelis, den organist.

Men ontnemt hem het huis onder voorwaarde, dat hem een redelijke som zal gegeven worden ter vergoeding van huishuur.

2 October 1621 beslist de magistraat in dien zin.

6 December 1621

Tot momboirs over het nieuwe gesticht worden benoemd de schepenen Majoor Jan Joachims, en Jan de Schatter, zij zullen, samen met predikanten en diakenen stichten, regeeren en onderhouden het armkinderhuis en daarvoor een reglement opstellen.

21 Januari 1622

De nieuwe regenten hebben tot binnenvader en -moeder voorgedragen Cornelis Spoorckmans en diens vrouw. Met goedkeuring van de magistraat worden zij voor een jaar benoemd op een tractement van f. 150.-. per jaar benevens twee grove schorten. Intusschen zijn

als buitenvaders benoemd gecommiteerden uit de magistraat, de predikanten en de diakenen.

De binnenvader en -moeder moeten zijn een bekwaam paar volks, professie doende van de Gereformeerde religie, om de kinderen in de vreeze des Heeren op te voeden. De binnenvader en moeder zullen, als zij hun functie aanvaardden, in handen van de magistraat de volgende eed afleggen:

Zoo zweren wij, dat wij, elk in het bijzonder, wel en getrouwelijk zullen acht nemen op de tegenwoordige goederen, binnen het armhuis zijnde of die alsnog zouden mogen komen.

Item dat wij de kinderen in alle goede tucht zullen opvoeden en hen in de ware Gereformeerde religie, naar ons beste vermogen zullen instrueeren.

Binnenvader en moeder gaan des zondags met de kinderen naar de kerk en thuis komend wordt hun de preek overhoord ⁶³).

De stad geeft eenige vrijdommen van belasting.

8 Juni 1622

De predikant du Rieu en de diaken Geleijn Abrahams krijgen de vergunning een collecte te houden voor het armhuis. Drie leden uit de magistraat zullen dit samen met de drie predikanten ten uitvoer brengen.

18 Juli tot October 1622.

Bergen op Zoom door Spinola belegerd. Zwaar drukt de ellende van den oorlog op de bewoners der stad en op de bezetting. Dagelijks neemt het gevaar toe, dat de stad zal worden vermeersterd.

---

⁶³ [Zie de bijlage](#) Enkele bijzonderheden uit het armhuisreglement.

Zoowel aan de noord- als van de zuidzijde naderen de belegeraars. Steeds wordt men nauwer ingesloten, steeds verplaatst de vijand zijn geschut naar voren en richt groter verwoestingen aan. Eindelijk komt de Prins met een leger tot ontzet opdagen, Spinola trekt overhaast weg, maar er is veel verloren gegaan, het is geen tijd, waarin men geld beschikbaar heeft om de weldadigheid te betrachten. Het is een streep door de rekening. Zoowel het weeshuis als het armhuis ondervinden de terugslag, de gelden vloeien niet meer, beide huizen lijden armoede. De magistraat kan niet helpen, is zelf armoedig. We zijn nog steeds midden in den Tachtigjarigen Oorlog, de magistraat verzoekt om in Holland en West-Friesland een collecte te mogen houden waarop goedgunstig wordt beschikt.

8 Juni 1622

De collecte wordt toegestaan. Er worden brieven van credentie uitgereikt aan de predikanten de Rijcke en du Rieu om een collecte te houden voor het gasthuis, weeshuis en armkinderhuis. In die brieven wordt uitgelegd, dat ten gevolge van de belegering het gasthuis, weeshuis en arme kinderkuis groote en excessieve schade hebben geleden, in haar middelen en inkomsten, in het bijzonder voor zoover deze in het platteland waren gelegen, terwijl door de ziekte en het afsterven van veel soldaten en ook gedurende het beleg zelf, veel onverzorgde kinderen zijn achtergebleven, waardoor aan de eene kant de inkomsten sterk zijn verminderd, terwijl aan de andere zijde de lasten aanzienlijk zijn gestegen.

25 Maart 1623

De predikanten Lambertus de Rijcke en Job du Rieu gaan met de brieven van credentie op pad,

7 April 1623

De oud burgemeester (tevens ouderling) Willem Adams Bollaert en Mr. Abraham Buijdens, oud wethouder gaan gelden inzamelen in de rest van Nederland.

24 en 28 April 1623

Item de wethouder Francois Vroedschap, en Carel Carelse Schuller, terwijl de burgemeester Willem Adams naar Breda gaat om gelden in te zamelen.

16 Mei 1623

In de vergadering van de vroedschap verschijnen Lambertus de Rijcke en Job du Rieu. Zij brengen rapport uit over de collecte, die zij voor de godshuizen gedaan hebben. Zij leveren alle acten hun door particulieren en steden gegeven over. Jammer genoeg vermeldt de resolutie niet het bedrag, dat zij medegebracht hebben ⁶⁴).

2 October 1623

Lambertus de Rijcke en Carel Carelse Schuler komen in de raad en brengen hun rapport uit, Deze resolutie vermeldt evenmin iets omtrent het bijeen gebrachte geld.

10 October 1623

De resolutie van dien dag luidt:

Alzoo Engelbert Conijnen, wever van hier is vertrokken en hier heeft gelaten vier kinderen in groote armoede, dewelke tot laste van de huisarmen zouden moeten komen, is bij de vaders van dit huis goedgevonden, de drie kleinsten in het huis te nemen, totdat men

---

⁶⁴ Een inlichting hierover vinden wij in de [rekening van de armhuismeesters](#), die aan het eind van dit boek is opgenomen.

weet, waar de vader zij, dewelke zij dan zullen mogen worden toegezonden.

6 Maart 1625

In de resolutien van de vroedschap vindt men vermeld, dat de inkomsten der huisarmen nader definitief zullen verdeeld worden:

- " *Alsoo men tot noch toe niet bequamelijck heeft connen weten den staat van de respectieve rekeningen van de arme godshuizen, te weten den hujsarmen, weeshuijs, gasthuijs en proveniers, overmits de voors. rekeningen innegaen van Bamisse tot Bamisse, dewelcke eene merckelijcke confusie is medebrengeende, omme waerinne te voorsien ende te remedieren is goedgevonden ende geresolveert, dat de resp. rentmrs. van de voors. Godshuijsen sullen gehouden zijn aen te rekenen van Bamisse 1624 tot primo January 1625 lestleden.*
- " *Ende sullen voortaan hun rekeningen formeeren van Januari 1625 voor tot ultimo Dec. desselven jaers ende zoo voorts van Jaere tot jaer ende sullen jaerlycx altijt gehouden sijn te rekenen sonder eenige restanten van tgene voor Januari zal wesen verschenen. Ende zal naer de veranderinge van de Heeren van de Magistraat medio Aprilis naercomende, gemaect ende geconcipieert werden een nieuw reglement op de voors. godshuijsen.*
- " *Is mede geresolveert, alsoo bij de rekeningen van de Generale collecte wordt bevonden boven alle lasten de somme van ses hondert negen en tsestich kar. guld. XIII st. meer ontfangen als uijtgegeven te zijn, ende dat de respectieve godshuijsen te weten de hujsarmen weeshuijs ende gasthuijs bij haer lestgedaene rekeningen een merckelijcke somme ten achteren zijn comende, dat men oversulcx de voors. somme zal verdeelen in drije te weten, aent gasthuijs twee hondert negen en tsestich kar. guld. XIII st. ende de*

resterende vierhondert kar. guld. aen de voorschr. hujsarmen ende weeshuijs halff ende halff.

" Item alsoo uijte penningen vande voors. collecte zijn gekocht diversche renten monterende ter somme van een hondert twee kar. guld. is geresolveert dat dese renten mede sullen gepartieert worden in drije, te weten aent weeshuijs veertich kar. guld aan de hujsarmen dertich kar. guld. jaerlijcx omme bij de resp. rentmrs. van de voors. godshuijsen elx in sijne rekening daervan te profijte van deselve godshuijsen te verantwoorden naer behooren.

8 Juli 1625

In de resolutie van dezen dag vinden wij ten opzichte van het arnhuis het volgende:

" Alsoo Mr. Alexander Clerq binnengestaen zijnde, verzogt heeft dat de vergadering zoude gelieven te nemen in het arnhuis een van de kinderen eener weduwe van de compagnie van kapitein Vlorre, met presentatie dat de vrouw met haar andere kinderen zoude vertrekken, ons van verder onderhoud ontlasten, het voors. ongevraagd zijnde, heeft eendrachtelijck geresolveert, dat het geen gebruik is, zulke kinderen, daar de ouders nog leven, te aanvaarden, en dat men overzulcx om niemandswille deze order behoort te infringeeren.

5 Sept 1625

De resolutie vermeldt:

" Alsoo Mr. Job du Rieu kerkedienaar en Mr Abraham Buijdens respectieve opsieners ende regeerders van de weeshuijse alhier int collegie mondelings hadden aengediend, en geremonstreerd, hoe dat bij de conjuncturen des tijds het weeshuijs zeer was belast met vele weezen meer als voor dato deses en consequentelijck groote

excessieve en extra ordinaire uitgaven hadden te supporteeren, en haar ordinaire middelen zulks niet en konden lijden, verzoekende subsidie tot soulagement van haer lasten, Is bij mijn Heeren geresolveert dat men hen lieden tot behoefte van het weeshuijs uit de gecollecteerde penningen zal assisteeren met de som van 200 kar. guld. daertoe de rentmrs. gelast worden, dezelve penningen te fourneeren, met conditie dat de voors. penningen zullen worden gerestitueerd zoo wanneer tvoors weeshuijs van beter conditie zal wezen en zulks zal kunnen lijden.

" Is mede geresolveert, dat de resteerende en overschietende penningen ter somme van 88 kar. guld. zullen worden geemployeerd tot profijt van het gasthuijs.

We zien hieruit, dat het weeshuis in slechten doen is, wij hebben drie jaar geleden (1622) het beleg van Spinola gehad, de fondsen geven weinig, het aantal weezen is zeer hoog, en de stad steunt, niet met fondsen, doch alleen met opbrengst van collecten.

16 Sept. 1625

In de vergadering der vroedschap wordt het volgende besloten:

" Alsoo men uit het rapport van den burgemeester van binnen verstaat, dat het weeshuis zoozeer ten achter is, dat hetselve hem qualijk kan redden, is geresolveerd, dat men het voors. weeshuis zal secondeeren met 30 kar. guldens per weke uit der stadsaccijnsen en dat tot wederopzeggens en zullen deselve penningen worden gecouvreeerd tzij uit de middelen van denzelven huize, of uit collecten daarvoor te doen.

1 October 1625

Deze financieele hulp blijkt nog onvoldoende te zijn, daarom wordt als volgt besloten:

De rentmeesters der stad zullen ontvangen uit de collecte en inkomen der fabrieken de som van 700 kar. guldens eens die deselve wederom zullen tellen aan den rentmr. van het voors. weeshuis, mits houdend daarvan goede notitie om in tijden en wijlen daarop regard genomen te worden en daarvan remboursement te recouvreren, waarmede de voors. 30 kar. guld. ter week alsnu komen te cesseeren.

17 September 1666

Er valt in dit tijdvak weinig bijzonders omtrent weeshuis en armhuis te vermelden. Een enkele resolutie werpt een schel licht op de daden van een weesvader, zulk een man van streng Christelijke beginselen, die een eed gedaan heeft voor de magistraat, en die iedere zondag de kinderen naar de kerk brengt en thuis de preek overhoort, de man die in eerste instantie die kinderen zoo noodig kastijdt:

18 Januari 1627

" Alsoomen verstaet ende seckerlijcken onderricht wordt bij de regeerders van tnieue armkinderhuis, als dat Hans Mertens tegenwoordich binnenvader vant voorschr. armhuis hem oneerlijcken heeft gedragen tegens seker dochterken aldaer mede wonende, ende dat te beduchten staat nog meerder schande te gerijsen, soo verre den voorn. Hans Mertensz in sijnen dienst bleef continueeren, omme waerinne tijdelijcken te voorsien, ende remedieeren, hebben mijn Heeren goedgevonden ende geresolveert, dat aen voorn. Hans Mertensz datelijcken sal casseeren, ende van sijnen dienst ontslaen, gelijk hij wordt ontslagen uit desen, ende worden de gesegde regeerders geautoriseert omme eersdaags uijt te sien naer eenige bekwame personen, waerbij het hujs tot

meesten dienst wel mag werden geregeerd, ende de kinderen in alle goede tucht ende eerbaarheidt moge werden opgevoed.

Wij vragen ons af, of het hierbij bleef? Bleef deze man verder ongestraft? De stukken spreken er verder niet over.

Er heerscht armoede, en al bepaalt men, dat het armhuis, als het te kort komt, zal gesuppleerd worden uit de gelden der algemeene armen, zoodra deze niet voldoende opbrengen, valt er niets meer te suppleeren. Op deze datum is de toestand van het armhuis als volgt: De meeste effecten zijn te gelde gemaakt, er is f. 12.000.-. schuld, het wordt gesloten, *de kinderen worden uitbesteed.*

Vernieuwde oprichting van het armhuis

In 1666 is het armhuis ontruimd, maar toch blijft de behoefte aan een tehuis voor de verwaarloosde kinderen zich steeds gevoelen.

14 Juni 1681

Resolutie van de magistraat:

" Ter vergadering gelezen zijnde zeker concept geformeerd bij de regeerders van de diakonie, inhoudende de middelen, waardoor dezelve vermeenen dat weder zou kunnen worden opgericht een arm godshuis, waarin de kinderen zouden kunnen worden gealimeteerd, waarover gedelibereert zijnde, verlimenteert, verzochten Mijn heeren de Heeren de Pottere en Bolcooel om na examinatie van hetzelve te dienen van hare consideratie en advies.

25 Juni 1681

" De commissarissen in de bovenstaande resolutie vermeld ter vergaderinge gediend hebbende van consideratie en advies op het Gereformeerd concept tot wederoprigting van het armhuis, zijnde deselve verzocht met de regeerders der Diakonie te komen in conferentie en van alles te doen rapport.

5 Juli 1581

" De heeren commissarissen, die achtervolgens de resolutie van 25 der voorleden maand met de regeerders van de armen in conferentie zijn geweest, tot oprigting van een armhuis, hebben ter vergadering van het besogneerde rapport gedaen en overgeleverd, tgeen bij Haar Ed. provisioneel op approbatie van haar EA. is opgesteld, waarover gedelibereert zijnde is goedgevonden en geresolveerd, al hetzelve te laten registreeren en op ieder artikel het goedvinden van Haar E. Achtb. in margine aan te teekenen.

Wat waren nu de middelen, die de Heeren voorstelden, om te komen tot een behoorlijke financiering van het arnhuis?

I. Eerstelijck, dat ten dese het eerste en opperste oogmerk zal wezen de eere Gods en na hetzelve het welwezen en Christelijke opvoeding van de behoeflige kinderen.

Antwoord: Wordt gansch ernstelijck gerecommandeerd.

II. Dat het oud gasthuis tot een arnhuis zou kunnen worden geappropriëerd, met verzoek, dat de onkosten, die te dien einde zullen moeten gedragen worden, bij de stad mochten worden betaald.

Antwoord: Wordt geaccordeerd.

III. Dat eene collecte bij teekening mogte worden toegestaan, opdat de onvermijdelijke kosten daaruit ten deele mogten worden gevonden.

Antwoord.: Wordt geaccordeerd.

IV. Dat met kennis van diegenen, die zulks competeert, mag getrokken worden een vant honderd van de vaste goederen, die verkocht worden.

Antwoord: Hierop zal het goedvinden van de hooge overheid verzocht worden.

V. Verder dat de notarissen mogen gehouden worden, voor het gemelde godshuis in te houden de tiende penning van de zuivere strijkgelden, te weten van diegenen, dewelke dezelve komen te profiteeren, zonder den pand te behouden.

Antwoord: Wordt geaccordeerd.

VI. Item dat Zijne Hoogheid de Heer Graaf van Auvergne onzen genadigen Heer en Markies van nu aan mogte verzocht worden, dat de tijd van het octrooi van de bank van leening geexpireerd

zijnde, mocht aan den armen vergund worden, voor dezelve som, die bij anderen gepresenteerd wordt.

Wordt vooralsnog gepostponeerd.

- VII. Item dat eene lotery mocht opgericht worden, om een kapitaal aan te leggen, welks interest tot onderhoud van de armen zouden kunnen strekken.

Antwoord: Hiervan zal een preuve genomen worden.

- VIII. Verder dat bij niemand als bij die van den armen rouwmantels mogten verhuurd worden.

Antwoord: Wordt toegestaan.

- IX. Item dat de boom en alle de poorten des zondags mogen gesloten blijven tot smiddags tot 12 ure en dat met communicatie daar zulks behoort, alle uit en inkomende personen boven de acht jaren oud, zoo politieke als militaire mogen gehouden zijn, te betalen als volgt:

Een karos of koetswagen	6 st.
Een wagen	3 st.
Een kales, koetskar of chais	2 st.
Een kar met of zonder huif	1 st. 8 penn.
Een rijder te paard	1 st.
Te voet inkomende, of in een kar, koets of karos zittende, ende voor ieder mensch	8 penn.
Te water inkomende	8 penn

Antwoord: Wordt goedgevonden en accordeerd, doch zullen de gemeene soldaten hiervan geexcuseerd blijven.

- X. Item dat voor diegene die op het kerkhof van de groote kerk of het minderbroederkerkhof begraven worden, onder het luiden van de groote klok, dezelfde boete mogt gegeven worden als voor

degeen, die in de groote kerk begraven wordt.

Antwoord: Wordt geaccordeerd,

- XI. Verder de notarissen serieuslijk mag worden gerecommandeerd, de testateuren te animeeren, tot de liberaliteit aan de armen.

Antwoord: Wordt toegestaan.

- XII. Item van ieder hardhouten kist (doodkist) van twee tot zeven voet van iederen voet voor de armen mag gegeven worden

van een duim dikte 1½ st.

van 5/4 duim voor de voet 2½ st.

vooe 1½ duim dik 3 st

voor 2 duim dik 4 st.

Antwoord: Wordt geaccordeerd van iederen hardhouten kist, hoedanig die soude mogen wezen van dikte, van ieder voet 3 st.

- XIII. En opdat het voors. middel wel mag ingevoerd worden, dat deselve kist niet uit des timmermans huis mag gedaan worden, voor deselve van den vader in het armhuis ofte iemand uit zijn naam gemerkt en den armen voldaan is, op zekere poene daartegen te stateeren.

Antwoord: Hieromtrent zal desnoodig voorziening genomen worden.

- XIV. De diakenen zullen ieder vierendeel jaars promptelijck en preciselijck moeten opbrengen aan degenen die de directie zal ofte zullen hebben van het armhuis, de somma van 400 gld. zonder daarvan te blijven in gebreke.

Antwoord: Wordt geaccordeerd.

XV. Eerst zal men, desnoods zijnde de helft van de armen der stad verlaten, als dit van het kinderkuis.

Antwoord: Wordt geaccordeerd.

XVI. De diakenen zullen niet meer mogen uitgeven dan ontvangen en in geenerlei wijze mogen schulden maken ten ware bij groote noodzakelijkheid en alsdan met kennis van de E.E. Momboirs en consent van de Heeren van de magistraat.

Wij hebben de bijzonderheden hiervan in extenso gegeven, omdat het van zeer veel belang is voor de verdere beoordeeling der feiten. De vraag rijst, of dit armhuis algemeen of protestant is. Het antwoord wordt gegeven door punt I, vermeldend, dat het dient voor de Christelijke opvoeding der kinderen. Het behoeft geen betoog, dat de protestanten van die dagen een opvoeding volgens de Roomsche godsdienst niet als Christelijk aanmerkten.

Ik [Boeree] heb vermeend, mij zooveel mogelijk op een objectief standpunt te moeten plaatsen, maar het zij mij vergund, hier een enkele opmerking te maken.

Te Bergen op Zoom heeft men de armmeesters. Zij beheeren de gelden der armen. Nu kunnen wij aannemen, dat in deze dagen ongeveer een achtste der bevolking protestant is, en zeven achtste katholiek. Maar het stadsbestuur is protestant en wordt zeer krachtig gesteund door het landsbestuur, dat ook protestant is. Wel zijn de oorlogsjaren reeds lang voorbij, de strijd met den Spaanschen vijand behoort tot het verleden, In plaats daarvan zijn de oorlogen gekomen met de protestantsche Engelschen.

Men zou denken, dat de scherpe tegenstelling tegen de katholieken zou verdwijnen. Niets is echter minder waar dan dat. Ofschoon ik

thans niet alle bijzonderheden kan beoordeelen, daar het zeer moeielijk is, alle rekeningen uit die dagen na te pluizen, wat een geweldige arbeid op zichzelf vordert, waarvoor mij de tijd ontbreekt, kom ik tot de volgende slotsom, welke grootendeels steunt op eigen verklaringen ongeveer 60 jaar later door de protestanten afgelegd. Daar ze feitelijk loopen over dit tijdperk zal ik ze hier bespreken.

De katholieken hebben niets te zeggen, zij collecteeren in hun eigen kerk, zij hebben eigen armmeesters, zij moeten maar zien hoe ze hun weezen onder dak brengen en hun arme verlaten kinderen. Is voor hen dan geen plaats in het door ons besproken weeshuis? Natuurlijk, de regenten willen niets liever maar ..... dan moeten die kinderen protestant worden opgevoed.

Willen ze dat niet, dan moeten zij er zelf maar voor zorgen, of anders ten gronde gaan.

Het standpunt is niet mooi en zeker niet te verdedigen uit een oogpunt van Christelijke barmhartigheid. De bestuurders der protestantsche instellingen redden zich hieruit echter zeer handig. Ik kan hier slechts het woord "handig" gebruiken want hun argumenten kunnen ons allerminst bevredigen.

Laten wij de vragen en antwoorden op den voet volgen. Ook deze uitweiding is zoo noodig, om een juist en onbevooroordeelde kijk te krijgen op de toestand, die anders voor de nakomelingen niet te overzien is.

Vraag 1

In art. 8 van de generale ordonnantie, door de Staten-Generaal uitgegeven wordt gesproken van "armmeesters". De katholieken vragen, wie hiermede bedoeld zijn.

Antwoord:

- " Het is zeker, dat hare hoogmogenden in den in 8 art. van de generale ordonnantie door het woord "armmeester" geen andere heeft te verstaan dan die der Gereformeerde, eendeels omdat in die tyd die van de Roomsche nog niet en waren bekend, veel min geauthoriseert om een particuliere beurs te hebben en anderdeels omdat het niet waarschylyk is, dat haar hoogmogenden de aalmoezen, die zy tot behoef van de armen die by het genoemde achtste art. geven, zouden willen laten komen tsy in het geheel, tsy voor een gedeelte onder de directie en behering van besorgers van zodanige armen welkers exercitie van religie alleen by conniventie in dese landen wordt getolereert.
- " Hieruit moet dan proflueren, dat de bedeelingen van de penningen aan de armen noyt kan komen aan de Roomsche armmeesters, maar dat die moeten blijven aan de opsichters van de Gereformeerde armen en oversulcx soo zyn de woorden: *"Dat de armmeesters van ieder plaats die penningen aan de arme van degene en de andere religie aldaar zynde zonder onderscheyt doen beheeren"* niet anders te verstaan dan:
- " [.....] dat de armmeesters van den publiken, dat is Gereformeerde armen, daeruyt aan alle behoeftige persoonen zonder onderscheyt van religie Christelyke handreykinge zouden doen, volgens de les van den apostel: *Doet wel aan alle, maar meest aan de huisgenooten des geloofs.*

” En dien volgende zoo pretendeeren die van den Roomschen armen zeer verkeerdelyck op fundament van gen. 8 art. eenig gesag of beheering over een gedeelte van de penningen daerin gemelt te hebben veel min kunnen sy pretenderen de helft dewyle die woorden "van den eenen en den anderen religie" het zoo te verstaan zyn dat die alleen zouden maken een tegenstelling van Roomsche tegenover Gereformeerde, en oversulcx dat die penningen alleen maar souden moeten worden beheerd aan Gereformeerde en Roomsche gezinde maar dese woorden besluyten in sig ook alle christelyke religien en geven te kennen "dat gen. penningen door de *“opzienders van de Gereformeerde armen moeten worden beheerd niet alleen aan diegenen die van den Gereformeerde religie zyn, maar ook aan alle andere behoeftige personen, van wat religie deselve ook souden mogen wesen”*.

Het is een verdraaiing van de werkelijke geschiedenis als men dergelijke gronden aanvoert. De waarheid is, dat men in den ouden tijd wel degelijk een fonds had van de Heijlige Geest. Dit werd door de Heijlige Geestmeesters beheerd en hiervan kregen de armen hun deel. Wanneer we de rekeningen van de protestantsche armmeesters naslaan, dan vinden wij daarin oude rentebrieven ontegenzeggelijk van Roomschen oorsprong ook tienden, die in tarwe werden opgebracht, verder legaten, opbrengst van collecten, enz. ⁶⁵)

De protestantsche armmeesters beheeren thans die fondsen, zij hebben die dus aan de Katholieken ontnomen en als bewijs van hun liefdadigheid geven zij die gelden aan de Protestantsche armen en in

---

⁶⁵ Zie de [rekening van de huisarmmeesters](#)

laatste instantie ook aan de Roomschen, terwijl zij zich niet ontzien, die handelwijze goed te praten met de woorden van den Apostel.

Nadrukkelijk breng ik onder de aandacht, dat er een scherp onderscheid moet worden gemaakt tusschen de fondsen van het weeshuis en van het armhuis.

- In katholieke tijden had er nooit een weeshuis bestaan, het werd opgericht door de protestanten met zuiver protestantsche fondsen.
- Het armhuis werd gefinancierd met fondsen van zeer ouden, dus van katholieken herkomst.

Daarom is het volgens mijn meening een onjuiste handelwijze geweest, deze twee instellingen te combineeren, zooals dit in 1699 is geschied. In hun verlangen om alles aan zich te trekken, hebben de protestanten zelf de eerste steen gelegd voor de latere moeilijkheden. De fondsen van het weeshuis waren hun particulier bezit, de fondsen der armen waren publiek bezit, waarop zij beslag gelegd hebben.

De tweede vraag luidt:

Bestaat er een afspraak, die de diaconie verplicht, om ook aalmoezen aan Roomschen te geven?

Het antwoord luidt ongeveer:

- ” Er is geen afspraak geweest, wij hebben ons tot 1751 gedragen volgens de les van de apostelen, maar toen 3 April door de Staten Generaal werd bepaald:
- ” “Dat de Roomschen zullen moeten worden gealimenteerd uyt de collecte die in de Roomsche kerk werd ingesamelt met welke bewoordinge, vermeent men, de Roomsche alleen werden geborneert tot hetgeen in derselver kerk wert gecollecteert en

verders van alle verdere inkomen dat de Gereformeerde diakonie heeft uytgesloten.

Dit is werkelijk het toppunt van verdraaiing. Men heeft de fondsen der Katholieken in eigen beheer genomen, men geeft hun er zoo weinig mogelijk van en men legt de nieuwe bepaling zoodanig uit, dat men de fondsen behoudt en aan de katholieken toevoegt: Ik heb nu niets meer met jullie te maken, gij moet uw eigen fondsen maar bij elkaar brengen.

Uit een aanteekening maak ik op, dat de hier genoemde beslissing van de Staten Generaal haar ontstaan te danken heeft aan een request van Antonius de Stoppelaar, Jacobus Kroon en Johannes Jansen, predikanten, in opdracht van de classis Bergen op Zoom. De heeren voegen er de opmerking aan toe, dat er vóór 1751 geen katholieke armmeesters waren, met wie zij accoord konden maken.

De derde vraag luidt:

Wie van de penningen profiteert, die in de bussen in de herbergen worden ontvangen.

Antwoord:

” Het geld wordt geind door de protestantsche diaconie. Er zijn bussen opgesteld in de herbergen, zij brengen nog geen *f.* 20.-. per jaar op. Er zijn ook bussen gezet bij de notarissen, één op het stadhuis en één in het schippershuis, de laatste wordt door een bepaald persoon gepresenteerd aan degenen, die hier met een schuit afvaren. Twee maal per jaar worden alle bussen ten overstaan van een predikant en een burgemeester gelicht, ze brengen *f.* 80.-. à *f.* 90 per halfjaar op.

De vierde vraag luidt:

Wie profiteert van de schotel der vrijdagsche collecte?

Antwoord:

" Het geld werd tot 1699 aan de diaconie gegeven daarna aan het gecombineerde weeshuis. "de Roomsche, ofschoon gegoede liijden, leggen ook daerin niets als maar een oortje of een duijt, om welstaenswillen, dog daertegen doen sij jaarlijks eenige collectens voor haren armen aan de huijsen der Roomschezinden".

(Na de vereeniging komt de inhoud van de collecte aan het gecombineerde weeshuis).

De vijfde vraag luidt:

Wanneer is het weeshuis met het armhuis vereenigd, van wat natuur is dit armhuis geweest, en waaruit hebben de fondsen bestaan?

Daar dit antwoord veel punten bevat, die voor ons overzicht van belang zijn, nemen wij het geheel over. Ter toelichting diene, dat het armhuis na 1681 zulk een arm bestaan leidde, dat men in 1699 overging tot combinatie van de beide huizen. Wij moeten dus eerst de gebeurtenissen van 1699 bezien.

10 Juli 1699

Er zal opnieuw een armhuis worden opgericht. Het zal beschikken over de volgende fondsen:

- A. De opbrengst van het verhuren der rouwmantels.
- B. Het merken der hardhouten doodkisten.
- C. Het kerkrecht voor het eerste uur luiden, het opstellen van de doodbaren, het ophangen van rouwwapens, enz. alles inkomsten, die voor dit doel aan de armenkas worden ontnomen.

- D. Gedurende de predikatie is de groote kerkdeur gesloten. Zij die te laat komen, gaan door een klein poortje binnen, zij zullen daarvoor voortaan een recht betalen aan het armhuis.
- E. De inkomsten der jongens en meisjes, die in het armhuis verpleegd worden, (kantwerk, enz)
- F. de tiende penning van de strijkgelden.
- G. Alles wat de kinderen bezitten aan goederen, nadat de begrafenis-kosten der ouders zijn afgerekend.
- H. Conform de beslissing van 1681 *f.* 1600.-. per jaar uit de gemeentemiddelen van de gecombineerde armen.

Om dit geld bijeen te brengen zal men allereerst beschikken over hetgeen de armen tot nog toe getrokken hebben van de rantsoenenpenningen bij de landsverpachtingen, en over datgene wat de subdiakenen vrijdags bijeenbrengen (collecte)

Wat hieraan ontbreekt zal de diakonie moeten aanvullen tot een bedrag van *f.* 1600.-.

Dan komt ter sprake, of men het armhuis zal combineeren met het weeshuis.

12 Juli 1699

De beide stichtingen worden gecombineerd. De magistraat benoemt als buitenmoeders over het gecombineerde gesticht Mevrouw de Groot, Mevrouw Schagen en Juffrouw van Heusden.

10 Augustus 1699

Men besluit, dat op 19 Augustus een publieke collecte zal worden gehouden. In het armhuis bevinden zich op dat moment nog drie oude vrouwen, Het kunnen geen cellezusters meer zijn, het moeten dus armlastige oude vrouwen zijn.

De magistraat beslist:

En wat belangt de drie oude vrouwen, die tot nog toe in het armkinderhuis zijn onderhouden, dat deselve bij provisie sullen vermogen te blijven in het voornoemde gecombineerde huis en uit deszelfs middelen gealimenteerd worden, doch ingevalle namaals bevonden werde, dat deselve te veel moeite aan den binnenvader van het gemelde huis mochten geven, dat deselve alsdan door de diaconie zullen moeten onderhouden worden, in welken gevalle men aan de diakonie restitueere voor ieder van de voors. vrouwen de som van *f.* 52.-. jaarlijks.

Dit Gereformeerde arm- en oude weeshuis stond tegenover de wacht aan de Wouwsche poort, nadat het ontruimd is, is het aan het land verhuurd om gebezigd te worden tot laboratorium. Het is 29 Mei 1745 afgebrand met en benevens de oude Fransche kerk, en het genoemde wachthuis, tengevolge van het koken van teer en pek. De ruine van armhuis en kerk werd 20 Febr. 1747 verkocht voor *f.* 150.-.

Wij komen thans terug op het antwoord van de 5e vraag, door de katholieken gesteld.

Het (*omvangrijke*) antwoord luidt woordelijk:

” De combinatie van het armhuis met het weeshuis is geschied in de jaren 1699, van wat natuur dit armhuis is geweest, kunnen wij met geen zekerheit seggen, doch het schijnt ons toe, uijt diversche omstandigheden, dat daarin zijn genomen geweest de kinders van diegene, die geen burgers zijn binnen dese stadt, waren overleden, alsmede dat dewijle dit tot lasten van de diaconie, daer ook in heeft genomen ouden of ook gebrekkige personen, welke sij anders

buijtenshuijs zouden hebben moeten besteden, en welke zij *menageur* ⁶⁶⁾ in het huijs konden onderhouden.

- " De fondsen van dit huijs hebben bestaan in renten, intresten, huur van huijsen, en landen, rantsoenpenningen, setten van doodbaren, armgelt, op den dag van beëdiging van dekens en gesworens, van huur van rouwmantels, merken der doodkisten, dooddubbeltjes, en legaten aan de armen doch om eijgent en zijn *dese fondsen niet particulier tot onderhoud van dit huis*, schoon deselve door den rentmeester van dit huijs zijn ontfangen en verantwoord geworden;
- " *Alsoo de rentmr. jaarlijks na afdoen van zijn rekening die voor de magistraat ten overstaan van de momboirs en regeerders van de armen geschiedde, met de gemeene regeerders van de armen, over zijn slot van rekening liquideerde, en hetgeen hij daarbij te goed quam door denselve aan hen werd goedgeedaan, uit het andere inkomen van de armen, dat bestond uit hetgene in en buiten de kerk werd gecollecteerd, en hetgene door de diaconie werd ontvangen zoodat om eigenlijk te spreken dit huijs geheel heeft gestaan tot last van de diaconie-armen, en alle de middelen, zoowel als bij den rentmeester van het armhuijs als die bij de diaconie werden ontfangen, ten behoeve van de diaconie-armen zijn geweest, om daaruit dit huis en andere behoeftige personen te onderhouden, doch de armen met alle dese middelen niet hebbende connen rondspelen, zoo heeft men in de jaren 1662 deze en gene arme kinders besteed de andere, die telle quelle ⁶⁷⁾ haer kost waardig waren, verzonden en het huis gesloten tot het jaar 1681 als wanneer hetselve wederom is opgerecht, maar alsoo de*

---

⁶⁶ Onduidelijk wat dit betekent; mogelijk: 'profijtelijker'.

⁶⁷ Telle quelle: ongewijzigd

last van dat hujs te swaar was, soo is hetselve in het jaar 1699 van de diaconie-armen, (tot welken tijd toe het met de diaconie-armen was gecombineerd geweest) gesepareerd en met het weeshuijs, dat onder de regeering van Prins Maurits was opgericht, gecombineerd en tot een hujs gemaakt, *waartegens de diakoniearmen aen het weeshuijs hebben afgestaan de revenuen van het verhuren der rouwmantels, merken der doodkisten, netten der rouwbaren, de 10^e penning van de strijkgelden, alsmede de rantsoenpenningen in questie en de vrijdagsche collecteschotel, met belofte dat indien deze twee laatste middelen geen f. 1600.- jaarlijks quamen te bedragen, het tekort komende tot die som toe, door de diakonie zou worden gesuppleerd*, des, dat het weeshuis bijaldien zij meer bedroegen, het surplus soude restitueeren, *doch dit laatste zal niet licht te pas komen, alzoo de rantsoenpenningen met de collecteschotel maar ruim de helft van f. 1600,- kunnen opbrengen*, en het eerste is impraticabel dewijl de diaconie buiten staat is, om dat te kunnen doen, schoon het weeshuijs zulks somtijds wel benoodigd zou hebben want ofschoon hetzelve nu sedert een jaar of twee eenigszins is geprosperieerd, zoo is zulks geschied, eensdeels omdat de eetwaren sedert eenigen tijd op een mediocren prijs zijn geweest, anderdeels omdat we het geluk hebben gehad, van weinig kinders in het hujs te hebben, belopende het getal tegenwoordig daarvan maar op 55 daar anders het getal wel kan belopen 70 en meer, welk getal van 70 of daar ontrent in het hujs wesende, zoo zijn de revenuen niet suffisant om daaruit de noodige uitgaven te doen en nog minder wanneer alsdan daarbij komt, een duurte in de levensmiddelen hetwelk haar E. Mog. zelf kunnen nagaan uit de Staten van ontfang en uitgaaf jaarlijks door de Momboirs overgegeven.

- ” Alle de middelen nu door de diaconie-armen aan het weeshuijs gecedeert, worden met de andere middelen, welke het weeshuijs te voren heeft gehad, geemployeerd tot onderhoud van de kinderen, in het gen. huijs zijnde en werden daarna uyt hoofde van die combinatie ingenomen *alle ouderloozen, alsmede ook alle verlaten en te vondeling gelegde kinderen, zonder onderscheyd van staet en religie*, zoodat ook zelfs daarin komen de kinders van Roomsche ouders, bijaldien de selve bij de vrienden niet na zich genomen werden, hetwelke ofschoon veeltijts wel geschiedt, uijt ijver voor de religie echter geen verplichtinge voor haer is, en ook niet al tijt geschiedt, dewijle van tijt tot tijt kinders van Roomsche ouders int weeshuijs komen en nog actueel verscheijde in sijn hier uijt alleen is ons bedunckens of te nemen met hoe weinig grond de Roomsche armen een gedeelte van de rantsoenpenningen in questie pretendeert, want terwijl die penningen te gelijk met de andere inkomsten van het weeshuijs worden geemployeerd tot onderhoud van kinders, die zoowel van Roomsche als van Gereformeerde ouders zoo zouden, bijaldien iets van die rantsoenpenningen aan de Roomschen wierd gecedeert, dezelve dan ook daartegen tot haar lasten moeten hebben alle de kinders, van Roomsche gezinde ouders, waartoe wij echter niet kunnen denken, dat haar E. Mog. licht zullen verstaan, *dewijl daardoor een voet soude gegeven worden tot meerder voortplanting van de paapsche religie alsoo dan die kinders notoi altyt in die religie zouden worden opgekweekt, daar andersints de selve in het weeshuys komende in de Gereformeerde religie worden opgebracht.*
- ” Wel kan het misschien waar wezen, dat wanneer de vrienden van zoodanige Roomsche kinders buijten staat zijn om die tot zich te nemen, de Roomsche armen daarvoor zorgen, om deselve zooveel

mogelijk buiten het weeshuys te houden, doch daartoe is geen verplichting, doen zij dit dan vrywillig uit een ijver voor haar religie, zoo en kunnen zij daarvoor ook niets uit het weeshuys pretendeeren, en nog minder bijaldien zij in onvermogen zijn, kunnen zij pretendeeren, dat Haar E. Mog. aan haar een fonds uit de middelen van het weeshuys zouden geven om haar kinderen ter voortplanting van haar religie buiten het weeshuys te kunnen houden.

- " *Laten zy hare kinders in het weeshuys laten komen, wy zullen die ter begunstiging van de Gereformeerde religie met veel genoeg innemen*, liever dan dat wij iets ten faveure van de Roomsche religie zouden moeten afstaan, vooral daar het weeshuys zijn inkomen wel benoodigd heeft, want ofschoon wel een waarheid is, dat bijaldien ons een gedeelte van de gem. rantsoenpenningen werd afgenomen, de Gereformeerde diaconie-armen uijt hoofde van de conventie verplicht zouden zijn het weeshuys deswegen schadeloos te stellen, zoo zou die schadeloosstelling zeer ver te zoeken zijn, dewijl de diaconie-armen zoo slecht met haar financien staan, dat zij haar armen te nauwernood en slechts sober kunnen onderhouden.
- " Hetwelk dan ook de reden is geweest, dat de magistraat al sedert eenige jaren aan haar heeft gepermitteerd eens ter week des zondags een extra ordinaire collecte langs de huizen te doen, en dus zou dan het weeshuys als geen verhaal op de diaconie-armen hebbende, in effecte alles van het hare moeten missen, al hetgeene uit de rantsoenpenningen aan de Roomschen werd toegelegd hetwelk behalve dat het een harde zaak zou wezen ook dangereuse gevolgen voor het weeshuis zou kunnen hebben, want terwijl het zeer apprent is dat, dat, geconsidereerd de slechte toestand van onze borgerij en ingezetenen int generaal, veroorzaakt door de

rampen van den oorlog en daarop volgende neerlooze tijden van tijd tot tijd het weeshuijs met meer kinders als tegenwoordig zal belast raken, en dat daarentegen de fondsen sullen verminderen, als daar is het zetten der doodbaren, en verhuur der mantels, en doodbaar-kleeden, waaromtrent de armoede der ingezetenen, haar menage zal doen gebruiken,

- ” Zoo zullen Haar Ed. Mog. uit de overgeleverde Staten wel kunnen zien, dat bijaldien aan het weeshuis het een en ander werd onttrokken, hetzelfde alsdan met haar resources niet zou kunnen toekomen en wat bijaldien zulk een huijs eens begint achteruijt te teeren? is er bij verloop van tijd niet anders te wachten dan een totaal verval van zoo een huis, gelijk het met het armhuis is gegaan, aan hoedanig geval wij echter niet kunnen denken, dat Haar Ed. Mog. *het weeshuys ten faveur van een paapsche diaconie zoude willen exponeeren*, en nog te minder, dewijl wij uit de liberale giften, die haar Ed. Mog. met zich te verledigen tot het examineeren der Staten van ontvang en uitgeef van het gem. huijs over hetzelfde gelieven op zich te nemen, met reden mogen besluiten: dat het welzijn van dit huijs aan haar Ed. Mog. gans niet onverschillig is.
- ” Dit alles is nu gezegd in suppositie, alsof het 8^e art. van de Generale Ordonnantie generaliter te verstaan was zoowel van de rantsoenpenningen die aan de armen van de steden als van die, welke aan de armen van de dorpen gegeven werd, doch als men het gemelde art. wel nagaat, zoo zal men bevinden, dat daarbij niet werd geordonneerd. dat van die rantsoenpenningen welke de armen van de steden trekken, eenige bedeeeling *aan Roomsche of andere niet zynde van de Gereformeerde religie zal moeten gedaan worden*, maar dat al hetgeen daarbij met opzichte tot die uijtdeeling werd gestatueerd, alleen ziet op de dorpen en op de armen aldaar zijnde,

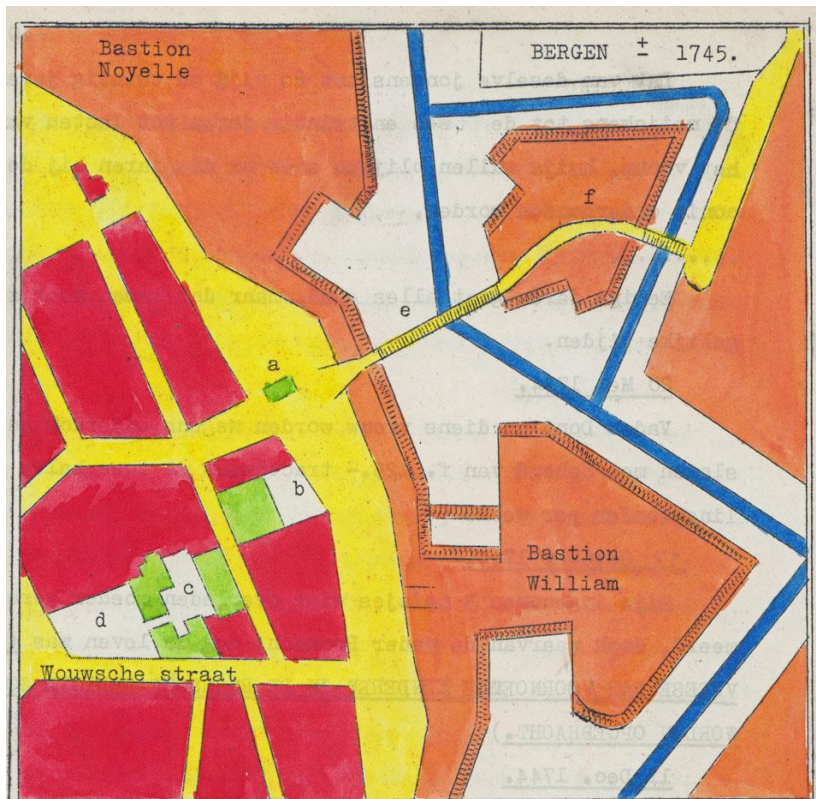
ten welken einde men alleen maar behoeft te reflecteeren dat nadat bij het gem. art. was gezegd, dat het oortje van de rantsoenpenningen voor de helft bij de armen van de stad, daar de verpachting geschiedt, en voor de andere helft bij de armen van het dorp, waarover de verpachting geschiedde, zou genoten worden, vervolgens werd gedisponeerd hoe met opzicht tot dien alleen, naar welke de armen van het platte land uijt die rantsoenpenningen trekt moet gehandeld worden namelijk, dat deselve aan de armen van de eene en de andere religie aldaar (dat is ten platte lande) zijnde, zonder onderscheid moet beheerd worden.

De beschouwingen zijn niet fraai, ze komen in het kort hierop neer: Wij hebben een weeshuis, gecombineerd met een armhuis, daarin is plaats voor allen, Gereformeerden en Roomschen. Komen de Roomschen erin, dan worden zij Gereformeerd opgevoed. Wij zullen dit gaarne doen. Willen de Roomschen niet in het weeshuis, en willen zij de kinderen zelf opvoeden, goed, maar dan moeten zij dit zelf ook bekostigen, Als de leden van de Staten Generaal aan de Roomschen een subsidie gaven, dan zouden zij daarmee in de hand werken het opvoeden van de kinderen in deze totaal verkeerde religie. Dit mogen wij van de Staten Generaal niet veronderstellen.

Maar als ze wel een deel van de penningen zouden krijgen, dan zouden wij niet langer de Roomsche kinderen opvoeden en tevens zouden dan de middelen ontoereikend worden om dit weeshuis te onderhouden. Geen spoor van eenige ruimere gedachtengang. Geen moment komt het bij de Heeren opdat de gelden van de Heilige Geest, die zij in gebruik genomen hebben, eigenlijk voor de Roomsche armen bestemd waren, en dat die Roomsche armen daardoor in het geheel niets meer bezitten. Wij kunnen toch niet aannemen, dat zij werkelijk zouden

meenen, dat de Katholieken van die dagen zonder tegenstribbelen hun kinderen zouden afstaan aan een weeshuis, waarin zij streng Calvinistisch werden opgevoed.

Uit alles klinkt slechts een en dezelfde gedachte: Wij zijn nu de baas, ieder zal zich naar ons moeten schikken.

- a. Wachthuis
- b. Cellenbroedersklooster
- c. Oud gasthuis (Gouvernement)
- d. Plaats van de oude St Maartenskapel (voortuin Gouvernement)
- e. Wouwsche poort met brug over de droge gracht
- f. Ravelijn Wouw

Wij keeren terug tot het jaar 1699, het moment, waarop de beide huizen tot een geheel zijn vereenigd, het voorgaande is slechts vermeld, (daarbij op de feiten vooruitlopend) om de mentaliteit dier menschen weer te geven, hetgeen het best door hun eigen woorden kon geschieden.

Het gecombineerde weeshuis en armhuis

Voor zoover ik heb kunnen nagaan staat het met de financiën van het gecombineerde huis als volgt:

Het weeshuis beschikt geheel over eigen fondsen, dus zowel kapitaal als inkomsten daarvan. Verder heeft het een subsidie.

Het armhuis beschikt niet over eigen fondsen, deze zijn onder berusting van de armmeesters, het heeft slechts de inkomsten daarvan.

Welke kinderen worden nu in dit huis opgenomen ?

Er zijn geen nieuwe bepalingen gemaakt, voor elk onderdeel blijven de eigen bepalingen gelden.

In verband hiermede worden in het weeshuis opgenomen:

alle kinderen, ook die beneden drie jaar, die van wettige geboorte zijn, binnen de stad geboren, en die noch vader noch moeder meer hebben.

In het armhuis worden opgenomen:

- Alle onwettige kinderen en kinderen buiten de stad geboren, wier ouders binnen de stad gestorven zijn, mits de kinderen ouder zijn dan drie jaar.
- Kinderen buiten de stad geboren, en jonger dan drie jaar zowel als vondelingen, waarvan men dus niet weet of de ouders dood zijn, komen ten laste van de diaconie.

Wij zullen hiervan twee voorbeelden aanhalen.

- 23 October 1706 is er te Bergen op Zoom een vondeling. Het wordt ten laste van de diaconie gesteld.

- 30 September 1726 sterft te Bergen op Zoom een vrouw, die door haar man verlaten is. De kinderen worden door de diaconie verzorgd.
- 9 November laat J. Kranenburg zijn kinderen alhier onverzorgd achter. De diaconie neemt de verzorging op zich.
- 2 Juni heeft een moeder haar vier kinderen in de steek gelaten. Zij komen ten laste van de diaconie. Drie dezer kinderen worden in het armhuis opgenomen, waarvoor de diaconie jaarlijks f. 60.-. extra betaalt.

Ook met de onechte kinderen wordt zoo gehandeld:

- 25 Januari 1727 krijgen de diakenen last zich te ontfermen over een onwettig kind, waarvan de moeder gestorven is.

Van het tijdperk 1700 tot 1747 vinden wij weinig gegevens.

19 Maart 1703

Op requestie van Jacques Lenoir ordinaar predikant in de Walsche gemeente ⁶⁸) alhier is na deliberatie goedgevonden en geresolveert, den gemelden Lenoir zijn verzoek bij het vermelde request gedaan als speciale gratie te accordeeren, en mitsdien de heeren Momboirs en vrouwen momboiressen van het gecombineerd wees- en armkinderhuis alhier te authoriseeren, om de twee kinderen in het vermelde request genoemd, in voornoemd huis aan te nemen, mits sal de gemelde Lenoir gehouden wezen de al bereids gerezen onkosten te betalen.

---

⁶⁸ Opmerkelijk is, dat men van de eigen kerk den predikant altijd aanduidt als bedienaar des Goddelijken woords, en den Waalschen predikant die titel niet geeft

21 Maart 1703

Op klacht van de heeren Momboirs van het gecombineerd wees- en armkinderhuis alhier gedaan wegens den tienden penning van de zuivere strijkpenningen van de vaste goederen door de notarissen en anderen alhier verkocht wordende, is goedgevonden en geresolveerd, den secretaris Bastingius te ordonneren en te verbieden geen overdrachten te doen, alvorens komt te blijken het billet van den vader van voornoemd huis, dat de voors. tiende penning voldaan en betaald is.

19 Juni 1703

Is goedgevonden den koop van de huizing, “De vier Heemskinderen” gestaan en gelegen in de LieveVrouwestraat op de hoek van de Potterstraat bij Johan Mosman binnenvader in het gecombineerde wees- en armkinderhuis, ten behoeve van het voorn huis gedaan, te approbeeren.

14 Maart 1704.

Is na voorgaande deliberatie goedgevonden en verstaan, te ordonneeren aan den rentmeester van de geestelijke goederen te Bergen op Zoom, dat hij bericht of het oude weeshuijs, hetwelk tot slands kosten geappropriëerd is tot een hospitaal niet van ouds een geestelijk gesticht is, welke het land aan de stad geconcedeerd heeft, tot een weeshuis en of er diensvolgens eenige redenen zijn, waarom het land aan de stad zoude huur betalen voor het gebruik van hetzelfde, inzonderheid dat de stad het niet langer voor een weeshuis gebruikt, wanneer haar Ed. Mog. het hebben laten appropriëeren tot een hospitaal en dat hij alvorens te berichten, communicatie geve aan de magistraat, van deze resolutie teneinde dat deselve daarop mede

diene van bericht, zoo zij het noodig achten, zullende de betaling van huur ondertusschen stil staan.

Was gearafeerd Adriaan van Bossele tot Geldermalsen.

Onder stond Accordeert met het registers. S. van Slingeland.

20 Sept. 1704

De heer Burg. van buiten heeft ter vergadering voorgedragen dat Heeren Momboirs van het gecombineerde wees- en armkinderhuis alhier zijnde, hadden bekend gemaakt, dat zij ten behoeve van het voors. huis een kapitaal van f. 3000.-. à 5% op een goed en vast hypotheek hadden uitgezet, en derhalve daarop verzochten H.E. approbatie is na deliberatie goedgevonden en verstaan, de voors. uitzetting bij de momboirs gedaan te approbeeren en te ratificeeren. 6 Sept. 1706.

Op het verschil tusschen momboirs van het wees- en armkinderhuis en van de diaconie is bepaald: dat alle vader- en moederlooze kinderen zullen komen ten laste van voors. gecombineerd wees- en armkinderhuis, en dat de arme kinderen, waarvan de vader of moeder nog leeft, zullen komen en zijn ten laste van de voors. diaconie.

22 October 1706

Op de propositie van den heer Burgemeester van buiten ter vergadering gedaan, wegens zekere twee koopen de eene van zeven, de andere van vijf huizen, bij Johan Mostman, binnenvader van het gecombineerde wees- en armkinderhuis alhier ten behoeve van voors. huis gedaan, is na deliberatie goedgevonden, dat men de gezegde twee koopen zal approbeeren.

.....

Bij het lezen van voorgaande beschouwingen en van deze resolutien van de vroedschap treft het ons, dat er voor het weeshuis een gouden

tijd is aangebroken, er worden huizen aangekocht, het kapitaal wordt dus blijkbaar vermeerderd, terwijl men aan de andere kant de diaconie, die in haar armoede niet weet rond te komen, in geen enkel opzicht tegemoet komt.

Tot welken leeftijd bleven de kinderen in het huis?

In 1699 wordt daaromtrent het volgende bepaald:

Dat er ook een vast reglement diende beraamd te worden op den ouderdom van de kinderen, die in het voorschr. hujs in het toecomende souden moeten ingenomen worden, alsmede tot wat jaren de kinderen in het voornoemde hujs bereickt opgevoed wordende ofte nog sullen worden, en de inmiddels krank van sinnen ofte lichaams seijnde, ofte door eenig ander toeval hare kost neijt waardich, uijt het voorschr. hujs sullen moeten gaan, ende tot lasten van de diaconie komen welke tijd van het innemen vastgesteld soude kunnen worden tot agtien jaren toe ende van diegenen die krank van sinnen ofte lichaam worden ofte door een ander toeval haren cost niet connen winnen.

Dat van deselve jongens tot de vijf en twintig jaren en de mejskens tot de twee en twintig jaren tot lasten van het voorm. hujs sullen blijven ende na die jaren bij de diaconie onderhouden worden.

Zorgelijke tijden

Eenige jaren gaat alles goed, maar dan komen weer zorgelijke tijden.

20 Mei 1744

Vader Dona en diens vrouw worden wegens ouderdom ontslagen met behoud van *f.* 125.-. tractement en twee halve schelling brooden per week.

11 October 1744

Zijn ingenomen 3 meisjes wier overleden moeder Gereformeerd, doch waarvan de vader Roomsch, nog in leven was (*uit vrees dat voornoemde kinderen in de Roomsche religie zouden worden opgebracht*)

11 dec. 1744

Besloten tot de verkoop van het hoeftje genaamd Den Bijster, onder Wouw alsmede het land onder dezelve jurisdictie gelegen.

8 Jan. 1745

Authorisatie op den rentmeester tot den verkoopen opdracht van deze aan Willem Volkers, zijnde het hoeftje, met omtrent 23 gemeten lands.

5 Febr, 1745

Verslag der vergadering gehouden op 19 Januari van de heeren van de Magistraat, betrekkelijk de verkoop de waarde en visscherij, gekomen van Mathijs Gorten en Mathijs van Baal voor een somma van f. 3650.-. was belast met f. 2747.-.

21 Sept. 1745

Resolutie van de magistraat deser stad van 17 deser, waarbij deze vergadering wordt geauthoriseerd, van H.E. Mog. Staten vergoeding te reclameeren wegens het afbranden van het oude weeshuis, sedert lange jaren verhuurd aan het land tegen f .100.-. per jaar en gebruikt tot laboratorium, afgebrand 29 Mei 1745.

16 Nov. 1745

Resolutie tot verkoop van het huisje staande aan de Noordzijde in de Dubbelstraat, nagelaten door de wed. van P. Jadoor, voor zooveel deze huijze aandeel in hetzelfde heeft.

31 Mei 1746

Request betreffende het afgebrande oude weeshuis hierboven vermeld, waaruit blijkt, dat dit gebouw in 1699 uitmaakte het armkinderhuis, nadien verhuurd en gebruikt als boven en ten gevolge van het koken van teer en pek in brand geraakt, met de oude Fransche kerk en met het oude corps de garde van de Wouwsche poort.

1 October 1746

Extract uit de resolutien van de magistraat.

“ Authorisatie verstrekt op de momboirs, om de materialen van het afgebrande oud armhuis met het kerkje byeen te doen zamelen alsmede den grond hetzij in het geheel, hetzij bij gedeelten ten meesten profijte van het godshuis te verkoopen.

“ Verkocht 6 Januari 1747 aan Antonie Drossers, waarbij besloten is de steen en alles wat gevonden wordt, te zijn overgebleven, te laten schoonmaken, en bij duizend te ver-[kopen]

20 Febr. 1747

De ruine van het armhuis en kerkje verkocht voor de som van f.150.-. Er is een groot verschil in de wijze, waarop gehandeld is met het weeshuis en met het armhuis. Bij het eerste wordt steeds de Heer van Bergen op Zoom naar voren geschoven, bij het armhuis wordt niet meer over den Heer van Bergen op Zoom gesproken.

De reden is duidelijk. Bij de vrede van Munster in 1648 moeten de Oranjes het markiezaat afstaan aan de nakomelingen van Jan van Withem. De markiezen hebben meestal geen manlijke opvolgers, de dochters brengen het markiezaat als bruidsschat mede ten huwelijk. Achtereenvolgens zien wij als markiezen optreden het Duitsche geslacht Hohenzollern, het Fransche geslacht de la Tour d'Auvergne en daarna het Duitsche geslacht Sulzbach. In onze burgerrepubliek is geen

plaats meer voor deze hoge buitenlandsche adel en geleidelijk brokkelt de macht en het aanzien der markiezen af.

De magistraat stelt zich op het standpunt, dat het gecombineerde wees- en armhuis niet de beschikking over dit tweede gebouw heeft gekregen, doch daarvan de eigenaar is, en dat het gecombineerde gesticht dus de gelden mag opstrijken, die de grond opbrengt. Dit is blijkbaar slechts *f.* 150.-.

De vraag rijst, hoe het komt, dat in een tijd van welvaart, waarin de eigendommen vermeerderen en huizen worden aangekocht, thans weer een terugval komt. Het antwoord is in de weeshuisbescheiden te vinden.

1e Oorzaak: In den jaar 1741 het onttrekken en aan de kerk toevoegen het inkomen van het luiden, breuken, ophangen van wapens en van stoelen, waarbij dit huis jaarlijks verliest *f.* 167.-. en desniettemin het huis belast blijft om aan den koster te geven *f.* 72.-. voor het ophalen van dit fonds.

2e Oorzaak. Het afbranden van het oude weeshuis.

3e Oorzaak. De extra ordinaire lasten van den binnenvader en moeder (de oude) *f.* 165,12 per jaar

Nieuwe vader *f.* 50.-.

Moeder *f.* 50.-.

f. 265,12

4e Oorzaak. De bittere en alvernielende sterfte onder het rund waardoor aan boter en kaas jaarlijks *f.* 176 meer betaald is dan gewoonlijk, en sedert 1739 tot 1745 inclus aan kaas *f.* 180.-. bedragende jaarlijks *f.* 356.-. en zoude ook merkkelijk verschillen ten opzichte van het vleesch indien het getal kinderen zoo groot was als voorheen toen er in de 70 waren, daar er nu in de 50 zijn.

5e Oorzaak. Vermits in de werkschool meest allemaal kleine kinderen zijn, die zeer geringe kanten werken, en deze thans op een zeer lage prijs zijn, zoodat de tien laatste jaren door elkander geslagen jaarlijks *f.* 450.-. minder is gemaakt, daar komt bij dat het loon van de jongens die op ambacht zijn, zeven jaren dooreen jaarlijks *f.* 35.-. minder bedragen jaarlijks tezamen *f.* 485.-. In alles tezamen *f.* 1373. dat het huis jaarlijks te ontberen is geraakt.

6e Oorzaak. Vermits de ordonnantie op het recht van den riddertol of korenlepel genoegzaam in onbruik is gekomen in zooverre dat dit inkomen nauwelijks zooveel opbrengt als voor het recht aan den doorluchtigen huize van Bergen op Zoom betaald wordt. Hier komt bij, dat door het menigvuldig begraven met koetsen, alsook het begraven der Roomschen naar Huibergen, het fonds der rouwmantels zeer merkkelijk vermindert.

De vesting wordt ingenomen door de Franschen

12 Juli 1747

De Fransche troepen onder Loewendahl belegeren de stad. De haven blijft echter vrij en de regenten haasten zich de kinderen in veiligheid te brengen in het weeshuis te Middelburg ⁶⁹).

---

⁶⁹ Middelburg 18 Juli 1747.

Mijne Heeren,

De uwen van den 14 deser benevens UE, weezen zijn bij ons wel geworden, wij hebben Uwe weezen dien avond in ons armweeshuis gebragt, en desen de goederen onder onze bewa-ring genomen, en hopen dat Uwe weezen onder godes bescherming onder ons eene veilige ochuilplaats mogten hebben gevonden.

Wat ons aangaat, wij zullen over deselve, zoo veel als over onze weezen zorg dragen, ten dien einde verzoeken wij UE. zoo spoedig doenlijk is, ons te zenden

Het is voor de Middelburgsche binnenvaders te hopen, dat de goederen ook zijn toegezonden. Heel zeker is dat niet, want zeer veel kapitaalkrachtige bewoners verlieten in allerijl de stad, zoo zelfs, dat de gouverneur de leden van de magistraat, die nog getalmd hadden, in het markiezenhof opsloot, om te voorkomen, dat zij zouden vluchten en hij geheel zonder stadsbestuur zou staan ⁷⁰).

Wij weten, dat de goede wenschen van de Middelburgsche regenten niet in vervulling zijn gegaan, de Franschen hebben de stad veroverd, nadat zij die wekenlang hadden beschoten en een deel der stad in puin was gelegd. De kerk was een ruine geworden, en het gedeelte van Boschstraat en Hoogstraat was ook een puinhoop. Het was het gedeelte, dat onder bereik van het Fransche geschut viel.

16 September 1747

Trekken de overwinnende Fransche troepen de stad binnen en houden er huis op een wijze, dat daarna geen behoorlijk logies meer overblijft. Op de open wallen moeten de troepen legeren. Daar houden zij nog

---

hun spellewerk, kussens, enz. opdat zij onder het toezicht van hun werkmatressen haar handwerk mogen voortzetten.

Voor het overige bidden wij, dat onzen God de God der heirscharen UE. stad wil beschermen en den vijand voor UE. wallen verslaan, ten einde UE. deselve met vreugde wederom moogt zien, en nog lang en voorspoedig deselve regeeren, God geve daartoe zijnen zegen, waarmede wij blijven.

⁷⁰ In het gemeentearchief bevindt zich het volgende request:

De onderschrevene Heeren Burgemeester en Scheepene alsmede de Heer Rentmeester soo van den binnen als buijten Raedt deser stadt, welke sigh jegenwoordig alhier op het Leenhof bevinden, belooven bij desen op haar woordt van eer alhier ter plaatse in haer departement te sullen blijven tot nader order van sijne Excellentic den Generael en chef Cronström actum 22 Juli 1747. v.d. Hulst, Carel van Bommel, Corn. Rijcken, Jan Drabbe, Abr. de Baudoux, de Costris.

dagenlang kermis om de goederen te verkopen, die zij van de inwoners gestolen hebben.

7 December 1748

verlaten de Franschen de stad weer, en geleidelijk komen de aanzienlijke inwoners weer terug.

In welke toestand zij hun eigendommen terugvinden, blijkt uit de brief, die zij aan de regenten te Middelburg schrijven, waarin zij vermelden, dat het huis gelukkig is blijven staan, doch dat alles eruit gestolen is, beddegoed en kleederen, rouwmantels enz. en dat zij slechts de kale muren hebben gevonden. De kerktoren ligt in puin, de klokken zijn omlaag gestort, doodskleeden enz. zijn geroofd, het luiden der klokken, het verhuren van mantels, en doodbaren kan geen inkomsten meer opleveren. Huizen, waarop men erfrenten heeft of die men in eigendom bezit, zijn een puinhoop, de landerijen liggen onder water, zij zijn dus buiten staat de weezen te laten terugkeeren. Ze vragen rouwmantels, enz. die wellicht mee naar Middelburg zijn gezonden, te willen terugzenden.

15 Januari 1749

Het weeshuis krijgt *f.* 1500.- vergoeding voor het afgebrande huis. Het blijkt, dat er op dat moment in Middelburg 36 jongens en 33 meisjes zijn.

17 November 1749

De regenten hebben een overzicht gegeven van de desolate toestand. Hierop beslissen de Staten Generaal, dat men tot remplacement van de verloren fondsen en middelen de som van dertig duizend gulden zal verstrekken, te betalen uit de generale collecte op 16 Juni gedaan, de som moet dadelijk door de regenten belegd worden in 4% obligatien waarvan de inschrijving is geopend op het comptoir generaal der unie.

De stukken zullen gesteld worden op naam van de regenten van het gecombineerde wees- en armhuis, en de secretaris Hop krijgt opdracht te zorgen, dat de stukken niet bezwaard worden zonder speciale machtiging van de Staten Generaal.

De regenten krijgen opdracht voortaan jaarlijks een staat in te zenden van hun ontvangsten en uitgaven met vermelding van het aantal aanwezige kinderen. Jaarlijks zal een commissie naar Bergen op Zoom worden gezonden om deze verantwoording te controleren.

We zien hieruit, dat de zelfstandigheid der instelling aanzienlijk verminderd wordt.

Financiële toestand

Wanneer men de financiële toestand van omstreeks 1750 overziet, komt men tot de overtuiging dat de strijd, of de fondsen van Katholieke of van Protestantsche herkomst zijn gerust gestaakt kan worden, want zoowel de katholieke als protestantsche fondsen zijn verdwenen en vervangen door een geheel nieuw kapitaal, door de Staten Generaal verstrekt, waarvoor deze Staten ook voor het vervolg het oppertoezicht over deze Bergsche instelling aan zich trekken.

De staat had trouwens ook veel belang bij het voortbestaan van dit huis. Het is uitgesloten, dat op een burgerbevolking van misschien 5000 zielen zooveel verlaten en verwaarloosde kinderen rondliepen, het is een gevolg van de omstandigheid, dat Bergen op Zoom een zeer groot garnizoen heeft.

Ten slotte krijgen de regenten van het weeshuis nog *f.* 6000.-. uitbetaald om allerlei nieuws aan te koopen, rouwmantels, bedden, huisraad, enz. Binnen veertien dagen moeten zij daarvan een verantwoording bij de Staten indienen.

In het huis zijn thans:

Jongens

Nicolaas Jansen 11 jaar
Pieter Jansen 5 jaar
Laurijs van Driel 8 jaar
Laurijs Berghout 15 jaar
Pieter van de Lorne 6 jaar
Otto Andriessen 14 jaar
Evert Andriessen 12 jaar
Christiaan Andriessen 7 jaar.

Meisjes:

Janna Jansen 13 jaar
Alida Overstraten 11 jaar
Jacomina Lievant 11 jaar

Te Middelburg zijn onderwijs nog 60 à 70 kinderen. De regenten hebben gehoopt, deze kinderen *niet* terug te krijgen en ze over de weeshuizen in Holland te mogen verdeelen (vandaar, dat zij vermoedelijk met de kleine sterkte -en behoorlijke inkomsten- geheel op nieuw zijn begonnen).

2 December beslissen de Staten, dat de kinderen niet over Holland verdeeld zullen worden, ze moeten naar Bergen op Zoom terug.

2 Maart 1750

De nieuwe binnenvader en moeder komen in de vroedschap om de eed af te leggen. Het zijn Mathijs Room, oud 41 jaar en zijn vrouw Johanna den Roijen, oud 50 jaar, beiden uit Strijensas.

Bovendien besluit men met de momboirs van het gasthuis een dag samen te komen om na te gaan, de plaats, waar een scheidingsmuur zal moeten worden geplaatst met de huizen van het gasthuis. Blijkbaar wordt nu een deel van het gasthuis tot weeshuis ingericht.

5 Maart 1750

De momboirs vermelden dat als de kinderen uit Middelburg terugkomen, er 74 zullen zijn. Zij klagen hun nood, dat veel kapitaal is

uitgezet bij burgers, die door het beleg geheel geruineerd zijn, verder bij de stad, welker financiën eveneens in deplorabele toestand zijn. Dit is voor het weeshuis een jaarlijks verlies van f. 807,12.

3 April 1750

Eindelijk worden de weezen teruggehaald. De weesvader gaat naar Middelburg en haalt de helft van de jongens terug, met al hun bagage en wat er aan inboedel indertijd uit Bergen op Zoom gered is. Schipper Keulenaar zal de zaak vervoeren.

Vrijdag daar aan volgende zullen al de meisjes onder toezicht van de werkmatres verhuizen met schipper van Dort.

De daarop volgende zondag zullen die jongens volgen met schipper Zacharias Mulders, onder toezicht van Jan Otto, die daarvoor naar Middelburg wordt gezonden.

30 Aug. 1753

De momboirs dienen hun verantwoording in. Daar het wenschelijk is, hier een volledig overzicht te hebben, is deze in een bijlage [‘Verantwoording momboirs’](#) opgenomen ⁷¹).

Er zullen dit jaar 37 jongens en 33 meisjes in het huis zijn. In de toelichting vermelden de regenten nog, dat geen gelden kunnen worden ontvangen van de stad, *"ter oorsake van de sobere staat van derselver financiën noch van de particulieren, dewijl de meeste ingezetenen door de ruine van de oorlog, zoodanig zijn verarmd, dat zij bij dese neringlooze tijden, welke men, na sedert dat ‘slands werken zijn opgemaakt, de geruineerde huizen hersteld en het garnizoen is verminderd, werkelijk begint ontwaar te worden, ter nauwernood middel van bestaan kunnen vinden....."*

---

⁷¹ Zie bijlage [verantwoording momboirs](#)

In deze rekening vinden we de riddertol vermeld, zijnde het recht van den heer om uit alle zakken meel, en die worden aangevoerd een lepelvol te mogen halen. Dit recht wordt verpacht, maar is min of meer in onbruik geraakt, de regenten hebben er al eens over geklaagd, dat de pacht van de tol een deficit oplevert. Inderdaad is dit ook thans het geval.

De riddertol heeft opgeleverd *f.* 116 en 14 stuiver. De pacht heeft bedragen *f.* 133 en 12 stuiver. Het doet dan ook zonderling aan als wij 18 October 1784 lezen: *“Het contract met de Ed. Raad van den doorluchtigen Huize van Bergen op Zoom en dezen huize, betrekkelijk den riddertol en koornlepel aangegaan 31 Dec, 1770, te expireeren den Laatste december 1784, wordt voorgesteld om instantien te doen tot prolongatie of wederinpachting van voorschreven middel.*

Waartoe besloten wordt gezegd: Dat deze huize zoo als bij conditie van verpachting wordt geavoueed, reeds bij de honderd jaren daarvan hadden gejouiseerd verzoekende mitsdien voorschreven middel andermaal voor een bepaald aantal jaren in admodiatie of pacht te mogen nemen en promptueel te voldoen aan datgene, waartoe zij volgens conventie verplicht zullen worden”.

Het antwoord op deze questie is niet gemakkelijk te geven, misschien zijn er andere redenen, bv. dat men den markies gunstig wil stemmen voor het weeshuis, en dat men zijn tol dus maar pacht, ook al levert deze geen voordeel op. (De markiezen van die dagen zijn in ieder geval geen Calvinisten).

Een andere mogelijkheid is, dat achter deze tol een "sinecure" zit en dat de pachter als loon voor het innen van die tol een behoorlijk bedrag krijgt, terwijl de netto opbrengst van de tol wordt vermeld.

Dat de stad er na de belegering slecht aan toe was, blijkt wel uit de feiten;

- 7 Dec. 1748 verlaten de Franschen de ruine der stad,
- 18 Jan. 1749 geven de Staten voor de huizen, die geheel verwoest zijn, 20 jaar vrij van de verpondingen, voor de half verwoeste 10 jaar en voor de huizen, die groote schade hebben geleden, 5 jaar. Bovendien dezelfde vrijdom van geestelijke rechten. Nog is het niet mogelijk tot wederopbouw te komen, de armoede is te groot.
- 3 Juni 1750 geven de Staten Generaal nog *f.* 50.000.-. aan de stad en eerst dan wagen de inwoners het, de huizen opnieuw op te bouwen.

Het weeshuis heeft thans ook weer een schadepost te boeken, want de rente van de staatsfondsen wordt teruggebracht van 4 op 3. De Staten Generaal, wetend, hoe slecht het weeshuis er voor staat, geven toestemming, de obligaties weder voor het volle bedrag in te leveren en deze elders soliede te beleggen, als het weeshuisbestuur dit wenscht.

Soms gaan bij de regenten de duiten voor de baten van het geloof, zoals uit het volgende moge blijken.

23 Oct 1754

Daniel Morissen, soldaat in het regiment van Generaal Majoor Stewart is te Doornik gestorven. Hij was Gereformeerd, doch zijn vrouw is Roomsche. De heer Stewart wendt zich tot de Staten Generaal en verzoekt hun tusshenkomst, "*.... opdat de vier kinderen zijnde van de Gereformeerde Godsdienst en de moeder der kinderen van de Roomsche religie zijnde, zoo wordt de ontferming van Hare Ed. Mog. ingeroepen, om een middel te beramen, dat voorschr. kinderen mogten worden gehandhaafd en opgevoed in de Gereformeerde religie, waarin*

zij tot nog toe waren opgevoed, ten einde deselve niet aan het pausdom worden overgegeven [.....]”.

4 Nov. 1754

Protesteeren de regenten hiertegen, de kinderen zijn geboren van vreemde ouders, buiten de stad, zij willen de kinderen dus niet accepteeren.

Steeds is er verschil van meening tusschen diakenen en weeshuisbestuur over het opnemen van de verschillende categorien van kinderen. In 1757 komen zij tot het volgende accoord:

” Zoo ist, dat de ondergeteekende Armkinderhuis en de gemelde diaconien verklaarden met malkander tot voorkoming van verdere disputen, te zijn overeengekomen: dat voortaan alle zoodanige kinderen, welke tot vondeling worden gelegd, of door haar ouders verlaten worden, zullen wezen ten laste van de diaconie-armen en zulks tot de tijd toe, dat zij zullen gekomen zijn tot den ouderdom van zes jaren, na welke tijd de gemelde kinderen zullen worden ingenomen in het gemelde wees- en armkinderhuis, en aldaar buiten kosten van de diaconie-armen worden gealimenteerd, en dit allen bij provisie, tot hierop nader bij mijn Heeren van de Magistraat zal wezen voorzien. (28 April)

12 Maart 1759

Omtrent het uitzet der weezen wordt het volgende bepaald:

Vastgesteld dat in het vervolg aan ieder der jongens of meisjes, dewelke op haar tijd uit desen komen te gaan, en die gewoonlijk alsdan een uitzet krijgen, van kleederen etc. voor derselver uitzet zal gegeven worden *f.* 25.-. eens, indien zij liever geld, dan in effecte de kleederen willen hebben.

15 Juli 1760

De katholieken, zich grondend op art. 8 van de Generale Ordonnantie, verzoeken de helft van de inkomsten, die het weeshuis trekt uit de rantsoenpenningen van de gemeente middelen der stad. Wij hebben reeds eerder deze kwestie besproken als een voorbeeld van de scherpe verschillen in beschouwing tusschen de toen bestaande kerkelijke partijen. ⁷²⁾

.....

Er is in die dagen iets niet in orde in het weeshuis, het ware ervan is mij niet bekend, daar de kast op het stadhuis voor mij [Boeree] gesloten is. Zeer waarschijnlijk zijn daarin alle bijzonderheden te vinden. Wij treffen alleen enkele uitvloeisels van die toestand aan ⁷³⁾.

28 Juni 1762

Authorisatie van de magistraat dezer stad om bij provisie op s'Heeren gevangenpoort te doen brengen een weesjongen en een weesmeid, welke in een strafwaardige gemeenschap hadden verkeerd. 10 Juli wordt de straf opgeheven, zij trouwen met elkaar.

20 Sept 1763

Evert van Ferney en Hendrik Bartelse bij provisie voor eenigen tijd aan het blok gesloten wegens ongehoorzaamheid en disrespect, en Maria Swels alsmede aan den blok ter oorzake van omgang met een soldaat. Deze Evert van Ferney, die aan het blok gesloten wordt, is een kind van elf jaar, zoontje van Adriaan van Ferney en Johanna van Winsum, geboren in Soerabaja.

---

⁷²⁾ Zie bijlage, [Mr Verhagen schrijft hiervan](#).

⁷³⁾ Zie de noot in de inleiding [1](#); de mogelijke inhoud van deze kast is voor deze digitalisering van de tekst niet nader onderzocht.

De grootvader Ferney is blijkbaar niet arm, (Mr. stoelendraaier en poorter der stad) want hij vermaakt aan zijn kleinzoon *f.* 1000.-. die hem zal worden uitbetaald als hij het weeshuis verlaat, zolang hij daarin verblijft, zal de rente à 3% aan het weeshuis komen.

29 Aug. 1773

Verhaal van twee meisjes, welke uit het huis zijn weggelopen, en achtervolgd tot in Antwerpen, vanwaar zij gerechtelijk door de magistraat van Bergen op Zoom zijn opgevorderd, en teruggebracht, (hierover moet het archief omstandige inlichtingen bevatten ⁷³)

15 Maart 1774

Burgemeester Plevier krijgt een anonieme brief, met klachten tegen den binnenvader over diens gedrag tegenover de kinderen.

27 Juni 1774

Anthoniette Schot uit het weeshuis verwijderd wegens bevruchting.

3 April 1774

Rapport over de anonieme brief ter charge van binnenvader en moeder. Een aantekening, die ik vond zal het alleszins loonend maken, dit rapport te mogen inzien ⁷³).

2 December 1776

Het weeshuis gaat financieel achteruit, de magistraat geeft machtiging enkele huizen te verkoopen. Verkocht worden: twee huisjes in het Havenstraatje, over de Bonte brug. (aan Johannes Augustijn)

Het huis het Lindeke	f 1110.-.
de Zonnewijzer	425.-.
de Kat	350.-.
In het Havenstraatje	100.-.
<u>Daar naast</u>	<u>91.-.</u>
Totaal	f.2076.-.

3 Maart 1780

Jan Hoepeling legt de functie van rentmeester neer en wordt vervangen door burgemeester Johan Gijsbert Drabbe.

In deze tijden van algemeene armoede doet het zonderling aan, te lezen, dat iemand in zijn testament bepaalt, dat jaarlijks eenmaal aan de kinderen te zijner nagedachtenis een half anker wijn zal worden geschonken ⁷⁴).

10 Jan. 1787

De vrijdagsche collecte wordt vervangen door een collecte, welke eens per jaar zal worden gehouden.

Merkwaardig is het na te gaan, welke bedragen deze opbrengt:

1787	507-15-2	1791	270-18-4
1788	465-8-8	1794	178-4-0
1789	368-9-6	1795	163-1-8
1790	314-10-8	1796	157-4-0
		1797	112-8-0

---

⁷⁴ Testament van wijlen Mr. Rochus Neron, in leven raad en rekenmeester van den doorluchtigen huize van Bergen, waaruit blijkt een som van een duizend gulden, mits dat momboirs en momboiressen van dit hujs gehouden blijven jaarlijks, ten tijd van het zoogenaamde garstenbroodmaal, aan de kinderen welke dan in dit huis zullen zijn, op de nagedachtenis van hun testateur een half anker wijn ter recreatie te laten rondschenken.

De cijfers toonen aan, dat de giften voor dit doel steeds minder ruim vloeien, wat vermoedelijk niet alleen een gevolg is van toenemende armoede.

Men neemt maatregelen om de begrooting weder sluitend te maken:

1. Dat bij vervolge geen kinderen in den huize zullen worden ingenomen, dan dezulken welke volgens constitutie van die huize daartoe absoluut gerechtigd zijn, zonder dat daaromtrent eenige consideratie om wat reden ook plaats hebben.
2. Te proponeeren aan den Breeden Raad, op verzoek van regenten af te lossen op het kapitaal *f.* 16.759.-. ten laste van de stad *f.* 1759 en voor de overige *f.* 15.000.-. aan gemelde regeerders zoude worden afgegeven 15 ordinaire obligatien ten laste *van* de stad groot *f.* 1000.-. à 2½ %.
3. Met opzicht tot de rente van *f.* 200.-. ten laste van den heer Marquies, de regeerders te renvoyeeren tot Z.E. den baron de Vieregg, Minister Plenipotentiaris van zijn Keurvorstelijke Doorluchtigheid van de Paltz, den heer Markies van Bergen op Zoom, mitsgaders Commissaris Generaal van hoogstdeszelfs domeinen der Nederlanden.
4. Aan den Breeden raad alsmede het voorstel te doen, ingevolge verzoek van 28 Januari 1788, betrekkelijk het voorstel van nieuwe bepalingen van alle lijken, die op buitengewone uren als die, welke des nachts na de klok 12 uren en smorgens voor de klok te zullen worden begraven, bijgezet, enz .
5. Dat met opzicht tot de pretentie den weeshuize uit kracht van de combinatie met armenhuis, ten laste der diaconiekas moge competeeren, deselve zaak vooralsnog te laten in dien staat, waarin deselve haar thans bevindt.

Terwijl eindelijk met opzicht tot distributie van het kerkbriefje

deze regeering hetzelfde zich laat welgevallen en worden momboiren daartoe gerenvoyeerd aan heeren Predikanten dezer stad, teneinde haar Eerwaarden omtrent de opgave der predikbeurten en faveur van item in dezen voorgenoemden godshuize te deponeeren.

De stadsregeering keurt 26 Febr. 1788 de maatregelen goed.

20 Augustus 1795

Extract uit het register der resolutien van de municipaliteit, betrekkelijk een ingekomen rapport wegens verregaande ongeregdheden door 4 weesjongens en 6 weesmeisjes.

De voorloopige gevangenis zal als straf rekenen, ze worden gecorrigeerd en uit het huis verwijderd. Een en ander spruit voort uit het slechte toezicht en de groote toegevendheid van vader en moeder.

De momboiressen worden ontslagen en door drie andere vervangen.

De momboir Stouters verzoekt ontslag en wordt 7 Sept, 1795 vervangen door den heer Huart.

Als buitenmoeders worden aangesteld de vrouw van Jacob Timmerman, van A. Koudsijn en van A. der Mouw.

Vryheid, gelykheid en broederschap

2 Febr. 1796

De representanten van het volk van Bataafsche Brabant.

Aan de municipaliteit van Bergen op Zoom

Aanzoek om de jongelingen, boven de 17 jaar, in armen-, gods-, aalmoezeniers- of diaconiehuizen zich bevindend, aan te moedigen, dienst te nemen op 's lands vloot.

22 Juni 1798

De rentmeester geeft kennis dat aan hem, door den ontvanger van slands gemeene middelen betaald zijn de octaafstuiver uit de rantsoenen van de pachten over het platte land van Bergen op Zoom, ingegaan 1 juni 1796 en geexpireerd den laatsten December 1797 alsmede den oortstuiver uit de rantsoenen van de pachten over deze stad, ingegaan 1 Juli 1796 en geexpireerd ultimo December 1797, *zijnde door hem den ontvanger kennis gegeven, dat de representanten des volks van Bataafsche Brabant hadden goedgevonden en geresolveerd, om de octaafstuiver uit de rantsoenen over de landen van Bergen op Zoom van 1 juni 1798 en vervolgens door den gemeenen armen der jurisdictie te doen genieten, en welke dus niet meer aan het weeshuis zouden betaald worden, en dat opzichts den oordstuiver uit het rantsoen over de stad in diervoege was beschikt, dat deselve van 1 juni 1798 en vervolgens, door het gecombineerde wees- en armhuis voor de helft (of voor een octaafstuiver) zoude worden genoten, en dat de wederhelft of octaafstuiver aan het Roomsche oude mannen en kinderkuis zouden worden uitbetaald.*

Zoals we zien, begint er een andere wind te waaien.

In Brabant met de overheerschend Katholieke bevolking zijn *vermoedelijk* de representanten ook Katholiek, en zij breken ten slotte met het systeem, dat alles ter wille van de protestanten moet opgebracht worden. In dit verband moeten wij even op de data vooruitlopen en een verzoek behandelen van de Katholieken, dat ook eens een ander licht werpt op de voorrechten verleend aan het protestantsche wees- en armhuis ⁷⁵).

10 November 1798

De president zegt, deze vergadering belegd te hebben, om ter kennis te brengen, dat de Katholieken zich tot de Raad dezer gemeente gewend hebben, .met verzoek, dat de kerkrechten op het begraven der dooden, die van haar religie waren, mochten worden afgeschaft, en dat voormelde gemeente vrijheid mocht gelaten worden, om doodbaren te laten maken, om dezelve door die van hun gezindte te laten gebruiken, gevende wijders in consideratie, of men eer de Raad een besluit neemt, zich tot de Raad te richten, en een remonstrantie te doen, dewijl dit weeshuis een vast inkomen heeft van het zetten der doodbaren, en door een zoodanige vrijheid in zijn financiën merkelijke schade zou meeten lijden.

Een dergelijk kort bericht typeert de toestand volkomen. Zoowel protestanten als katholieken hebben hun eigen weezen en armen, de katholieken, die ver in de meerderheid zijn, hebben vermoedelijk veel hooger lasten te dragen.

---

⁷⁵ Zie bijlage, [Staatsregeling 1798](#).

Maar de katholieken moeten zich behelpen met hetgeen zij in hun kerkcollectes ophalen, de stad geeft hun niets.

De protestanten hebben daarentegen veel inkomsten, zij hebben het monopolie van het verhuren van rouwmantels, het zetten van doodbaren, enz. dus ook voor katholieken, die gestorven zijn. We voelen de schrijnende onrechtmatigheid, dat de katholieken verplicht zijn, deze voorwerpen van de protestanten te huren en dat de opbrengsten daarvan uitsluitend aan de protestanten ten goede komen. Dat de katholieken daartegen in verzet komen en zich tot den Raad wenden is volkomen juist.

Doch nu de redeneering der protestanten. Over de rechtmatiging der vordering spreken zij niet, zij gooien het alleen op de ondergeschikte questie, dat zij de inkomsten liever niet missen. Daarom moet men zich tot de Raad wenden en verzoeken, de rechtmatige wensch der katholieken niet toe te staan.

Van dit jaar zijn nog enkele bijzonderheden te vermelden:

- De laatste telg van het huis Oranje heeft het land verlaten.
- De obligatien worden niet meer uitbetaald en een commissie wordt naar den Haag gestuurd, om hierover te praten. Zij komt terug met het bericht, "dat dewijl er nog geen arrangementen tot de betaling der interesten wegens de geabandonneerde goederen van den Vorst van Nassau gemaakt waren, zij nopens de obligatien ten laste van dit huis ad. f. 3000.-. geene interesten hebben kunnen ontvangen, en opzichts de jaarlijksche rente ad. f. 200.-. door Prins Maurits aan dit huis geschonken, vooralsnog ook weinig hoop bestond.
- Als een bewijs van de strenge straffen, die in dit huis worden uitgedeeld moge dienen dat Jan Ringlever en Jacobus Tindal gestraft

worden met twee dagen met het blok aan hun been, naar hun ambacht te worden gezonden, wegens brutaliteit en mishandeling van hun baas. De toestanden in het weeshuis zijn wel zeer middeleeuwsch, zooals blijkt uit het feit dat in die dagen de ruimte, voor gevangenis der kinderen bestemd, geen enkel venster had, en in het geheel geen ventilatie.

- Als 16 Mei 1798 de regenten bijeen zijn, besluiten zij, dat aanstaande zaterdag bij het heugelijk feit van de aanneming der constitutie, het weeshuis twee flambouwen voor de gevel zal plaatsen.

31 Januari 1803

Een kleine bijzonderheid zij hier nog vermeld. Het is bekend, dat in de 18e eeuw de regenten zich allerlei baantjes toe-eigenden, die ze zelf meestal niet vervulden, maar waarvoor zij een slecht bezoldigd plaatsvervanger stelden. Dit waren de sinecures ⁷⁶).

Ook bestond het gebruik allerlei kleine functien te bezoldigen. Had men veel van die smalle ambten zooals ze toen genoemd werden, dan kreeg men toch een aardig sommetje bijeen. Als voorbeeld hiervan moge dienen, dat de oud burgemeester zich niet te hoog achtte om rentmeester van het weeshuis te zijn.

Nu sterft de koster de Hamer, de man, die tot nu toe toezicht hield op de post van de doodbaren. En weer is de rentmeester niet te deftig, om deze post verder te vervullen en daarvoor jaarlijks *f.* 20.-. te innen.

Wanneer we tusschen de regels door lezen van dit boek, dat zulk een droge opsomming geeft van data, feiten en cijfers, dan denken wij toch

---

⁷⁶ Sinecure: ambt waaraan weinig of geen werk vastzit, maar wel een bezoldiging. (van Dale)

telkens aan de weezen, voor wie dit alles op touw is gezet, en we krijgen de indruk, dat zij pas in de laatste plaats komen.

Hun leven is niet prettig, zij zitten in het huis min of meer opgesloten, zij komen er slechts zelden uit, de jongens pas als ze op ambacht gaan, de meisjes als ze eaan dienen. En dan blijven ze onder strenge controle. De binnenvader houdt contact met de bazen, de dames regentessen houden contact met de dames, waar de meiden dienen. Klachten worden gestraft, eerst met slaag met de roede, bij verdere overtreding sluiten in de boeien of aan het blok, een straf, die meerdere malen vermeld wordt. Welk een afschuwelijke vernedering voor een weesjongen om met een ketting en een blok aan het been over straat te moeten gaan naar zijn werk, natuurlijk uitgejouwd en achtervolgd door de medoogenlooze straatjeugd.

Het is alles godsdienst en preeken en gebeden wat men hoort, maar de resultaten zijn soms droevig, we lezen van diefstal, van rebellie, van geslachtelijke omgang tusschen de kinderen onderling, een enkele maal wordt een binnenvader nog wel een der beproefde godzalige mannen, die de eed voor de magistraat heeft afgelegd op staande voet weggejaagd, wegens onzedelijke handelingen met de kinderen.

En jongens en meisjes worden geëxploiteerd, de naaiklassen moeten hard werken, alles ten voordeele van het gesticht. Voor honderden guldens kant wordt er gemaakt, des avonds bij een zwak kaarslichtje. Als de kinderen in Middelburg komen, wordt onmiddellijk gevraagd om opzending van hun " spellewerck en kussens" ze moeten voort, geld verdienen voor het gesticht.

We zullen straks zien, dat het eten in het gesticht ook veel te wenschen overliet.

22 Juli 1807

Het ziet er met de financiën droevig uit:

	Kargld	stuiver	oort
Uitgaaf	f. 6532,	16,	10
<u>Ontvangst</u>	<u>f. 4845,</u>	<u>2,</u>	<u>4</u>
Kwaad slot	f. 1687,	14,	6

Verder liggen er nog onbetaalde rekeningen tot een bedrag van

f. 1207, 17, 14

In 1805 toen er slechts 27 kinderen waren, was de rekening:

Uitgaaf	f. 5850,	17,	4
<u>Ontvangst</u>	<u>f. 3982,</u>	<u>9,</u>	<u>0</u>
Kwaad slot	f. 1898,	8,	4

30 October 1807

Er zullen bezuinigingen worden ingevoerd, ze zijn 19 Oct. door het gemeentebestuur goedgekeurd.

De benoeming van J .J. Eijdes (de onderwijzer) en zijn vrouw tot binnenvader en moeder op een tractement van f. 150. per jaar (hierdoor komt de post voor den onderwijzer te vervallen)

De fungerende binnenmoeder, de wed. Broers krijgt geen verder pensioen.

Er worden fondsen tot een bedrag van f .1500.-. verkocht.

Inspectie

16 Februari 1808

De auditeur H. van Heeckeren van Enghuizen zal een inspectie over de godshuizen komen houden. Deze heer had eenige vraagpunten opgegeven, waarvan wij het antwoord hier laten volgen:

1. Primo bevinden zich in deze stad twee wees- en armekinderhuizen, waarvan:
- het eene is *een stadsweeshuis*, in hetzelfde zijn tot de jaren 1793 alle arme weezen de ouderdom van 6 jaren bereikt hebbende, zonder onderscheid van welke religie hun ouders ook waren verzorgd, *doch dezelve werden allen in de Gereformeerde religie opgevoed*. Thans bevinden zich in hetzelfde 10 jongens en 14 meiden welke tot den ouderdom van 20 jaar in dat huis uit de fondsen en inkomsten van hetzelfde worden opgevoed, onder bestuur van drie regenten en drie regentessen en een rentmeester, en onder directie van een binnenvader en moeder, welke vader mede het ambt van schoolmeester en de moeder van schoolmeesteres waarneemt,
  - het tweede is *het zoogenaamde armhuis en behoort geheel aan de Roomsche katholieke gemeente alhier, welke hetzelfde huis in het jaar 1798 heeft gesticht* om de oude arme lieden dier gemeente welke tevoren naar het naburig Brabant werden besteed, te onderhouden. Terwijl in dat huis ook indertijd zijn opgenomen de weezen der/door arme Roomsche ingezetenen nagelaten, voornamelijk met dat oogmerk om hen alzo in de godsdienst hunner ouderen op te voeden, daar ze anders, aan het stadsweeshuis wordende overgegeven, tot den Gereformeerden godsdienst worden opgeleid; in dit Roomsche armhuis worden thans gevonden 13 jongens en 13 meisjes, van dat huis is geen bijzondere directie, hetzelfde staat onder bestuur van den thesaurier met 6 armmeesters, welke alle zaken de R.K. armen concernerende, en dus ook dit huis administreeren, nochtans is in hetzelfde ook een binnenvader en moeder, welke met de zorg

voor het voedsel der kinderen en arme oude lieden, in het huis gevoed en onderhouden wordende, zijn belast.

- In het eerstgemelde huis werden geen weezen of verlaten kinderen opgenomen tenzij dezelve alvorens den ouderdom van 6 jaar hebben bereikt, terwijl in t Roomsch armhuis gewoonlijk alle arme weezen van hunne geboorte af opgenomen en verzorgd worden;
2. Wordt gehandeld over de kosten van onderhoud voor ieder kind;
  3. Over de voeding, bestaande in beide gestichten uit rundvleesch, spek, aardappelen, boonen, erwten, groenten, meelspijzen, brood en pap;
  4. De regenten van het weeshuis worden door de stadsregeering aangesteld en genieten niets voor hun administratie, waarvan zij verschuldigd zijn, jaarlijks aan voorn. regeering verantwoording te doen.
  5. Het jaarlijks tractement van den rentmeester bedraagt *f. 90.-*. en dat van den binnenvader en moeder *f. 450.-*. de vaste revenuen van dat huis bestaan in *interesten van obligatien ten laste des Rijks en ten laste van de stad Bergen op Zoom, alsmede een erfrente ten laste der stad bedragende tezamen f. 2900.-*. Behalve deze vaste inkomsten kunnen de verdere ontvangsten, als het verhuren van rouwmantels, draagbaarkleeden, winst der kinderen en andere onvaste posten op circa *f. 1000.-*. worden berekend.
  6. Het Roomsch armhuis wordt door een thesaurier en 6 armmeesters bestuurd, welke daarvoor niets genieten, zooals ook de zoogenaamde binnenvader en moeder, terwijl dat huis, geen de minste fondsen hebbende, moet worden onderhouden uit de gewone inkomsten, collecten en liefdegaven van de Roomsche

armen, waar door de armverzorgers van die armen zich gedrongen zien, om verscheiden arme lieden onderstand te ontzeggen.

7. De weezen worden in het *stadsweeshuis* onderwezen in de godsdienst, het lezen, schrijven en rekenen, en de meisjes in het breien en naaien,
De jongens die de ouderdom van 12 of 13 jaar bereikt hebben worden tot nuttige kunsten en ambachten opgeleid, als schilderen, timmeren, metselen, schoenmaken, welke handwerken zij ten voordeele van het weeshuis tot hun 20^e jaar beoefenen, wordende alsdan, wanneer zij het weeshuis verlaten, zoo aan jongens en meisjes een uitzet, bestaande uit kleeding verstrekt.
8. In het *Roomsch armhuis* is de opvoeding en het onderwijs zeer gebrekkig, de kinderen leeren lezen en schrijven in de school van het alhier bestaan de departement van de maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, alwaar zij dagelijks benevens een honderd arme kinderen uit de stad worden school gezonden.
De jongens worden tot een ambacht opgeleid, sommigen worden buiten bij de boeren verhuurd, anderen begeven zich in militairen dienst en als het gebeurt dat er een tot zijn 20^e jaar in het huis blijft, een ambacht heeft geleerd en ten voordeele van het huis heeft gewerkt, dan wordt hem mede bij verlaten van het huis een uitzet gegeven.

Verzoekschrift uit katholieke hoek

21 Maart 1808

De katholieken wenden zich tot het stadsbestuur met verzoek, of wel de katholieken in het weeshuis toe te laten, of het bedrag in geld uit te keeren.

" Daar de armoede onder de Roomsche Katholieke gemeente binnen deze stad van dag tot dag vermeerdert, en zoo drukkend wordt dat ondergeteekenden in geen mogelijkheid zijn hen zoo veel te bedeele om hen allen in het leven te behouden, en tevens onze weezen van het levensonderhoud te kunnen verzorgen, waardoor wij ons in de noodzakelijkheid bevinden, om ons met gepaste eerbied tot U.E. Heeren te wenden, om van U.E. te kunnen af smeeken om ter onderstand onzer ongelukkige geloofsgenooten te mogen genieten ons gerechtigd aandeel van die inkomsten, voortkomende uit de fondsen die uit het gecombineerd wees- en armkinderhuis geannexeerd zijn, schoon wij ons wel vlijen dat het Z.M. zal behagen onze weezen onder zijn vaderlijke bescherming te nemen, zoo kunnen wij om de hierboven gezegde reden niet nalaten U.E. te verzoeken, om ons in dien tusschentijd te laten genieten ons gerecht aandeel van voornoemde inkomsten, tot dusverre dat Z.M. over voorn. stads wees- en armkinderhuis en deszelfs fondsen een beslissende uitspraak zal gedaan hebben.

" Wij vinden het overvloedig U.E. bij deze eenige bewijzen aan te halen omtrent de wettige pretentie die wij aan het gemelde stads wees- en armkinderhuis vermeenen te hebben vermits wij niet twijfelen of de Heeren zullen allen wel bewust wezen dat volgens een resolutie van Hun Ho. Mo. Heeren van dato 19 Nov. 1766 altijd het recht hebben gehad, onze weezen in voorn. wees- en armkinderhuis te

doen opvoeden, van welk recht wij ook gebruik zouden gemaakt hebben, ware het niet, dat onze godsdienstige gevoelens verhinderd hadden, onze weezen over te geven aan een directie, van een andere gezindheid die voorzeker altijd gepoogd zou hebben onze weezen tot hun over te halen.

- " *Dan Heeren, om dienaangaande alle moeilijkheden te voorkomen, verzoeken wij maar te mogen genieten ose gerechtigd aandeel in de fondsen of de revenuen vandien, echter vermeenen wij geenszins Heeren UE. palen te willen stellen, in het nemen uwer besluiten. Indien het UE, niet mocht behagen gen. revenuen te splitsen, dan verzoeken wij vriendelijk, om onze weezen in voormeld stadsweeshuis nevens andere kinderen echter onder eene Roomsche directie te laten opvoeden, vermits wij in geen mogelijkheid zijn, dezelve langer te kunnen onderhouden.*
- " *Hiernevens verzoeken wij ook van U.E. Achtb. ons te willen laten genieten een aandeel van die gelden, welke door voorn. wees- en arnhuis tot heden toe alleen genoten worden, zooals de 2 stuiver per gulden van alle zoogenaamde strijkgelden, van de begrafenissen, van de turf, of wat dies meer ten voordeele van voorn. huis moet betaald worden. Doordien alle deze gelden geen de minste betrekking hebben tot de fondsen of revenuen die aan voorn. huis eigen zijn, maar integendeel niets anders zijn dan stedelijke vergunning, die in vroeger jaren aan de heerschende godsdienst zijn toegevoegd, daarom hebben wij noodig geoordeeld, van deze afzonderlijk te moeten aanhalen en UE. onder het oog te brengen, dat er thans geen heerschende godsdienst in ons koninkrijk bestaat, immers dat ook wij inwoners zijn en aan alle stedelijke lasten evenals andere gezindheden, te meer, daar wij alle andere*

gezindheden in getal verre overtreffen en dus aan alle stedelijke fondsen ook het meeste betalen moeten.

Manoeuvres van de momboirs

30 Mei 1808

De momboirs van het stads wees- en arnhuis brengen hierover rapport uit. Zij stellen zich op het volgende standpunt.

“De katholieken willen hun aandeel uit de fondsen of inkomsten van die fondsen. Deze fondsen zijn echter privaat bezit van het wees- en arnhuis, geen stadsbestuur is bij machte, deze bezittingen aan anderen over te dragen. Alleen een rechterlijke beslissing kan in deze toestand verandering brengen.

Wijselijk zwijgen de regenten over het laatste deel van de brief, welke niet gaat over de inkomsten, doch uit de opbrengst van strijkgelden, enz. Deze kunnen nooit als privé bezittingen worden aangemerkt. In dit opzicht zijn de katholieken volkomen in hun recht.

Daarom omzeilen de regenten deze moeilijkheid en gooien het eenvoudig op de praktische argumenten, dat het huis in slechten doen is, dat het nu reeds schulden moet maken, dat men alles doet om tot bezuiniging te komen, en dat het stellig zal misloopen, als men nu nog revenuen aan het huis gaat onttrekken.

“ Nimmer zal of kan het de intentie van een welingericht bestuur zijn, om een huis, welks nuttigheid en onmisbaarheid niet betoogd behoeft te worden en hetgeen zonder aanmerkelijke ondersteuning en bijdrage op de rand van deszelfs ondergang en dadelijke vernietiging zou zijn, door hetzelfde te berooven van eenige inkomsten, welke het hoe gebrekkig dan ook, doen bestaan, ofte door een alleszins onwettige vermeerdering van gealimenterden,

welke volstrekt geen de minste aanspraak hebben op de onderstand, welke in het gesticht genoten wordt.

De protestantsche regenten drijven het zelfs zoover, dat zij durven zeggen:

" Wij vertrouwen dan ook ten volle, dat in plaats van aan deze of diergelijke verzoeken eenig de minste gehoor te geven, Uwe zucht voor het algemeen belang U alle Uwe vermogen zal doen aanwenden om in den nood van ons gesticht te helpen voorzien ....."

Gemeentebestuur

28 Juni 1808

Het gemeentebestuur geeft inlichtingen aan den landdrost van Brabant. Wij nemen daaruit het volgende over:

" [.....] alleenlijk vind ik mij verplicht ten aanzien van het bericht van regenten van het weeshuis te moeten opmerken, dat de benaming van Gereformeerde wees- en armhuis en de opgaaf, dat alleen weezen en kinderen van Gereformeerde ouders in dat weeshuis worden opgevoed en onderhouden niet overeenkomt met de aard van dit huis, als zijnde hetzelve buiten tegenspraak een stedelijk gesticht, waarin ook altijd alle weezen zonder onderscheid van welke godsdienstige gezindheid hun ouders waren, zijn opgenomen, doch vermits zij alsdan in de Gereformeerde godsdienst werden opgevoed, hebben armmeesters van de R.K. gemeente sedert het jaar 1792 de zorg van de weezen, door R.K. ouders nagelaten, op zich genomen ten einde deze in hun godsdienst groot te brengen, door welke beschikking wel het stedelijk weeshuis gedurende dien tijd is ontlast geweest van het onderhoud van weezen van R.K. ouders doch geenszins is ontheven van de verplichting voor deze te

zorgen wanneer men mocht goedvinden hen weder als te voren daarmee te belasten.

Wie het onderste uit de kan wil hebben, dien valt het deksel op den neus. Ook dit zullen de protestantsche regenten tenslotte ervaren.

Wat toch is in den loop der tijden gebeurd?

De protestanten hebben eertijds een weeshuis opgericht dat onmiskenbaar protestant is. Daarnaast ontstaat echter een armhuis, en zij rusten niet, voordat zij ook de leiding hierin hebben. Maar nu worden beide huizen vereenigd, en had het gesticht voortaan neutraal moeten zijn.

De regenten simuleeren ook, dat het neutraal is, immers zij zeggen, dat ook katholieke kinderen daarin kunnen worden opgenomen maar zij weten zeer goed, dat de katholieken pas als laatste noodmaatregel hiertoe zullen overgaan, daar de kinderen dan streng hervormd opgevoed worden.

En terwijl de protestanten numeriek ver in de minderheid zijn, leggen zij beslag op alle algemeene inkomsten. Zoo zelfs, dat een katholiek is aangewezen op de huur van hun rouwmantels, van hun draagbaren, van hun doodsbaarkleeden. Voor het luiden der klokken moet aan hen betaald worden, zij innen de rantsoenpenningen en geven daarvoor niets aan de katholieken.

Zij weten zelfs door te drijven, dat de katholieken ten einde raad hun eigen fondsen bijeenbrengen, door collectes te houden in de eigen katholieke kerk, maar zelfs dan eischen zij nog toezicht te mogen houden op die gelden, waarmede zij niets te maken hebben.⁷⁷⁾

---

⁷⁷ Zie de bijlage: [Mr Verhagen schrijft hiervan.](#)

Het is geen wonder, dat zij zich door deze machtsaanmatiging gehaat maken en dat de eerste daad der katholieken, na het vervallen der Gereformeerde kerk als staatskerk is, alles aan te wenden om hierin verandering te brengen.

Hadden zij zich gehouden aan hun eigen weeshuis, dan hadden zij daarin de kinderen van de eigen gezindte kunnen opvoeden, dan was dit van het begin tot het eind een prive instelling geweest, dan zou niemand de hand daarnaar hebben uitgestoken, doch zij hebben alles willen beheerschen, wettig en onwettig, en dat zal ten slotte hun ondergang worden.

Zij hebben niet gemerkt, dat het getij verlopen is, zij hebben de bakens niet verzet. Reeds noemt de burgemeester het weeshuis een stedelijke instelling, men beschouwt het allerminst als een privébezit. Het gemeentebestuur heeft nu het request van de Katholieken ontvangen, men heeft het advies van de regenten gelezen en komt daarna tot de volgende beslissing:

" Waarop gedelibereerd en in aanmerking genomen zijnde, dat het voors. weeshuis en armkinderhuis is een gesticht van liefdadigheid tot opleiding van ongelukkige weeskinderen en dus tot een nuttig einde ingericht, niet wel van zijn fondsen kan of behoort te worden verminderd, is goedgevonden het verzoek van armverzorgers der R.K. gemeente betrekkelijk het afdeelen of splitsen der fondsen of revenuen te declineeren.

" Echter alsmede geconsidereerd, dat de inrichting van het huis is van dien aard, dat daarin alle arme weezen van Christene ouders binnen deze stad geboren, nagelaten, moeten opgenomen en onderhouden worden, 'tgeen voormaals heeft plaats gehad en dus een gelijk recht en aanspraak hebben, zoo wordt aan requestranten gepermitteerd en vrijgelaten om hun arme weeskinderen insgelijks in 't

meergemelde weeshuis en armkinderhuis nevens de andere daarin zijnde weeskinderen te laten opvoeden en alimenteeren".

Het stadsbestuur hakt de knoop door, maar verzuimt erbij te vermelden, dat de Katholieke kinderen nu ook Roomsch zullen worden opgevoed. Het is dus blijkbaar wel de bedoeling, en het wordt door de weeshuisregenten ook als zoodanig opgevat, want ze wenden zich om een beslissing tot den koning en zij geven van dit protest 19 September 1808 kennis van het stadsbestuur.

Als de katholieke armbestuurders zich tot hen wenden over de opname van de katholieke kinderen, schuiven zij alles op de lange baan.

De bom barst

Dan barst de bom op een geheel onverwachte manier.

Ten einde een juist beeld over alles te verkrijgen kunnen wij het best als leidraad nemen het rapport, dat de burgemeester uitbrengt aan den landdrost van Brabant. Wij zullen zien, dat de halsstarrige houding der protestantsche regenten ieder verbitterd heeft, dat zij tenslotte ter zijde geschoven worden en dat het huis in bezit genomen wordt.

In de vergadering van 3 October 1808 wordt de bewuste brief behandeld. Zij luidt als volgt:

" Bij uwe marginale dispositie van 21 Sept. j.l. Litt. F- bij mij op den 30 daaraanvolgend ontvangen, heeft het U.E. behaagd, om in mijn handen te stellen zeker rapport en bijlagen van het door hen alzoo genoemd Gereformeerd wees- en armekinderhuis te Bergen op Zoom aan Zijne Majesteit, den koning gepresenteerd, ten einde daarop te dienen van bericht en speciaal op te geven, den staat der fondsen en revenuen van het Gereformeerde wees- en armhuis met specificatie zoo veel mogelijk van zoodanige revenuen welke als

privatief eigendom van de Gereformeerde gemeente zouden kunnen worden geconsidereerd. Aan deze Uwe orders zooveel mogelijk zullende voldoen heb ik de eer te berichten:

- " Dat in den beginne dezes jaars armbestuurders van de R.K. gemeente aan mij hebben gepresenteerd een request, waarvan momboiren van het weeshuis copie bij hun request aan Z.M. den Koning hebben gevoegd, en dat het request door mij is gesteld in handen van momboiren van stads wees- en armkinderhuis. Dat na verloop van vier maanden het bericht van voorm. momboiren bij mij ingekomen zijnde, en nadat de Roomsche armmeesters zich andermaal aan mij bij request hadden geadresseerd, en om dispositie op hun vorig request met aandrang verzocht, na deliberatie met de wethouders door mij op 12 Aug. de dispositie is genomen, waarvan copie in het request der momboiren is te vinden.*
- " De gronden, welke mij tot het nemen van dat besluit hebben gebracht, zijn dat er binnen deze stad geen Gereformeerd wees- en armekinderhuis aanwezig is, maar dat het gesticht, waarvan de requestranten momboiren zijn, is een stadsweeshuis, ofschoon de requestranten in hun request aan Z.M. den Koning door zich momboiren van het "Gereformeerde" wees- en armekinderhuis te noemen, het als zoodanig willen doen voorkomen, welke titulatuur zij zich gemeenlijk hebben aangematigd, wanneer eenig onderzoek naar de aard en gesteldheid van het gesticht is gedaan, zooals ook in de opgave door hen aan mij gedaan ter gelegenheid dat door den koninklijken auditeur van Heeckeren van Enghuysen op last van Z.M. gerequireerd. Neen het is zoo als ik aan den voormaligen heer auditeur heb opgegeven een stads wees- en armekinderhuis, waarin alle arme weezen den ouderdom van 6 jaar bereikt hebbende, zonder onderscheid van welke religie hun ouders ook waren, moeten*

worden opgenomen en verzorgd, doch vermits deze kinderen te voren alle in de Gereformeerde religie werden opgevoed, hebben armmeesters van de R.K. gemeente de zorg voor de weezen door anderen van den Roomschen godsdienst nagelaten, sedert den jare 1793 op zich genomen, ten einde deselve in hun godsdienst op te voeden; door deze schikking is wel het stadsweeshuis gedurende dien tijd ontlast geweest van het onderhoud van weesen der R.K. ouders, doch geenszins ontheven van de verplichting, wanneer men mocht goedvinden hen als voren te belasten.

" Daar ik mede oordeelde, dat het verdeelen der fondsen van het stads wees- en armekinderhuis niet raadzaam was, heb ik dat gedeelte van het verzoek afgewezen, doch het tweede gedeelte van hun verzoek, nl. de R.K. weezen "in het stadswees- en armkinderhuis nevens andere daarin zijnde weezen te doen opvoeden en onderhouden" heb ik vermeend, niets anders te kunnen of mogen beslissen, dan om zulks aan hen vrij te laten en te permitteeren, aangezien bij resolutie van hare H. Mog. de voormalige Staten Generaal der Ver. Nederlanden van 19 Nov. 1766 reeds aan hen dit recht is toegekend, als waarin uitdrukkelijk wordt verklaard, dat in geval de Roomsche armmeesters zich met de alimentatie van de voors. kinderen niet zouden kunnen of willen belasten, de regenten van het gecombineerde wees- en armekinderhuis te Bergen op Zoom zullen gehouden zijn en blijven, deze kinderen in het gemelde huis aan te nemen en te alimenteeren.

" Ziedaar mijn heer de Landdrost de motieven waarop mijn besluit van den 12 Augustus is genomen. U zult hieruit ontwaren, dat het alleszins billijk is, en dat het vooral geen bezwaren aan de momboirs van het weeshuis kan opleveren om zich tegen deze beslissing, welke door mij als hoofd der gemeente en van de regeering dezer stad, van

welke zijlieden hun aanstelling hebben, te verzetten, of het effect daarvan te delayeeren.

" Het wees- en armekinderhuis dezer stad (hetwelk momboiren in hun request aan Z.M. den koning door de benaming "Gereformeerd" als een privaat eigendom van de Gereformeerde gemeente doen voorkomen) is een gesticht van liefdadigheid waarin alle weezen, zonder onderscheid van welke godsdienst ook, moeten worden opgenomen en onderhouden, en ten einde U mijnheer de landdrost met den waren staat van het huis nader bekend te maken, zend ik hierbij een afschrift uit de laatst gesloten rekening, waaruit blijkt dat:

- 1. de rekening van het huis als een puur stedelijk gesticht van liefdadigheid zijnde, aan mij en wethouders is gedaan, zoo als zulks altijd voor en na het janr 1795 aan de stedelijke regeering is geschied, van welke regeering momboiren hun aanstelling ook alleen hebben bekomen.*
- 2. de vaste revenuen van het huis bestaan uit interesten van obligatien ten laste van het Rijk en van de stad Bergen op Zoom, alsmede een erfrente ten laste van de zelfde stad, en omtrent bedragen f. 2900.-. en dat de geheele ontvangst met de huur der rouwmantels, doodbaarkleeden, winst der kinderen, en andere onzekere posten heeft bedragen f. 3752.0.8.*
- 3. onder de geheele voormelde ontvangst slechts één postje wordt gevonden dat privaat aan de Gereformeerde gemeente behoort, namelijk de ontvangst van de opbrengst van de kerkbriefjes of briefjes der wekelijksche predikbeurten hebbende over deze laatste rekening bedragen f. 56,13 doch als men in aanmerking neemt, dat de kosten op het drukken der briefjes vallende uit het fonds van het wees- en armkinderhuis worden betaald, en de*

diensten, die door de weesjongens met het rondbrengen worden gedaan, is het voordeel, daardoor aan het gesticht toegebracht van zoo weinig belang, dat men met geen den minsten grond kan beweren, dat de Gereformeerde gemeente daardoor eenig privaat recht op de fondsen en de revenuen van het huis heeft; terwijl ook de bezorging van die briefjes, als geen de minste relatie met de aard van het gesticht hebbende, direct door of vanwege de kerkmeesters van de Gereformeerde kerk kan worden gedaan en al lang had behooren te geschieden.

- " Uit al het hier genoemde zal genoegzaam blijken, dat de Gereformeerde gemeente niet het minste privaatrecht heeft op het wees- en armekinderhuis dezer stad of eenige fondsen of revenuen daarvan, doch dit zal nog nader blijken, wanneer men het request der momboiren aan den koning gelieft in te zien, het eenige argument toch, dat zij buiten de herhaalde benaming "Gereformeerd" welke zij onbeschaamd aan hetzelfde geven, tot bewijs van privaatrecht van de Gereformeerde bij te brengen, is, dat verscheiden fondsen zouden zijn gesproten uit giften door particulieren (de Gereformeerde godsdienst toegedaan). Hierop kan met grond worden aangemerkt, dat er zoowel door de Roomschen als andere ingezetenen dezer stad, mede van tijd tot tijd aan het huis, hetzij bij publieke collecte, of op andere wijze geschenken zijn gedaan, en dus zoodanige geschenken geen privaatrecht op dat gesticht en fondsen kunnen geven.*
- " Het zal Mijnheer de landdrost al dadelijk in het oog vallen, dat de geheele inhoud van beide stukken niets anders behelst dan een zeer verkeerde beschroomdheid, welke momboiren voorwenden te hebben voor de instandhouding van het huis, wanneer de weesen van de R.K. armen, welker aantal zij omtrent twee derde te hoog*

durven opgeven, daarin zouden moeten worden verzorgd; door deze voorgewende beschroomdheid schijnen zij zich bevoegd te achten, ofschoon een aan mij ondergeschikte directie zijnde zich tegen mij partij te mogen stellen, in plaats van aan mijn besluiten, voor welke ik alleen aan een hogere macht verantwoordelijk ben, te gehoorzamen en de zorg voor het redres van alle bezwaren, welke het onderhoud van een grooter aantal kinderen in het huis zou kunnen veroorzaken, aan mijn directie over te laten.

- " De administratie over het huis en het toezicht op de behandeling en het gedrag der supposten, is wel aan momboiren opgedragen, doch de opperdirectie is altijd aan de regeering dezer stad geweest zooals ook het nemen van gepaste maatregelen tot instandhouding van het gesticht, zoodat momboiren nimmer anders dan aan de regeering ondergeschikte personen zijn beschouwd, en als zoodanig ook ingevolge art. 18 van het reglement op het bestuur der gemeentes van de 1e klasse, onder het gezag en oppertoezicht van mij als burgemeester staan.*
- " Momboiren hebben dus zeer kwalijk gedaan, eerst met mij vier maanden te laten wachten op hun bericht op het request der R.K. armmeesters, en vervolgens, nadat mijn besluit van 22 Aug. te hunner kennis was gekomen, zich tegen mij partij te stellen, daar zij zoowel als ieder, die onpartijdig denkt en handelt, moeten overtuigd zijn, dat hun eerste plicht was te gehoorzamen en mede te werken.*
- " Armmeesters der R.K. gemeente, mijn beslissing vernomen hebbend, wendden zich eenige dagen daarna tot de momboirs van het stads wees- en armekinderhuis, met verzoek om de R.K. weezen in het gesticht op te nemen, en voor hun onderhoud te zorgen. De momboirs, niet genegen hieraan te voldoen, gaven een ontwijkend antwoord. Nadat dit herhaaldelijk geschied was, begaven de*

commissarissen uit de Roomsche armmeesters zich op donderdag 29 september des namiddags met alle weezen van de Roomsche armen naar het stadsweeshuis, teneijnde dezelve aldaar in te brengen, doch zij werden aldaar geweigerd vervolgens brachten zij de genoemde weezen naar het stadhuis en gaven mij van de weigering kennis met verzoek om ingevolge de genomen beslissingen de weezen te doen opnemen en verzorgen.

Na bespreking met de wethouders en na de R.K. armverzorgers nader te hebben gehoord, besloot ik de weezen van de R.K. armen dadelijk provisioneel in het stads wees- en armkinderhuis te doen overbrengen en gaf daarvan aan momboiren van het huis onmiddellijk schriftelijk kennis, met last om voor het logement en onderhoud der weezen nevens de anderen te zorgen.

" Nadat de weezen eerst waren opgenomen, werden zij na verloop van twee uur weder uit het huis gezet, vervolgens op mijn last weder daarheen getracht zijnde, werden zij andermaal op order van de momboirs geweigerd in te nemen, welke mij daarna schriftelijk kennis gaven, van aan mijn dispositie niet te voldoen.

" Zulk een ongehoorzaam gedrag van momboirs en het gedurig heen en weerbrenge der arme weezen maakte dat des avonds een aantal volks op de straten en voornamelijk voor het stadhuis bijeenkwam, nog dienzelfden avond zou ik nog de weezen in het weeshuis hebben doen opnemen, wanneer ik niet gevreesd had, bij verdere weigering tot openbare strenge maatregelen te moeten overgaan. Ik liet dus de arme weezen de volgende nacht op het stadhuis logeeren, doch teneinde mijn gezag te handhaven, dat door momboirs op zulk een openbare wijze miskend werd, besloot ik na bespreking met de wethouders nog denzelfden avond de momboiren uit hoofde van hun ongehoorzaamheid uit hun posten vervallen te

verklaren, en hen daarvan kennis te geven, terwijl ik verder besloot de directie van het stads wees- en armekinderhuis door of van mijnentwege te laten waarnemen, tot zoolang nader daarin door mij zal zijn voorzien.

" Den volgenden dag zonden momboirs mij een brief, waarin zij mij onbevoegd verklaarden, hen van hun post te ontslaan, en dat zij met hun directie en administratie zouden voortgaan; ten einde paal en perk te stellen aan zulk een ongehoorzame handelwijze, gelastte ik den rentmeester en binnenvader, geen orders van iemand hoegenaamd dan van mij of van mijnentwege te respecteeren en deed vervolgens dadelijk door den binnenvader de Roomsche weezen naar het huis overbrengen, alwaar zij zonder eenigen tegenstand zijn opgenomen.

" Het nemen van zoodanige maatregelen tegen momboiren was voor mij om de bijzondere achting, welke ik anders voor hun persoon heb, niet aangenaam, doch ik zou vermeenen, noch aan mijn plicht, noch aan het vertrouwen, dat de Koning mij heeft willen vereeren te hebben beantwoord, als ik door een laffe toegevendheid daartoe niet was overgegaan.

24 October 1808

De Heeren Van Hoek, Simons en Huart, en de kerkeraad der Gereformeerde gemeente hebben zich tot den Koning gewend, de landdrost stelt alles in handen van den burgemeester en verzoekt hem geen verdere ingrijpende maatregelen te nemen.

Een nieuw reglement

13 Januari 1809

Het bestuur van de stad krijgt opdracht een nieuw reglement voor het weeshuis samen te stellen. Voordat het zoover was, hebben de protestantsche regenten eerst zwarigheden gemaakt, om hun administratie over te geven, maar als ze officieel door den koning eervol ontslagen zijn is ook deze moeilijkheid overwonnen.

Het reglement, dat thans wordt vastgesteld, bevat in hoofdzaak de volgende bepalingen ⁷⁸):

1. Het bestuur van het stadsweeshuis zal worden opgedragen aan vier regenten, 2 van de Gereformeerde en 2 van de Roomsche katholieke godsdienst voor de eerste keer te benoemen door den landdrost van Brabant, vervolgens door burgemeester en wethouders.
2. Jaarlijks op de eerste maandag van Mei zal een der regenten aftreden; B. en W. zullen dan een nieuw lid benoemen van dezelfde godsdienstige gezindheid, de aftredende is dadelijk verkiesbaar, zijn aanwijzing geschiedt door het lot.
3. Regenten hebben onder zich een binnenvader en moeder die in het gesticht wonen, de binnenvader zal de kinderen onderwijs geven in lezen, schrijven en rekenen, de binnenmoeder zal de meisjes vrouwelijke handwerken leeren.
4. handelt over den rentmeester.
5. Regenten hebben het toezicht over binnenvader en moeder, suppoosten en verdere bedienden, onverminderd het

---

⁷⁸ De numering is niet doorlopend; schrijver heeft alleen de meest relevante artikelen vermeld.

oppertoezicht aan den burgemeester, als hoofd der gemeente opgedragen.

[in het manuscript zijn de nummers 6 -12 niet verder vermeld]

13. De jongens en meisjes, die den leeftijd van 20 jaar hebben bereikt, zullen het weeshuis verlaten, zij die volgens het oordeel der regenten reeds eerder hun brood kunnen verdienen, zullen reeds eerder gaan en een uitzet krijgen, voordat het weeshuis verlaten wordt, moeten jongens en meisjes hun belijdenis doen, van de godsdienst, waartoe zij behooren, en anders niet.
15. De regenten moeten toezien, dat de weezen Christelijk en eerlijk worden opgevoed, en dat hun niets geleerd wordt strijdend tegen de goede zeden, zij zullen zorgen dat de weezen in de godsdienst hunner ouderen worden onderwezen, en dat zij daarvan te behoorlijker tijd belijdenis doen, te dien einde zullen zij de meest geschikte middelen tot het geven van onderwijs in ieders godsdienst in het werk stellen, en dus goeddunkende, de noodige voordracht aan den burgemeester doen.

[in het manuscript zijn de nummers 16 -26 niet verder vermeld]

27. De burgemeester is gerechtigd, na bespreking met de wethouders het regl. zoodanig aan te vullen of te wijzigen, als naar bevind van zaken en te meesten nutte van de stad zal geoordeeld worden te behooren, daarop van de voren de toestemming van den landdrost verkrijgende. ⁷⁹⁾

Als regenten worden benoemd: Anthonie Lambertus Roels, Hugo Cornets de Groot, Pieter Morgen en Hildebrand Simon van Bommel. Daar de laatste bedankt wordt een tweetal opgemaakt van de heeren Johannes van Dort en Nicolaas van der Kreek.

---

⁷⁹⁾ Zie [bijlage Staatsregeling 1798](#)

Ook voor den binnenvader en moeder moeten anderen benoemd worden, daar 29 Januari 1809 beide functionnarissen bedankt hebben. Blijkbaar zijn er meer onaangenaamheden voorgevallen, dan wij precies weten. Zoo heeft bv. de burgemeester op 19 Oct. 1808 een vergadering gehouden, waarbij alleen de regentessen verschenen zijn, em waarbij hij een inventarisatie heeft gehouden. Ook heeft hij persoonlijk 28 November 1808 bedden en dekens gekocht.

In Mei 1809 bezoekt Koning Lodewijk de stad. Natuurlijk bezoekt hij ook het veel omstreden weeshuis, Hij is niet erg tevreden. In het bijzonder is het eten der weezen niet naar zijn zin. Hij belooft aan de stad een jaarlijksche toelage van *f.* 1000.-. speciaal om het eten der weezen beter te doen zijn. De burgemeester krijgt opdracht hierop in de toekomst nauwkeurig toe te zien.

15 Mei 1809

De nieuwe regenten Roels, Cornets de Groot, Morgen en van Dort zijn aanwezig, de dames Johanna Roels, Catharina Rijkje de Groot, geb. Swaan, Johanna van Dort, geb. Goedhard en Catharina Morgen, geb. Jansen zijn tot regentessen benoemd. De burgemeester, de heer Vermeulen opent de vergadering en installeert de nieuwe regenten, Als president wordt benoemd de heer Roels.

23 Mei 1809

Het nieuwe regl. is door den landdrost goedgekeurd. De heeren krijgen het ter bestudeering van hun verplichtingen.

6 Juni 1809

Het weeshuis ontvangt 15 certificaten groot *f.* 1000.-. elk van den koning, vormende het jaarlijks inkomen van *f.* 1000.-.

3 Juli 1809

Het stadsbestuur getroffen door het mooie voorbeeld van den koning besluit ook iets te doen voor de inkomsten van het weeshuis. De volgende kosten zullen voortaan door de burgers betaald moeten worden en door den rentmeester van het weeshuis geïnd:

Het vervoeren van een lijk naar een andere plaats	<i>f.</i>	36,-.
Van het vervoeren van een lijk van elders	<i>f.</i>	9,-.
Van het begraven van een lijk na savonds 9 uur	<i>f.</i>	50,-.
Van het begraven na smiddags 6 uur	<i>f.</i>	25,-.
Bij het begraven met koetsen, per koets	<i>f.</i>	3,-.
Voor de lijkkoets	<i>f.</i>	6,-.
Voor het uitzetten van de hooge baar	<i>f.</i>	3,-.
Van de lage baar van 12, 10, of 8 dragers	<i>f.</i>	2,40
Een baar van 4 of 6 dragers	<i>f.</i>	1,12
Het luiden:		
Voor het eerste uur luiden:	<i>f.</i>	7, 9
Voor de luiders	<i>f.</i>	1,16
Voor het tweede uur luiden	<i>f.</i>	3, 9
voor de luiders	<i>f.</i>	1, 4

enz.

De kerkmeesters van de Nederduitsch Gereformeerde Gemeente, die zich hierdoor in hun vroegere inkomsten benadeeld achten, komen in verzet, maar niemand neemt hiervan eenige notitie.

Ook aan de weezen begint men op het goede voorbeeld van den koning te denken. De landdrost geeft aanwijzingen, o.m.: dat alles worde aangewend tot de gezondheid van de best mogelijke staat der personen en kinderen, van tijd tot tijd immers zoo dikwijls als mogelijk is, in de lucht te worden gebracht en buiten de steden en plaatsen gaan wandelen, enz.

11 Aug. 1809

De binnenmoeder is gestorven, zij wordt vervangen door A.C. de Koker, wed. van O.M. Grebner.

Men zou denken, dat nu alle bezwaren zijn opgeheven, en dat het leven der weezen verder ongehinderd zal voortgaan.

Intusschen komen er thans geheel andere bezwaren. Er dreigt een inval der Engelschen in Zeeland.

21 Aug. 1809

geeft de landdrost bericht aan den burgemeester, dat de kinderen voor alle veiligheid moeten worden gezonden naar de weeshuizen te 's Hertogenbosch, de protestantsche kinderen naar het protestantsche weeshuis, de Roomsche kinderen naar het katholieke, de geldswaardige papieren moeten worden ingeleverd bij de weesmeesters, de rentmeester moet op dato van het vertrek zijn rekening afsluiten, alle goederen moeten zoo spoedig mogelijk worden gebracht naar mej. C. du Poij in de Hoogstraat.

23 Augustus 1809

verhuizen de kinderen naar 's Hertogenbosch.

18 Sept. 1809

Uit 's Hertogenbosch komt het bericht, dat op last van den landdrost aldaar alle aanwezige jongens boven de 16 jaar zullen worden gezonden naar Amersfoort of den Haag, om te worden opgenomen in de militaire etablissementen of bij het Legioen vilites⁸⁰).

Blijkbaar ontstaat hierover verschil van meening, waarop 6 Nov. 1809 schrijft, dat inderdaad "[.....], de jongelingen, die den ouderdom van 16 jaar hebben bereikt, en opgevoed worden in gestichten van

---

⁸⁰ Velites: Romeins militair; lichte infanterie, speerwerpers..

liefdadigheid, krachtens aanschrijving, in het etablissement van militaire kweekelingen moeten worden opgenomen, met uitzondering echter van diegenen welke door de familie op eigen kosten voor hun verder onderhoud zullen zorgen en onder rembours der kosten van vroeger onderhoud”.

30 Nov. 1809

bericht de burgemeester, dat 4 Gereformeerde en 4 katholieke jongens daarvoor in de termen vallen.

4 Dec. 1809

bericht de burgemeester, dat 5 jongens naar de genoemde kweekschool moeten vertrekken. De volgende jongens worden gezonden: Lodewijk Metz, Johannes Vetten, Franciscus Rooms, Marinus Pauwels en Leendert Verhuizen.

Het weeshuis wordt thans als een landsmagazijn gebruikt.

24 April 1810

Bergen op Zoom wordt ingelijfd bij het Fransche keizerrijk ⁸¹).

18 December 1810

Daar het huis er financieel zeer slecht aan toe is, wordt de jaarlijksche collecte gehouden, die slechts f. 175. 6. 8. opbrengt.

11 Maart 1811

De Maire van Bergen op Zoom vraagt, hoeveel geld er jaarlijks noodig is voor het geheele bedrijf van het huis. Er wordt geantwoord, dat er voor 32 jongens en 21 meisjes jaarlijks noodig is f. 10.265.-.

Er zijn zeer veel onbetaalde rekeningen.

---

⁸¹ Als deel van de diverse annexaties door Frankrijk; zie [wikipedia](https://nl.wikipedia.org)

26 April 1811

De financiële nood van het gesticht is zoo hoog gestegen, dat zoowel de regenten als de regentessen de verantwoording niet langer willen dragen, zij bedanken alle voor hun functie. De uitgaven zijn ongeveer *f.*10.265.-. de inkomsten *f.* 3920.-. De staatschuld is tot een derde teruggebracht. De renten van het huis van Oranje blijven onbetaald. In 1812 komt het weeshuis onder het beheer van de algemeene commissie der godsdienstige gestichten en heeft het dus geen zelfstandig bestaan meer.

Nederlands onafhankelijkheid hersteld

De algemeene commissiën van weldadigheid (bureaux de bien-faisance) worden opgeheven; wij keeren terug tot den tijd, zooals deze was voor de inlijving bij het Fransche keizerrijk.

Hoe is thans de rechtspositie van dit huis?

De oude toestand komt nu in zooverre terug, dat thans weer ontstaat het gecombineerde wees- en armekinderhuis, gedeeltelijk levend van de rente van eigen fondsen, gedeeltelijk van subsidien, de regenten zijn voor de helft katholiek, voor de helft protestant, het huis staat open voor kinderen van elke godsdienst.

Mr. Verhagen, die alle weeshuisarchieven tot zijn beschikking had, die alles van a tot z doorwerkte, en van het geheel een diepgaande studie maakte zegt hieromtrent:

“ Vele veranderingen hebben er plaats gehad, doch met uitzondering van de kortstondige opheffing, gedurende den tijd, dat Nederland deel uitmaakte van het Fransche keizerrijk, is het weeshuis steeds geweest een zelfstandige instelling, een stichting welke rechts-persoonlijkheid bezat, welke onder een eigen bestuur eigendommen kon verwerven, welke schuldvorderingen had, zelfs ten laste der stad, welke burgerlijke rechten van allerlei aard uitoefende, alles met een bepaald doel, namelijk om ouderlooze of verlaten kinderen te verplegen, kortom we hebben hier zoodanige stichting, als men pleegt te bestempelen met den naam van *Piae causae* ⁸²). Wel stond de stichting onder toezicht van de overheid, welke publiekrechtelijk gezag voerde over hetzelfde, welke invloed

---

⁸² Pia Causa: weldadig oogmerk. Tegenwoordig: ANBI (Algemeen Nut Beogende Instelling)

had op de benoeming der regenten en toezicht hield op het geldelijk beheer. Maar dat alles had het weeshuis gemeen met vele andere andere inrichtingen en stichtingen.

Men zou vermeenen, dat nu een ideale toestand was ontstaan. In vrede leven de kinderen der beide gezindten thans naast elkaar. God, de vader der weezen zorgt voor hen allen, ze worden opgevoed in goede zeden, waarvan wij toch mogen aannemen, dat ze niet het uitsluitend bezit van één der beide kerkelijke partijen zijn, en daarnaast kan elk kind ongestoord ontvangen het onderwijs in de godsdienst, waartoe de ouders behoord hebben.

Het schijnt echter dat er te Bergen op Zoom in die jaren voor een dergelijke ruime gedachtengang nog geen plaats was. De courant van 6 Dec. 1872 ⁸³), die dit onderwerp behandelt zegt daarvan:

“ Daargelaten nog kleinere bedenkingen tegen de verzorging der weezen, die meer het huishoudelijke betroffen, erkende en ondervond men gedurig de groote moeielijkheid om kinderen van verschillende gezindten in een stichting te doen samenwonen, zonder dat hun godsdienstige opleiding hieronder leed. Het was schier ondoenlijk wrijving en botsing te voorkomen. Het was bijna onmogelijk in groote en kleine zaken zoo in te richten, dat met behoud van vrede en eensgezindheid, toch ook de godsdienstige belangen der verschillende kinderen naar eisch behartigd werden” .

Men wil dus een scheiding en de regenten noemen als een der redenen, waarom zij die scheiding willen doordrijven:

“ In het belang der kinderen hoofdzakelijk, want welk belang kan doorgaans gesteld worden in een gesticht, waar elkander strijdige godsdienstbegrippen behooren te worden voorgehouden en

---

⁸³ Welke courant niet duidelijk; artikel niet gevonden.

geleeraard? Immers geen, want leeraar noch priester waagt zich in het gesticht tot voorkoming van aanstoot aan wie dan ook, en waar nu meer wordt de waardigheid en invloed van een geestelijk persoon gevorderd dan in een weezeninrichting, zoowel tot zedelijke richting als verbetering van kinderen, vroeger meestal verwaarloosd in het godsdienstige opgevoed?

Het moet ons van het hart, dat al dit geschrijf geen hoog denkbeeld geeft van de verdraagzaamheid, welke toch een eerste Christenplicht is, en die zeer zeker in dit gesticht zoo prachtig had kunnen geleerd worden niet alleen – want dit zal wel steeds het geval zijn geweest – maar ook toegepast.

Een Chinees heeft eens gezegd, dat *de Christelijke godsdienst aan de kinderen geleerd en door de ouderen niet beleden werd*. In deze wrange opmerking schuilt een kiem van waarheid, het beginsel der Christelijke verdraagzaamheid vooral tegen andersdenkenden en andersgestemden stelt zeer hoge eischen; eischen waaraan blijkbaar slechts zeer weinigen kunnen voldoen.

Naast deze onoplosbare puzzle, lag de even onoplosbare puzzle der financiën. Jaarlijks moet de gemeente hoge bedragen bijpassen, en ten slotte heeft men er genoeg van. De stedelijke regeering besluit dat het nu maar uit moet zijn met bijpassen.

Men besluit verder geen subsidien meer te verleen, indien het weeshuis niet meer kan rondkomen, moet het geleidelijk zijn fondsen te gelde maken.

Alle betrokkenen voelen, dat dit het begin van het einde zou zijn.

Daarom bestaat bij allen de drang om tot een bevredigend resultaat te komen.

Er zijn vier partijen bij betrokken.

- I. Het gemeentebestuur, dat de subsidies geeft.
- II. De regenten van het weeshuis, die voor het nadeelig slot zitten.
- III. en IV. de katholieke en protestantsche kerkbesturen die beide niets liever willen dan het weeshuis te splitsen in twee instellingen waarin men volledig eigen baas zal zijn.

Maar hoe de fondsen definitief te verdeelen? En zal men het recht hebben de fondsen te verdeelen? Of slechts de inkomsten van de fondsen?

Om een juist begrip te hebben van de stroomingen, die er op dat oogenblik zijn, is het gewenscht de tijdgenooten zelf aan het woord te laten, omdat nu eene regeling wordt getroffen, die van verstrekkende betekenis voor de toekomst is.

21 April 1856

De regenten hebben een ontwerp van scheiding gemaakt en dit voorgelegd aan de beide kerkbesturen. Het voorstel is zeer eenvoudig:

- A. Iedere partij krijgt de helft van de fondsen ⁸⁴).
- B. De katholieken krijgen het gebouw en het huisraad.
- C. De protestanten krijgen f. 2000.-. uitbetaald.

Men hoopt, dat, zoodra de gestichten gescheiden zijn, men weer giften en legaten zal krijgen, de practijk heeft bewezen, dat dit niet het geval is, zoolang het weeshuis neutraal is.

---

⁸⁴ De fondsen bestaan uit: f. 56.000.-. N.W.S.
f. 40,814,12½ Obligatien ten laste van Bergen op Zoom.
Renten, cijnsen, rouwmantels, enz.
Een perceel bouwland, geschonken door de erven van Meganck

2 Mei 1856

De protestanten nemen het voorstel aan, mits men in plaats van *f.* 2000.-, *f.* 4000.-. zal geven, omdat het cellebroedersklooster indertijd aan de protestanten is gegeven en men voor *f.* 2000.-. geen gebouw met inventaris kan kopen.

9 Mei 1856

De regenten vermeenen, dat alle vroegere pogingen tot verdeling hebben schipbreuk geleden op het feit, dat men de verdeling wil naar evenredigheid van het aantal der bevolking van elke kerkelijke gemeente. Om nu alle moeilijkheden te vermijden, hadden de regenten voorgesteld de helft te nemen. Toen indertijd het cellebroedersklooster gegeven is, is er geen sprake geweest van protestantse of katholieke kinderen, het werd slechts gegeven “tot opvoeding en onderhoud der arme onnoozele verlaten kinderen, waarmede de stad Bergen op Zoom ter zake van den langdurigen oorlog belast was”. Zelfs als de protestanten *f.* 4000 moesten afnemen van hun kapitaal, om daarmede een huis te stichten, zouden zij nog voordeelig af zijn. De regenten willen hun voorstel niet wijzigen.

16 Mei 1856

De protestanten berichten, dat ook zij hun voorstel niet willen wijzigen.

Commissie beider kerken

24 Sept. 1856

De kerkbesturen krijgen een verzoek van den burgemeester om eene commissie te benoemen om op het stadhuis te vergaderen. Van protestantse zijde worden afgevaardigd Ds. Pleijte, de ouderling Augustijn en de diaken Swaan.

30 Sept 1856

De commissie komt op het stadhuis. Van katholieke zijde zijn aanwezig Kapelaan Faas, en de heeren van Gogh en Docter.

De burgemeester zegt: De raad heeft de scheiding uitgesproken, uit de correspondentie blijkt, dat de regenten en de kerkelijke besturen hetzelfde willen en ook willen medewerken.

Indien het voorstel van B&W klopt met de plannen der andere partijen, dan is er alle kans van slagen, het verschil loopt thans slechts over een post van *f.* 2000.-.

Ds. PLEIJTE vraagt, of hij dit goed verstaan heeft, dat ook de anderen met het plan instemmen.

De heer VAN GOGH is eveneens verbaasd dit te hooren, Het is duidelijk, dat de protestanten gaarne genoeg nemen met zulk een voordeelig voorstel, maar voor de katholieken ligt de zaak anders. Hij vermeent, dat 8/15 aan de katholieken moet komen en 7/15 aan de protestanten terwijl het gebouw, dat op *f.* 10.000.-. is getaxeerd in zijn geheel aan de katholieken moet komen zonder vergoeding aan de protestanten. Dit zal heel wat billijker zijn. De heer Roels (regent) zegt, dat er in het huishoudelijk bestuur kwestie van is, dat men door het armhuis op te heffen en de fondsen te verdeelen, in strijd zou handelen met art.9 van de armenwet. Mocht hier, in de boezem van deze commissies dus over de zaak evenmin eenstemmigheid heerschen, dan valt het geheele plan in duigen.

Ds. PLEIJTE vermeent, dat hier van opheffing van een gesticht geen sprake is. Gesteld dat men in het gesticht een muur maakte, dan zou het geen opheffing zijn. Waarom is het dat dan wel, als men de kinderen over twee gebouwen verdeelt.

De heer VAN GOGH antwoordt, dat het niet blijft bij de huisvesting der kinderen, ook de fondsen moeten gesplitst worden, ze moeten op

een andere naam gesteld worden, bovendien wordt de instelling, die nu burgerlijk is, na de splitsing kerkelijk.

De heer ROELS, die bemerkt, dat de zaak misloopt, doet nu een ander voorstel:

De regenten zullen blijven bestaan, zij zullen de fondsen beheeren, en aan elk der partijen de helft uitkeeren. (van de inkomsten) verder zal hun arbeid niet gaan Beide partijen zullen nu een eigen weeshuis oprichten, dit zal door erflating, schenking, enz fondsen kunnen bezitten, waarvoor het verder aan de regenten, noch aan het stadsbestuur verantwoordelijk zal zijn. De verantwoording gaat niet verder dan de gelden, die uit het gemeenschappelijk bezit worden ontvangen, de verdeling zal plaatshebben naar een maatstaf, door de kerkgenootschappen zelf vast te stellen.

De heeren kunnen zich hiermede vereenigen, en de heer van Gogh zou gaarne vernemen, in hoever de nieuwe kerkelijke instelling verder vrij is (bv. het benoemen van binnenvader, enz)

Ds. PLEIJTE zegt, dat allereerst moet beslist worden, hoe de interest over beide huizen zal verdeeld worden.

Dit blijkt inderdaad het meest urgent en hiermede werpt hij weer de knuppel in het hoenderhok.

De heer VAN GOGH betoogt in een lange rede, hoe noodzakelijk het is, aan de Roomschen het grootste deel te geven, zij hebben de meeste weezen, ongeveer 35, de protestanten slechts weinigen. Worden de fondsen gelijk verdeeld, dan zullen zij reeds dadelijk tekort komen en de protestanten geld overhouden.

De heer PLEIJTE wijst erop, hoe noodig het is, deze vraag eerst te regelen, zoolang hierover geen eenstemmigheid heerscht kan men alle andere besprekingen wel opschorten.

De heer VAN GOGH vraagt, waarom de regenten geen basis voor hun berekening hebben gegeven, men moet toch van een basis uitgaan.

Ds. PLEIJTE zegt, dat de basis moet gevonden worden in de historische ontwikkeling van het gesticht, van het begin af, dan pas kan men tot een juiste verdeling komen.

De heer VAN GOGH zegt : Zou het dan wel billijk zijn, dat wij 35 kinderen hebben en gij 10 en dat wij dan gelijk zouden deelen?

Ds. PLEIJTE antwoordt, dat men van niemand kan vergen, dat hij alle kennis van de historie terzijde zet.

De heer VAN GOGH zegt: Als men van geen schikking wil weten en men doet wat de raad gezegd heeft, nl. dat we het kapitaal in dit gesticht gemeenschappelijk zullen opteren, dan zal het toch ook verdwijnen in verhouding van 35 voor de Roomschen tegen 10 voor de protestanten.

De burgemeester bemerkt, dat men op het doode punt is, hij zegt, dat al is de heer van Gogh er niet voor, dat het toch best mogelijk is, dat het kerkbestuur er zich wel mee kan vereenigen, zoo is het ook zeer goed mogelijk, dat Ds. Pleijte van andere meening is dan het protestantse kerkbestuur. Daarom verzoekt hij de heeren, het voorstel in de kerkbesturen te bespreken.

3 Oct. 1856

De protestanten berichten, dat ze de eisch van *f*.4000.-. laten schieten, ze gaan dus accoord met het oorspronkelijk plan van de regenten, niet echter met het plan om het kapitaal gecombineerd te laten en slechts de rente te verdeelen.

20 Oct. 1856

Men komt weer bijeen. De burgemeester bericht, dat de Katholieken zich met het plan Roels hebben vereenigd, de protestanten met het

oorspronkelijk plan der regenten, doch dat dit laatste onuitvoerbaar zal zijn, daar het uit een wettelijk oogpunt niet mogelijk zal zijn, de fondsen te verdeelen (als zijnde in strijd met de armenwet).

Hij verzoekt de protestanten hun meening te willen herzien.

Ds. PLEIJTE komt nog eens terug op de historische zijde van de zaak.

Men moet niet zeggen: Er zijn aan de eene kant 35, aan de andere kant 10 deelgerechtigden, en aldus de zaak willen verdeelen, de fondsen van het weeshuis zijn als een erfenis, die over twee takken moet verdeeld worden. Bij een dergelijke verdeling vraagt men naar de historische rechten, niet naar het aantal gegadigden.

De burgemeester zegt, dat als de partij en het niet eens kunnen worden, de gemeenteraad ten slotte zich competent moet verklaren en een beslissing nemen.

Ds. PLEIJTE antwoordt dat hij dan een zeer lange procedure voorziet, al verklaart de gemeenteraad zich ook competent, daarmee is nog niet uitgemaakt, dat zij werkelijk competent is. De uitspraak, wie competent is, behoort slechts aan den rechter toe, en pas als deze beslissing gevallen is, zal men kunnen beraadslagen in welke verhouding de verdeling zal geschieden.

De heer [de] RAM vraagt, waarom de heeren zoo halstarrig aan het kapitaal vasthouden. Zelfs als het verdeeld werd, zou men toch alleen de rente daarvan gebruiken, niet het kapitaal zelf. Welnu, als men het kapitaal onverdeeld laat, krijgt men immers die rente ook, en slechts die rente heeft men noodig voor het onderhoud der weezen.

De heeren burgemeester en [de] Ram stellen zich nu op het standpunt, dat het huis onherroepelijk is een *stedelijke* instelling, ongeacht wie indertijd de donateurs van de fondsen zijn geweest.

Ds. PLEIJTE zegt, dat hij betwijfelt, of de naam *Stadsweeshuis* zal opwegen tegen alle bijzonderheden, die de geschiedenis geeft. Er komt een algemeene discussie over de geschiedenis, of het werkelijk een protestantsche of een algemeene instelling was, enz. Ten slotte zegt Ds. PLEIJTE: Wat gezegd is van vervreemding der kapitalen, daarop bestaat bij ons geen plan. Maar er is sedert 89 al zooveel gebeurd, dat men niet weet, wat in een volgende 20 jaar zal gebeuren. Wij wenschen slechts zeker te zijn van onze zaak, kon men ons dus geven een goed, dat niet te vervreemden is, bv. een inschrijving op het grootboek, op onzen naam, maar ten behoeve der weezen, wij zouden daarmede genoeg nemen, mits vrij beheer hebbende over de revenuen.

Van verschillende kanten roept men: Dan zijn wij het eens. Men gaat uiteen onder belofte de zaak nog eens in eigen kerk te bespreken.

Men komt weer bijeen en ten slotte blijkt het volgende:

De burgemeester zou het liefst een volledige definitieve scheiding willen, om van alles af te zijn, immers dan zouden de gestichten *geestelijke* instellingen worden, staande onder het kerkbestuur.

De regenten willen hetzelfde, want ook zij zijn dan van hun bestuur ontheven, een functie, die niet betaald is, en hoogst ondankbaar, daar men steeds met groote tekorten te maken heeft.

Protestanten en katholieken zijn het eveneens roerend eens, dat zij de volledige scheiding willen, al hebben zij dan ook om de hoegrootheid dier porties gekibbeld, beide partijen bekennen elkaar volmondig, (de heeren Pleijte en van Gogh) dat zij geen volledig vertrouwen hebben in regelingen, die nog in de toekomst mochten plaats hebben. Krijgt men slechts de rente, dan kan ieder jaar daarin verandering gebracht worden, krijgt men het kapitaal in handen, dan is de zaak afgedaan, dan kon daaraan later niet meer getornd worden.

Waarom komt men dan niet tot deze beslissing, die alle partijen wenschen?

Omdat er stemmen in den raad opgaan, dat het weeshuis een stadsinstelling is, dat de fondsen gemeentefondsen zijn, die aan de armen toe behooren, en dat men dus - gelet op de armenwet - die fondsen zou vervreemden, indien men ze aan een paar kerkelijke instellingen schonk.

Niemand waagt het, de koe bij de horens te pakken, niemand waagt het, tot in het grauwe verleden terug te keeren en de geheele ontwikkelingsgang van het gesticht aan een nauwgezet juridisch onderzoek te onderwerpen.

Ik [Boeree] vermeen, dat hier een zwak punt ligt in het standpunt der katholieken.

De protestanten zeggen: Laat het maar gerust uitzoeken, wij zijn - op historische gronden - zeker van onze zaak.

De katholieken ontzeilen dit onderzoek, zij baseeren zich op de omstandigheid, dat er op dat moment veel meer Roomsche dan protestantsche weezen zijn. Als zij op die grond een zuivere verdeling wilden, hadden zij ongeveer 75% van het kapitaal moeten hebben. Dat zij zich met de helft tevreden stellen bij hun laatste voorstellen, is een bewijs, dat ook zij die historische gronden hoog aanslaan.

Ten slotte waagt men de procedure niet, omdat deze zeer lang zou ophouden, men verschuift de moeielijkheid, en verschuilt zich achter het argument, dat de tijd dringt tot een snelle oplossing.

[Boeree:] Het gaat als bij het kaartspel, waarbij men elkaar zoo dikwijls toeroept: *Jouez mal, mais jouez vite*. De latere geschiedenis heeft aangetoond, dat men het *jouez mal* gekozen heeft.

Aan het eind van dit verhaal wordt nog een kort overzicht der geschiedenis geplaatst, van het ontstaan der fondsen, het teniet gaan daarvan, het overgaan in andere fondsen, enz.

Ten slotte besluit men dus, de zaak te laten zooals deze is en een protestantsch en een katholiek weeshuis op te richten, welke gestichten elk voor de helft de inkomsten van het kapitaal zullen krijgen. Hiervoor blijven zij aan de gemeente rekenplichtig. Voor kapitalen die zij verder mochten verzamelen, zullen zij geen rekenschap behoeven af te leggen.

Het duurt lang, voordat Gedeputeerde Staten hun toestemming geven.

24 Juli 1857 merken Gedeputeerde Staten op:

- " dat er in de overeenkomst alleen sprake is van protestanten en katholieken, terwijl het niet bleek, dat onder protestanten werden verstaan, al de daartoe behorende kerkgenootschappen, en de vraag mede overbleef,
- " welke invloed de nieuwe regeling op het blijvend bereiken der bestemming van de instelling zou uitoefenen ten opzichte van kinderen van Israelieten en van andere die niet behooren tot eene of andere van de in Bergen op Zoom gevestigde gemeenten.
- " Wij zijn van oordeel, dat wanneer de overeenkomst alleen ten doel heeft eene uitbesteding van weezen aan een gemengde instelling, in het belang der opvoeding en verzorging en de gemeenteraad doet geen afstand van publiekrecht, in dier voege dat zij den staat van zaken onafhankelijk van de kerkbesturen tot den oorspronkelijken toestand kan terugbrengen, een dergelijke handeling binnen de termen der wet zou vallen, ofschoon het een

punt van nadere overweging zal uitmaken, in hoeverre deze handeling onze goedkeuring al of niet zal behoeven.

Gedeputeerde Staten geven hier slechts een algemeene beschouwing, ze geven geen voorschrift. Alleen zij opgemerkt, dat ze zonder eenig onderzoek aannemen, dat het gesticht een gemeentelijke instelling is, wat voorbarig is.

De gemeenteraad zoekt verder geen moeielijkheden en lost de puzzle op, zooals de Gedeputeerde Staten dit het liefst willen.

Het resultaat is, dat we in Bergen op Zoom krijgen een *denkbeeldig gecombineerd wees- en armhuis*, met regenten, die niets anders doen dan de fondsen beheeren en ze in gelijke helften verdeelen over twee werkelijk bestaande gestichten.

De officieele regeling is vermeld in de bijlage [Regeling afgescheiden instellingen](#) ⁸⁵). In die regeling wordt gesproken van gemengde instellingen. Ten einde misverstand te voorkomen zij hier vermeld art. 2 van de armenwet:

De wet ⁸⁶) onderscheidt:

- a. Staats-, provinciale- of gemeentelijke instellingen, door de burgerlijke overheid geregeld en van harentwege bestuurd;
- b. Instellingen eener kerkelijke gemeente, bestemd voor de armen eener bepaalde godsdienstige gezindte en vanwege die kerkelijke gemeente geregeld en bestuurd;
- c. instellingen door bijzondere personen of door bijzondere niet kerkelijke vereenigingen, geregeld en bestuurd;

---

⁸⁵ Zie bijlage [Regeling afgescheiden instellingen](#); Daar zijn slechts de voor dit overzicht van belang zijnde artt. Vermeld.

⁸⁶ In 1854 was een neiwue [wet tot regeling van het armbestuur](#) vastgesteld.

- d. Instellingen van gemengde aard, in welker regeling of bestuur door de burgerlijke overheid en vanwege een kerkelijke gemeente of door bijzondere personen of bijzondere niet kerkelijke verenigingen, gezamenlijk wordt voorzien.

In de memorie van toelichting bijlage, blz. 197 staat:

” Door) besturen van gemengden aard worden niet verstaan de uit burgerlijke fondsen gesubsidieerde kerkelijke of bijzondere instellingen, doch wier bestuur overigens uitsluitend door kerkelijke of bijzondere personen wordt uitgeoefend.

De regeling, die ten slotte niemand geheel voldeed, was getroffen, er waren twee afzonderlijke gestichten, en de voorspelling kwam uit, nu deze gestichten niet langer neutraal waren, kwamen enkele legaten van ingezetenen.

Toch kwamen van tijd tot tijd bedenkingen. Sommigen meenden, dat dit besluit niet genomen had moeten worden, daar het doel van het gecombineerde wees- en armhuis niet was vervallen en dus ten onrechte art. 9 van de armenwet was toegepast. Men ging zelfs zoover, dat men het ter kennis van Gedeputeerde Staten bracht, die echter beslisten, dat er geen fout was gemaakt. De heeren moesten dus hun verzet laten varen.

Doch thans kwam een nieuwe strijd

Van katholieke zijde begon men te zeggen, dat de verdeeling eigenlijk onrechtvaardig was, gezien het groot aantal Roomsche weezen dat men had, in vergelijking met het aantal protestantsche.

Hier begint zich reeds te wreken het feit, dat men indertijd slechts een halfslachtige beslissing heeft genomen.

Had men toen de fondsen zelf verdeeld, dan zou alles onherroepelijk zijn geweest. Nu zat men in een onverdeelde boedel, met alle narigheid welke aan zulk een toestand verbonden was. Het heeft geduurd tot Jan. 1872.

Raadscommissie

Van de zijde van de katholieke raadsleden was de questie zoo opgewarmd, dat de gemeenteraad besloot een commissie te benoemen, die tot taak zou hebben, in overleg met de respectieve kerkbesturen, te komen tot een meer gelijkmatige verdeling der inkomsten.

De raadscommissie bestond uit de heeren van Dijk, de Bruijn en Mr. van der Heijden.

15 Maart 1872

De commissie komt met de kerkbesturen samen. De commissie stelt zich op het standpunt, dat zij het liefst zou komen tot een definitieve verdeling der fondsen, doch zij vermeent dat dit in strijd is met art. 9 van de armenwet, daar het doel van de instelling niet is vervallen. Hiertegen komt protest, men merkt op, dat het doel wel degelijk vervallen is, immers de regeling is van 1857 en tot 1872 heeft zich niemand aangemeld, voor opname in dit weeshuis en dat er nu twee weeshuizen zijn, er geen sprake meer is van een doel voor het gecombineerde weeshuis.

Beide partijen blijven op hun stuk staan, van vergelijk is dus geen sprake.

De commissie komt nu tot het volgende voorstel:

- *De jaarlijksche uitkeering bedraagt thans f. 3141,71 Hiervan krijgen de protestanten f. 200.-. voor huishuur, daar de katholieken het gesticht gekregen hebben. Voortaan zal op 1 Januari en 1 Juli een halfjaarlijksche verdeeling dier inkomsten plaats hebben naar evenredigheid van het aantal kinderen, dat alsdan verpleegd wordt in elk der gestichten, en wel volgens de volgende zeer ingewikkelde regeling:*
- *Men zal het geld verdeelen in dier voege, dat het gesticht, waarin het grootste aantal kinderen wordt verpleegd, uit het bedrag naar de hoofdelijke verdeeling verkregen, na aftrek van hetgeen hetzelfde ingevolge het (thans) bestaande contract van 1857 ad f. 1570,85½ thans geniet, moet uitkeeren 1/3 aan het gesticht, waar in het kleinste aantal kinderen wordt verpleegd, doch slechts tot dat daarin 10 kinderen aanwezig zijn, dat getal 10 of meer bereikt zijnde, houdt de uitkeering op.*

Men beloofde het ontwerp in eigen boezem in studie te nemen.

Allereerst deden de protestanten de vraag: Gesteld, dat deze regeling van kracht wordt, kunnen wij er dan op rekenen, dat het daarbij blijft, of staan we in het vervolg voor de mogelijkheid van een andere regeling der financiën?

De raadscommissie antwoordde, dat zij de mogelijkheid niet inzag, zulk een voorgoed vaststaande regeling voor te stellen.

Ook merkten de protestanten op, dat het vreemd was, dat men nu de zaak weer wilde wijzigen. In 1857 was de verhouding van katholieke en protestantsche weezen nagenoeg dezelfde als in deze jaren. Toen had men genoeg genomen met een verdeeling in twee gelijke deelen, men had toen blijkbaar rekening gehouden met de historische rechten op het beschikbare bedrag. Als men in 1857 de verdeeling billijk had gevonden, waarom kon men dan nu van onbillijkheid spreken?

Het verschil is, dat men in 1857 van beide kanten rekening hield met de geschiedenis der fondsen, terwijl men in 1872 deze opzettelijk buiten beschouwing liet.

De katholieken antwoordden, dat zij genoeg nemen met het nieuwe voorstel, de protestanten antwoordden, dat zij zich bleven houden aan het contract, zooals dit in 1857 was vastgesteld.

De commissie uit de raad brengt dan ook een negatief rapport uit, en geeft tevens haar standpunt van deze zaak.

Zij wijst er op, dat tengevolge van deze verdeeling der gelden in 1872 per protestantsche wees was uitgetrokken *f.* 268.-. en voor elke Katholieke wees slechts *f.* 94,77, zijnde een verschil van *f.* 173,98 per kind ten nadeele van de katholieke weezen. De commissie acht dit een geheel verkeerde verdeeling der gelden en daar de protestantsche gemeente niet tot eene schikking genegen is, stelt de commissie voor: dat de gemeente van 1 Januari 1873 de verpleging en de zedelijke en maatschappelijke opvoeding der weezen van alle godsdienstige gezindten weder op zich zal nemen.

Het stadsbestuur stelt zich nu op het volgende standpunt:

" Er is een gecombineerd wees- en armekinderhuis. De stad heeft de fondsen daarvan in verantwoording. Tijdelijk heeft men de inkomsten van die fondsen aan twee andere gestichten gegeven, terwijl het gecombineerde (fictieve) gesticht niet in bedrijf was.

" Men heeft altijd het recht de beslissing te herroepen en de oude toestand weder in te stellen.

13 Sept. 1872

De Raad vereenigt zich met het advies van haar commissie en bepaalt: dat de gemeente te rekenen van en met den 1 januari 1873 de verpleging en de zedelijke en maatschappelijke opvoeding der weezen van alle godsdienstige gezindten weder zal op zich nemen.

Aan de regenten van het gecombineerde weeshuis en aan de kerkbesturen wordt verder bericht gezonden, dat dien tengevolge de overeenkomsten van 12 en 19 januari 1857, waarbij eene uitbesteding der weezen heeft plaats gehad, komen te vervallen.

21 Sept. 1872

Het protestantsche kerkbestuur wendt zich tot B&W met een schrijven bevattende het bericht: niet te kunnen toegeven, dat door het besluit van den gemeenteraad van 13 september 1872 het in januari 1857 gesloten contract zou zijn vervallen noch dat de gemeenteraad de bevoegdheid zou hebben op eenzijdige wijze een wettig gesloten contract te verbreken.

Men ging niet accoord met de motieven van den raad, men beschouwde dus het contract van voortdurend bindende kracht en zou zich daarnaar blijven gedragen.

30 Sept. 1872

De gemeenteraad neemt het stuk voor kennisgeving aan. In deze zitting stelt de voorzitter de vraag, of het reglement van het (gecombineerde) weeshuis wellicht eenige wijziging behoeft.

De questie is, dat men in 1856 zonder praeadvies der regenten veranderingen had aangebracht op een manier, die de regenten zeer gegriefd had. Het voorstel wordt aangenomen (3 tegen, 1 blanco) De raad benoemt een commissie van drie leden nl. van Dijk, de Bruijn en van der Heijden.

Evenals in 1856 liet men de regenten geheel buiten deze zaak, de commissie is dezelfde, die enkele maanden geleden het anti-protestantsche rapport heeft uitgebracht.

15 October 1872

De commissie komt met het volgende advies:

" Als men de kinderen van de verschillende gezindten in een gesticht bijeen laat, dan zijn geen wijzigingen noodig.

" De commissie is echter van meening, dat dit met het oog op de godsdienstige belangen niet gewenscht is, men moet afzonderlijke verpleging hebben. Zij stelt daarom voor art. 27 te vervangen door het volgende:

Art 27. Met afwijking van dit reglement kan de gemeenteraad, zoo hij zulks in het belang der weezen noodig acht, aan de regenten opdragen, om de weezen, behoudens zijn nadere goedkeuring tot wederopzeggens uit te besteden, zoo daartoe de gelegenheid bestaat, bij ingevolge art, 2 letter b der armenwet bedoelde en tot den godsdienst der weezen behoorende instellingen van liefdadigheid, of bij gebreke daarvan bij gehuwde lieden, liefst zonder kinderen, van de godsdienstige gezindte waartoe de weezen behooren.

Voor het geval dat de uitbesteding tot stand komt, worden de bepalingen ten opzichte van de huishoudelijke inrichting, de verpleging en opvoeding in dit reglement vervat, buiten werking gesteld.

Art. 28. Dit reglement treedt in werking 1 januari 1873

18 October 1872

Het bovenstaande voorstel wordt aangenomen.

15 November 1873

Het R.K. parochiaal armbestuur verzoekt in onderhandeling te mogen treden omtrent eene uitbesteding der R.K. weezen.

6 Dec. 1873

Bij het gemeentebestuur is een schrijven ingekomen van Gedeputeerde Staten van 22 November j.l. waarbij de goedkeuring wordt verstrekt op de voorgestelde wijzigingen der statuten, tevens geven Gedeputeerde Staten in overweging het reglement nog eens te herzien, *en daaruit weg te laten de bepaling, dat als de binnenvader R.K. is. de binnenmoeder protestant moet zijn, of omgekeerd, en de regenten voor een deel protestant, voor een deel katholiek moet zijn,* daar men in den tegenwoordigen tijd bij de keuze voor personen moet letten op geschiktheid en bekwaamheid en niet op de godsdienstige gezindte.

In dezelfde zitting wordt behandeld een voorstel van de regenten (van 14 Dec) en van het gecombineerde weeshuis, waarin zij verlangen, dat de weezen zullen worden uitbesteed bij de alhier bestaande inrichtingen voor weezen van katholieken en protestanten, tegen genot uitkeering aan de weesinrichting der Katholieken van twee derden, der protestanten van een derde der vaste inkomsten en revenuen behoorende aan het stads- gecombineerde wees- en armhuis, verzoekende het voorstel, als het meest in het belang der weezen te willen goedkeuren.

De raad besluit, dat met ingang van 1 Jan. 1873 voor de tijd van een jaar aldus zal behandeld worden.

Overzicht

Als een film is de geschiedenis der eeuwen langs ons gegaan. Evenals in de film, kunnen wij ook deze geschiedenis in scherp onderscheiden acten verdeelen.

1^e acte

Het geheele land is nog katholiek, de verzorging der weezen geschiedt op de middeleeuwsche manier, door weeskamers en Heilige geestmeesters. Weeshuizen bestaan niet.

2^e acte

Er ontstaat een scherpe strijd tusschen protestanten en katholieken. Waar een der partijen de strijd wint, wordt de andere als overwonnene beschouwd en van alle rechten ontbloot. In het Noorden en ook in Brabant winnen de protestanten de strijd, met alle gevolgen van dien.

3^e acte

Door de vele oorlogen zijn veel kinderen onverzorgd, door de protestantsche predikanten wordt voorgesteld, te Bergen een weeshuis opte richten. De predikanten hebben daarbij de steun van het protestantsche stads- en landsbestuur. In dit weeshuis is slechts plaats voor een opvoeding naar streng hervormde begrippen. Daar men vrij strenge eischen stelt voor opname in het weeshuis, vallen veel onverzorgde kinderen daarbuiten. Zij blijven ten laste van het armbestuur. Ook voor hen wordt een huis opgericht. Door de voortdurende armoede gaat het laatste huis telkens weer ten onder. Eindelijk worden beide instellingen gecombineerd. Zij staan onder streng Gereformeerd bestuur.

4^e acte

Voor de katholieken ontstaat een glimp van zelfstandigheid. Zij vragen om fondsen, die geweigerd worden. De protestanten verzetten zich tegen elke afstand van inkomsten, hoe rechtvaardig die ook mogen zijn.

5^e acte

Er ontstaat een Fransche tusschenregeering. De hervormde staatskerk is weg, allen hebben dezelfde rechten, er komt een neutraal gesticht, waarin voor kinderen van alle gezindten plaats is, regenten zijn van beide gezindten zoodat geen enkele godsdienst ten koste van de andere bevoorreed kan worden.

6^e acte

De fransche regeering naakt plaats voor de oude Nederlandsche, de oude toestanden komen gedeeltelijk weer terug.

Geen van beide gezindten vindt voldoening in dit gecombineerde neutrale huis. Zij willen elk een eigen huis met eigen zelfstandigheid.

7^e acte

Die zelfstandigheid wil men verleenen maar de bakens zijn verzet, de katholieke partij is in het zuiden numeriek in de meerderheid, er ontstaat een felle strijd over het bezit van de fondsen.

Dank zij de katholieke meerderheid in het stadsbestuur en in Gedeputeerde Staten van Noord Brabant vallen de maatregelen pro-katholiek uit. Alles hangt samen met de wereldbeschouwing, datgene wat de protestanten aan historisch recht beschouwen, wordt door de anderen beschouwd als een onrecht, waaraan zoo spoedig mogelijk een eind gemaakt moet worden.

Historisch overzicht van het feitenmateriaal

In ons verhaal zijn hoofd- en bijzaken tot een geheel versmolten, het is daarom misschien dienstig, zeer in het kort het feitenmateriaal te -vermelden, die te samen de historie van het weeshuis vormen, de historie, waarop men zich van protestantsche kant telkens op heeft beroepen.

Zoals we reeds zagen, onderscheidt de armenwet vier soorten van weldadigheidsgestichten:

- a. Staats-, provinciale of gemeentelijke instellingen;
- b. Instellingen eener kerkelijke gemeente;
- c. Instellingen van bijzondere personen;
- d. Instellingen van gemengden aard, in welke regeling of bestuur door de burgerlijke overheid of vanwege een kerkelijke gemeente of door bijzondere personen, gezamenlijk wordt voorzien.

Om dit artikel van de armenwet draait de geheele procedure.

In 1493 sluiten de Heer van Bergen en het stadsbestuur samen een contract met de cellebroeders. Een der bepalingen van het contract luidt, dat indien de instelling in verval mocht geraken, Heer en stadsbestuur over de diverse goederen naar goeddunken te beschikken.

In 1597 is de stichting inderdaad in verval geraakt, de cellebroeders zijn verdwenen, en Heer en stadsbestuur samen geven het cellebroedersklooster aan het kerkbestuur der protestantsche gemeente tot oprichting van een weeshuis.

De heer geeft het klooster, en verder de opbrengst van enkele gronden in St. Omcommerpolder, de stad geeft een subsidie van *f.* 200.-. per jaar.

Heer en stadsbestuur houden nauw contact met de stichting, zij benoemen in onderlinge samenwerking de regenten, en den binnenvader. Deze laatste moet voor de vroedschap een eed afleggen. Toch is dit weeshuis geen stadsbezit, immers het kan door schenkingen of erfelingen eigen bezittingen verwerven en de feiten toonen aan, dat die ook werkelijk verkregen worden. (zie de collecte van Baselis) De stad maakt een spaarpot van erfrenten, die voor dit speciale doel worden bijeengebracht, samen moeten die erfrenten *f.* 200.-. per jaar opbrengen. De stukken zelf worden niet aan het weeshuis gegeven, (immers anders zouden zij in het cartularium voorkomen) de stad brengt alleen die rentebrieven bijeen, om de garantie te hebben, dat ze steeds *f.* 200.-. per jaar aan het weeshuis zal kunnen afdragen. (dit blijkt ook uit de rekening van Baselis)

Het weeshuis is onmiskenbaar protestantsch, want officieel bestaat er in die dagen geen andere erkende godsdienst.

Mochten katholieke kinderen in dit weeshuis komen, dan worden zij onherroepelijk protestantsch opgevoed. Wenschen de familieleden dit niet, dan is er voor die kinderen in het gesticht geen plaats.

Dit gesticht is een duidelijk voorbeeld van de gemengde instellingen volgens de later te maken armenwet.

1621

Er wordt afgescheiden van het weeshuis een armhuis opgericht, waarin plaats zal zijn voor alle kinderen, die volgens de bepalingen niet in het weeshuis kunnen worden opgenomen. Het staat evenals het weeshuis eenerzijdig onder het toezicht van het stadsbestuur, anderzijds onder toezicht van het protestantsche kerkbestuur.

Hoe komt dit armhuis aan inkomsten?

Wij hebben het antwoord reeds vermeld. De armen hebben stadsbezittingen, de rente daarvan zal ten goede komen aan het armhuis.

De bepaling zelf is niet duidelijk, men kan er niet uit lezen, of de fondsen zelf, dan wel de rente dier fondsen aan het armhuis worden gegeven. Ik heb daarom de moeite genomen, de geheele rekening 1622/1623 van de armmeesters over te nemen en hierachter te voegen. Daaruit blijkt duidelijk, dat de gronden, rentebrieven, enz. stadseigendom blijven en slechts de rente (voor zoover dit mogelijk is, in verband met de slechte tijden) wordt uitgekeerd. Verder heeft de collecte nog het een ander opgebracht, te weinig om het te gebruiken tot kapitaalvorming. In de rekening vinden wij, dat de collecte van Nathan en Job Durieu ruim *f.* 860.-. heeft opgebracht.

1666

Voor den lezer, die zich een beter beeld wil vormen van de beschikbare gelden en van hetgeen daarmede werd betaald, en ook voor tarieven uit dien tijd, is de rekening een dankbaar onderwerp van studie.

Al het geld is op, het armhuis wordt gesloten, evenals van ouds moeten de armmeesters maar zien, hoe ze de armlastige kinderen en oude mensen zoo goed mogelijk onder dak brengen door uitbesteden.

1681

Het armhuis wordt opnieuw opgericht, men zal desnoods de armen en ouden van dagen voor de helft in den steek laten en jaarlijks *f.* 1600.-. bijeenbrengen voor onderhoud van dit armhuis. Weer brengt de volslagen armoede ertoe, het huis te sluiten.

1699

Het armhuis wordt nogmaals opgericht, maar men besluit het te combineeren met het weeshuis.

Uit het voorgaande blijkt voldoende hoe men dit gecombineerde gesticht denkt te financieren.

Uit de stukken blijkt, dat men nog steeds hetzelfde onverzoenlijke standpunt inneemt tegenover de katholieken.

In theorie is het open voor kinderen van alle gezindten, in praktijk alleen voor protestanten.

1749

Bergen op Zoom is door de Franschen veroverd, de regenten zijn gevlucht, de kinderen naar Middelburg vervoerd, de huizen in de stad, de landerijen daarbuiten, die de renten moeten opbrengen, waarvan het gesticht moet gefinancierd worden, zijn verwoest, liggen braak, brengen niets op. Van collectes is geen sprake, de stad bezit ook niets meer. De Franschen gaan heen, feitelijk moet het geheele gesticht opnieuw worden opgericht.

De Staten Generaal moeten te hulp komen. Zij geven *f.* 30.000.- van welks rente men het weeshuis weer moet laten werken, zij geven *f.* 6000.- voor aankoop van nieuwe inventaris, zij hebben bovendien *f.* 1500.- vergoeding gegeven, omdat het weeshuis tot een arsenaal was gemaakt en tot den grond was afgebrand. Maar de Staten eischen toezicht op de gelden. Jaarlijks zal een afgevaardigde naar Bergen op Zoom komen, en het bestuur van het weeshuis zal hem rekening en verantwoording afleggen.

Toch is het duidelijk, dat het een instelling blijft van gemengden aard. Niemand toch zal uit de inmenging van de Staten Generaal de conclusie trekken, dat het voortaan een landsweeshuis is.

1798

Er is geen staatskerk meer, de katholieken krijgen meer rechten, zij probeeren een deel van de inkomsten te vragen.

Zij richten zelf een eigen weeshuis open krijgen een deel der rantsoenpenningen uitbetaald.

1808

Door de slechte toestand der financiën zijn de inkomsten tot een minimum teruggebracht.

De katholieken vragen óf toelating van hun weezen in het tot nu toe protestantsche weeshuis, óf splitsing der bestaande fondsen of inkomsten daarvan.

Het eerste wordt toegestaan, de protestantsche regenten weigeren dit, doch het stadsbestuur tast toe en met de sterke arm worden de katholieke kinderen in het gesticht gebracht.

Van nu af is het een instelling van gemengden aard, bestuurd door stadsbestuur en beide kerkgenootschappen in onderling overleg.

1809

De oorlog is uitgebroken, de weezen worden in veiligheid gebracht te 's Hertogenbosch. Als het gevaar beweken is, komen zij terug.

1811

De staatsschuld is tot een derde teruggebracht, de subsidien van de oude markiezen en van het stadsbestuur worden niet meer uitbetaald, de schulden van het gesticht stijgen onrustbarend. Het bestuur biedt collectief het ontslag aan.

1812

Bergen wordt Fransch, alle gezindten komen onder het bestuur van de bureaux de bienfaisance.

1814

De Franschen zijn verdreven. De oude bepalingen worden weer van kracht. Wij behouden dus het gecombineerde weeshuis en armhuis, waarin plaats is voor kinderen van beider gezindten.

1856

Het nadeelig saldo wordt jaarlijks grooter, de stad heeft er genoeg van steeds groote bedragen te moeten bijpassen. Het stadsbestuur komt tot het besluit: Er moet krachtig bezuinigd en verder moet men de bestaande fondsen maar te gelde maken. Als alles op is, moet noodgedrongen de geheele stichting gesloten worden.

1857

Nu komen de regenten en kerkbesturen bijeen. Ze willen een definitieve scheiding, liefst van de fondsen zelf, als dat niet kan, van de inkomsten der fondsen,

Men waagt het niet, met het oog op de armenwet de fondsen zelf te verdeelen, daar men vermeent, dat de instellingen **niet particulier** zijn. Men komt tot de oplossing een fictief wees- en armhuis te hebben, de regenten zullen slechts de fondsen beheeren, en de helft uitkeeren aan een protestantsch, de helft aan een katholiek weeshuis. Beide gestichten zullen voor die bedragen aan de gemeente rekenplichtig zijn. Verder zullen deze gestichten zelfstandig zijn, ze zullen rechtspersoonlijkheid bezitten en erflatingen enz. mogen accepteren. Het zijn dus geen stedelijke instellingen, zooals van zekere zijde later wordt beweerd.

De Gedeputeerde Staten van N.Brabant geven hieraan hun toestemming.

1872

Van katholieke zijde wordt aangedrongen op een nieuwe verdeeling der inkomsten, waarbij niet een verdeeling in twee gelijke helften zal plaats hebben, maar een verdeeling naar evenredigheid van het aantal weezen in beide gestichten.

Het katholieke stadsbestuur neemt in dit jaar verschillende raadsbesluiten, waarvan de gedachtengang is:

De gemeente zal zelf, te rekenen van 1 Januari 1873 de verpleging weder zelf opzich nemen. Het gecombineerde (fictieve) weeshuis komt dus weer in actie, in zooverre dat het reglement gewijzigd wordt en dit weeshuis het recht krijgt de weezen te distribueeren over andere weeshuizen.

Men maakt daarvan gebruik, dan heeft men natuurlijk tevens gelegenheid de betaling per wees te doen geschieden m.a.w. daar in Bergen op Zoom veel meer katholieke weezen dan protestantsche zijn (35:10) zal het grootste deel der inkomsten in de pot van het katholieke weeshuis vloeien.

De protestanten staan hier vierkant tegenover. Zij stellen zich op het standpunt, dat dit fonds is als een erfenis, die in twee gelijke takken moet verdeeld worden. Dan vraagt men ook niet: Hoeveel leden telt elke tak? maar men vraagt alleen: Welke zijn de rechten van elke tak? Ten overvloede vraagt het stadsbestuur de goedkeuring van Gedeputeerde Staten op deze besluiten. De toestemming wordt verleend.

1 Januari 1873

Met spanning ziet heel Bergen op Zoom de gebeurtenissen van dit jaar tegemoet. De gemeenteraad voelt zich betrekkelijk veilig. Zij redeneert als volgt:

“ Wij hebben het oude weeshuis weer in actie gebracht, m.a.w. wij hebben de nieuwe weeshuizen opgedoekt, die stadsinstellingen waren. Wij hebben ten alle tijde het recht een stadsinstelling op te heffen.

Het protestantsche kerkbestuur zegt:

” Er was een gecombineerd weeshuis en er waren 4 partijen, die gezamenlijk een beslissing genomen hebben. Toen is ontstaan ons eigen weeshuis, met eigen inkomsten en een stadssubsidie. Het is een particuliere instelling. nu kan de stad wel zeggen, dat zij geen weezen meer wil toebedeelen aan onze instelling, maar daarmee is deze particuliere instelling niet opgeheven, dit kan slechts geschieden in samenwerking tusschen de 4 partijen die het contract hebben opgemaakt. Eenzijdige opzegging van het contract is ongeldig,

Beide partijen staan op hun recht, en zijn bereid tot het hoogste resoort hun wenschen in rechten te doen verdedigen.

Werkelijk wordt de strijd aangeboden, die we in twee afzonderlijke deelen kunnen verdeelen, nl. de strijd over de betrouwbaarheid der Bergsche stadsleening en de strijd over het al of niet plaatsen van het protestantsche weeshuis op de lijst der instellingen van gemengde aard.

De betrouwbaarheid der Bergsche stadsleening

De stad heeft geld noodig voor de bouw van een school en voor de uitvoering van andere werken. Men besluit een leening uit te schrijven groot *f.* 60.000.-. tegen 5 %.

Zal dit gelukken? De stad berekent, dat het gecombineerde gesticht thans beschikt over *f.* 56.000.-. à 2½ % en *f.* 3700.-. à 4% op het Grootboek N.W.S. Indien de regenten dit geld doen afschrijven en voor dit bedrag inschrijven in de gemeenteleening, is deze zaak ineens zoo goed als zeker.

16 Juli 1873

De raad doet dit voorstel aan de regenten van het gecombineerde weeshuis, deze zijn blijkbaar van te voren op de hoogte gebracht. Zij beschouwen het als een financieel voordeel voor de instelling.

18 Juli 1873

Zij antwoorden, dat zij met het plan accoord gaan. Ged. Staten geven (in verband met de armenwet) hun toestemming. In verband met art. 16 van de armenwet zullen zij eerst de goedkeuring van Gedeputeerde Staten afwachten.

27 Augustus 1873

Uit de verslagen der raadsvergadering blijkt, dat de protestantsche kerkbesturen (Ned. Hervormd en Luthersch vereenigd) reeds driemaal gesommeerd hebben, de rente te betalen, maar de gemeenteraad zegt: Het gesticht is opgeheven, de regenten zijn ontslagen, ze zijn over hun tijd, zijn dus geen regenten meer, ze hebben dus geen recht van spreken en de kerkbesturen staan geheel buiten de zaak, kunnen dus nog minder met eischen komen.

Toch vermoeden de raadsleden, dat het niet met een sisser zal aflopen en ze benoemen een commissie van drie heeren, van Dijk, van der Heijden en de Bruijn, die het geval geheel in studie zullen nemen, zoo noodig rechtskundig advies inwinnen en verder de raad zullen voorlichten.

9 October 1873

De regenten van het gecombineerde wees- en armhuis hebben, in afwachting van de toestemming van Gedeputeerde Staten, in de nieuwe stadsleening ingeschreven, de stad bericht dat hun inschrijving ten volle zal worden toegewezen, als Ged. Staten goedgunstig zullen beslissen.

9 October 1873

De Ged. Staten geven hun toestemming.

17 October 1873

Het protestantsch kerkbestuur wendt zich tot den koning en vraagt vernietiging van het besluit van Ged. Staten. De regenten van het gecombineerde weeshuis, om advies gevraagd, antwoorden, dat het kerkbestuur met deze zaak niets te maken heeft en dat er geen behoorlijke gronden zijn om zich tegen de nieuwe belegging te verzetten.

Intusschen heeft het bestuur van het grootboek deze zaak ter hand genomen. Het eischt van de regenten van het gecombineerde wees- en armhuis inzage van de stichtingsbrieven, De regenten wenden zich tot Gedeputeerde Staten en vragen: Wat moeten wij doen?

13 November 1873

De Ged. Staten antwoorden, dat er geen bezwaren bestaan deze inzage te verleenen. De raad ziet dit alles met leede oogen aan. Als het grootboek de zaak sleepende houdt, kunnen de inschrijvingen niet

opgevraagd worden, dan is de stadsleening lang niet volteekend, dan kan er geen begin gemaakt worden met de bouw van de nieuwe armenschool.

3 December 1873

De stad dringt bij Ged. Staten op een beslissing aan.

24 Februari 1874

Het stadsbestuur, ten einde raad, wendt zich tot den Minister van Binnenlandsche zaken, wijst op de gevolgen van dit tijdverlies, het zal misloopen met de schoolbouw.

3 Maart 1874

De Minister antwoordt, dat hij eerst het advies van den landsadvocaat moet inwinnen, omdat de zaak zoo belangrijk is. Men legt den Minister nog eens uit, dat de zaak geheel vertrouwd is, de interest hooger zal zijn, het is dus een financieel voordeel voor het weeshuis, de nieuwe schuldbrieven kunnen niet te gelde gemaakt worden, maar... het protestantsch kerkbestuur heeft de zaak intusschen aanhangig gemaakt voor de arrondissementsrechtbank te Breda en vraagt, hangende deze questie, de belegging der gelden ongewijzigd te laten. In den loop van 1874 komt de zaak voor de Raad van State afdeling Geschillen van Bestuur. De questie van de leening wordt grondig bekeken, de stad moet zelfs een opgaaf van alle gemeentelijke eigendommen inzenden, doch ten slotte krijgt zij haar zin, zooals uit het volgende blijkt:

16 Nov. 1874

De regenten van het gecombineerde weeshuis geven aan de Raad kennis, dat op dien dag de regenten Verlinden en Swaan naar Amsterdam zijn om *f.* 37.000.- te innen, zijnde de afschrijving op het

grootboek, en dat ze na terugkeer het geld zoo spoedig willen afdragen aan de gemeente.

Dien zelfden avond om half tien neemt het stadsbestuur ten huize van den gemeente-ontvanger het geld over, zich hierbij baseerend op de autorisatie van Gedeputeerde Staten van 16 April 1874.

Het protestantsch kerkbestuur heeft dus dit gedeelte van de strijd verloren, naar geeft de moed niet op.

De strijd om de betaling van de interest

Wij hebben gezien, dat het stadsbestuur met ingang van 1 Jan. 1873 de uitbetaling van de rente van het kapitaal aan het protestantsche weeshuis stopzet. De regenten besluiten, het hierbij niet te laten zitten.

Zij sommeeren achtereenvolgens op 1 Juli, 15 Augustus, en 22 Augustus 1873 per deurwaarder, den burgemeester, de helft van de kapitaalrente af te dragen.

Daarop wenden zich de gezamenlijke protestantsche kerkbesturen, (waarvan 15 personen worden genoemd, zijnde de predikanten, de ouderlingen en de diakenen) tot de Arrondissementsrechtbank te Breda. Zij eischen de helft van de interest, zijnde over 1873 *f.* 553,75 vermeerderd met 5% ingaande van af de dag van de dagvaarding. Zij eischen, dat het stadsbestuur hun rechten zal erkennen of ontkennen op straffe dat stilzwijgen zal gelden als erkenning.

De rechtbank roept op 2 Sept. 1873 het stadsbestuur op, om 26 Sept. te verschijnen.

Vervolgens ontvangt de stad 27 Nov. 1873 een dagvaarding.

29 December 1873

besluit de stad, het op een proces te laten aankomen en 4 December 1873 (?) hechten de Ged. Staten hieraan hun goedkeuring.

12 Januari 1875

In eerste instantie wordt vonnis gewezen. De stad wordt veroordeeld, de *f.* 553,75 te betalen, zijnde de helft van de rente over 1873 en verder 5% vanaf den dag van de dagvaarding. De stad wordt bovendien veroordeeld in de kosten van het geding, zijnde *f.* 323,15.

De stad besluit de strijd niet op te geven. Zij gaat in hooger beroep voor het gerechtshof te 'sHertogenbosch, en eischt het vorige vonnis te niet te doen, de rechtbank te Breda onbevoegd te verklaren, de tegenpartij niet ontvankelijk te verklaren in hun eisch, en te veroordeelen in de kosten, zoowel van eerste als tweede instantie. De protestantsche kerkbesturen daarentegen eischen uitbetaling van het verschuldigd bedrag.

13 Februari 1877

De zaak is verwezen naar de openbare terechtzitting.

De protestantsche kerkbesturen treffen het ditmaal niet, zij worden *niet ontvankelijk* verklaard in hun eisch, en veroordeeld in betaling der gerechtskosten in beide instantien.

Zij moeten dus de eerste instantie betalen aan het stadsbestuur zijnde *f.* 255,82 waaronder *f.* 80.-. voor den advocaat, en de tweede instantie aan het Rijk nl. *f.* 305,71 waaronder *f.* 180.-. voor den advocaat.

26 Maart 1877

De stad eischt per deurwaardersexploit dit bedrag bij het protestantsche kerkbestuur op, bij niet betaling zal beslag gelegd worden op de goederen van het weeshuis.

Het protestantsch kerkbestuur wil, dat het weeshuis wordt geplaatst op de lijst der gemengde instellingen.

Nog steeds geeft het (protestantsch) kerkbestuur de zaak niet op.

10 April 1879

Het kerkbestuur heeft bovengenoemde eisch bij de arondissementsrechtbank te Breda ingediend, de stad verweert zich daartegen en verzoekt, de eischers niet ontvankelijk te verklaren.

Het bestuur betoogt:

- dat bij overeenkomst van 1^e Januari 1857 is aangegaan de overeenkomst, waarbij te Bergen op Zoom zijn opgericht 2 afgescheidene, elk geheel op zich zelf staande instellingen tot verzorging en opvoeding van weezen, de eene van de Roomsche katholieke, de andere van protestantsche gezindte, beide vallende in de categorie der gemengde instellingen, genoemd in art. 2 van de wet tot regeling van het armbestuur;
- dat de overeenkomst is bekrachtigd bij raadsbesluit van 19 Januari 1857 en nader bij besluit van Ged. Staten en dat 11 November 1857 door de gemeenteraad met medewerking van het protestantsche kerkbestuur zijn samengesteld de statuten, dat daarop regenten zijn benoemd, en in het algemeen aan die overeenkomst een volledige uitvoering is gegeven;
- dat het gemeentebestuur thans betwist het recht van bestaan van de afzonderlijke instellingen tot verzorging en opvoeding der weezen van de protestantsche gezindte;
- dat de instelling niet gebracht werd op de lijst, genoemd in art. 3 van de wet, waarop requestanten zich tot het stadsbestuur hebben gewend met verzoek, dit alsnog te doen;

- dat bij raadsbesluit van 13 Sept. 1872 echter is bepaald, dat die instelling zou zijn opgeheven;
- dat intusschen van opheffing niets blijkt, en regenten er belang bij hebben, dat hun instelling als wettig bestaand wordt erkend, en voornemens zijn een actie in te stellen. Zij vragen daarom vergunning om kosteloos te oogen procedeeeren.

14 Maart 1879

De tegenpartij wordt opgeroepen, de Raad besluit de strijd nogmaals aan te binden en 8 Mei 1879 hechten Ged. Staten hieraan hun goedkeuring.

2 Maart 1880

VONNIS van de arrondissementsrechtbank te Breda.

- De rechtbank overweegt (onder meer) dat in 1857 de heeren zijn bijeen gekomen, dat toen ook verschenen zijn de regenten van het stadsweeshuis, deze deze laatsten niet medegewerkt hebben aan de oprichting van een Protestantsch en Katholiek weeshuis, als zijnde buiten haar bevoegdheid, maar dat zij (zooals vermeld staat in art. 6) op zich nemen uit haar bezittingen van het gecombineerde weeshuis aan de instellingen enkele goederen en de inkomsten van de fondsen te verzekeren, waarop de goedkeuring van Ged. Staten is verkregen.
- overweegt verder, dat uit geen enkel stuk blijkt, dat de instelling is opgeheven. Wel is gezegd, dat het gecombineerde weeshuis weer in werking zal komen, wanneer de gemeente de zorg voor de weezen weer op zich neemt, maar daaruit volgt *niet* dat de protestanten het niet meer zouden doen.

SPREEKT UIT VOOR RECHT:

dat ten onrechte door het gemeentebestuur is geweigerd om de bedoelde instelling op de lijst te plaatsen, beveelt, dat de instelling alsnog daarop geplaatst zal worden, en veroordeelt de stad in de kosten, zijnde *f.* 184,95.

8 Juni 1880

De stad besluit, hiertegen in hooger beroep te gaan, en 29 Juli 1880 wordt hierop de goedkeuring van Ged. Staten verkregen.

Reeds 18 Mei 1880 wordt het protestanten kerkbestuur door een deurwaarder gedagvaard om op 14 Juni 1880 voor het Hof te 's Hertogenbosch te verschijnen.

Het stadsbestuur heeft vernietiging van het vonnis gevraagd.

13 September 1881

Het Hof doet uitspraak en beslist:

1. Het vonnis van de urrondisementsrechtbank wordt vernietigd;
2. De oorspronkelijke eischers worden niet ontvankelijk verklaard;
3. De kosten van beide instantien vallen tegen elkaar weg.

Hiermede is dus deze periode van strijd afgelopen, in hoogste instantie heeft het protestantsch kerkbestuur telkens ongelijk gekregen.

De vraag rijst, hoe het intusschen is gegaan met de rente van de fondsen, die het eigendom zijn van het gecombineerde gesticht. Blijkbaar is het geheele rechtsgeding aanhangig gemaakt om eens en vooral uit te maken, wat men net die fondsen mocht doen, en dat het niet de bedoeling was, reeds dadelijk aan de protestanten deze gelden te onthouden.

Uit de stukken van de procedure blijkt namelijk duidelijk, dat de protestantsche instelling nog steeds in volle werking is, en dat de regenten, om in de kosten te voorzien, jaarlijks op hun verzoek van de administratie van het gecombineerde weeshuis een voorschot in geld ontvangen, zonder praejudice en onder voorbehoud van ieders rechten met goedkeuring van Ged. Staten, de gemeenteraad van Bergen op Zoom daarop gehoord.

Zoo blijkt o.a. uit een besluit van Gedeputeerde Staten van 27 Sept 1877 dat de regenten van het gecombineerde weeshuis hebben verzocht, om over 1876 aan het protestantsche weeshuis te mogen uitkeeren *f.* 1187,84 overeenkomstig de rekening, die door het gemeentebestuur is afgesloten en goedgekeurd.

Gedeputeerde Staten geven hun toestemming, doch uitsluitend over 1876. Zij bepalen, dat voor elk volgend jaar een afzonderlijke machtiging moet gevraagd worden.

De helft ..... een derde .....een vierde

De strijd is uitgestreden. De rechter heeft uitspraak gedaan, het protestantsch weeshuis heeft alles verloren. Van dit oogenblik af hangt het bestuur van het protestantsche weeshuis geheel af van de meerdere of mindere bereidwilligheid van het overwegend katholiek stadsbestuur.

Blijkbaar wordt als eerste maatregel de bepaling uitgevoerd, die reeds eerder genomen was om aan het bestuur van het protestantsche weeshuis niet langer de helft doch slechts een derde der inkomsten van het gecombineerde weeshuis af te dragen.

Zoo vinden we dan ook in 1910 nog de volgende quitantie:

" Door het college van regenten van het stadswees- en armkinderhuis te Bergen op Zoom is aan het college van regenten van het protestantsch weeshuis aldaar afgedragen een som van *zes honderd gulden*, op rekening van het aan laatstgemeld college toekomend een derde aandeel der zuivere revenuen der eerstgenoemde stichting.

Bergen op Zoom, 2 Juli 1910.

"

In 1911 vinden we echter de volgende quitantie:

" Namens het college van regenten van het stadswees- en armkinderhuis te Bergen op Zoom is door ondergeteekende afgedragen aan het college van regenten van het protestantsch weeshuis aldaar, op rekening van het een vierde aandeel der zuivere revenuen hetwelk laatstgenoemde instelling van eerstgemelde over 1911 toekomt, een som van *vier honderd vijftig gulden*.

Bergen op Zoom, 1 Juli 1911 (get.) Bevin.

Wederom is het weeshuis dus besnoeid in zijn inkomsten en de reden daarvan vinden we in de raadsverslagen. Ter wille van ons overzicht, ook om een indruk te krijgen van de gedachtengang van de raadsleden van 24 jaar geleden, geven wij deze besprekingen in extenso weer.

Raadsvergadering van 30 December 1910

[...]

Missive van het College van Regenten van het stads wees- en armkinderhuis om machtiging tot uitbesteding der weezen voor 1911.

Na voorlezing der missive, daarbij de gemeenteraad machtiging verzoekend tot uitbesteding van de weezen voor het dienstjaar 1911 aan de alhier bestaande weesinrichtingen als aan het weeshuis voor Rooms-katholieken tegen uitkeering van *twee derden* en aan de protestantsche tegen uitkeering van *een derde* der aan die instelling toebehoorende revenuen, zegt

het lid JUTEN, dat deze aanvraag tot machtiging te denken heeft gegeven.

” Wanneer men weezen wil uitbesteden, moeten er weezen zijn, en het protestantsche weeshuis alhier verkeert in de gelukkige omstandigheid, dat het voor geen weezen heeft te zorgen. Op deze redeneering doorgaande, is spreker tot de overtuiging gekomen, dat deze verdeeling op geheel verkeerde basis is gegrondvest, en gelooft hij wel dat zijn medeleden van hetzelfde gevoelen zijn.

” Wanneer we de geschiedenis nagaan van deze stichting, het stadswees- en armkinderhuis, dan blijkt ons, dat voor ongeveer honderd jaren de arme weezen dezer stad werden verzorgd door deze stichting.

- ” Daarin werden verzorgd alle weezen, zonder onderscheid van godsdienstige gezindte.
- ” Toen in het begin der vorige eeuw stemmen opgingen om de weezen van iedere gezindte in een afzonderlijk huis onder te brengen, ging men daartoe over en werd in het leven geroepen een Roomsch katholiek en een protestantsch weeshuis die nu voortaan zouden zorg dragen voor de opvoeding van de weezen, ieder voor hun eigen godsdienst. Het stadswees- en armkinderhuis had evenwel zekere inkomsten. Men besloot toen het college van regenten te laten voortbestaan, dat de gelden zou beheeren, Zoowel aan het protestantsche als aan het Roomsch katholieke weeshuis werd *ieder de helft* uitgekeerd, vermoedelijk omdat toen ieder evenveel weezen had ⁸⁷).
- ” De verhouding is gewijzigd na verloop van jaren en in 1877 besloot de raad de gelden te verdeelen en wel *twee derde* werd uitgekeerd aan de Roomsch katholieken en *een derde* aan het protestantsche weeshuis, zoodat het katholieke weeshuis *f. 2000.-* en het protestantsche weeshuis *f.1000.-* ontving. Thans is sedert verscheiden jaren de verhouding weer veranderd. Een grondig onderzoek naar het aantal weezen, waarvoor beide stichtingen te zorgen hebben, gaf spreker met de volgende cijfers.
- ” Nadat in 1905 bij het in werking treden van de nieuwe meerderjarigheidsleeftijd het aantal Roomsch katholieke weezen van 36 werd teruggebracht tot 19 waren er:

---

⁸⁷ N.B. Wij hebben in het voorgaande gezien, dat deze onderstelling geheel onjuist is. (Boeree)

jaar	Katholieke weezen	Protestantsche weezen
1906	19	geen
1907	15	“
1908	21	”
1909	25	“
1910	27	“

” Bij deze cijfers springt de onbillijkheid der verdeeling in het oog. Het komt spreker voor, dat het nu de tijd is, de gelden, die alleen bestemd zijn voor de arme weezen, billijker te verdeelen en deze te verdeelen op een meer gezonde basis.

” Het college van regenten, dat zoo belangeloos en met zooveel zorg de gelden van het oude gesticht beheert, zal ieder jaar aan de besturen der beide weeshuizen hebben te vragen, hoeveel arme weezen door hen worden verzorgd, en naar het getal zal ieder jaar het geld worden verdeeld.

” Op die manier bereiken wij het best het doel, dat zich voor oogen gesteld hebben degenen, die deze stichting in het leven hebben geroepen en begiftigd, en handelen wij rechtvaardig en billijk.

Hier komt de heer Juten op gevaarlijk terrein. De mannen, die het weeshuis hebben opgericht waren de zeer rechtzinnige protestanten, zij gunden in hun gedachtengang geen plaats aan de belijders der Katholieke godsdienst. Een beroep op de stichters is hier dus wel zeer misplaatst.

JUTEN vervolgt:

” Immers onbillijk is het, wat wij nu reeds jaren doen, aan de regenten van het protestantsche weeshuis ieder jaar ruim f. 1000.-.

toe te kennen ⁸⁸⁾ terwijl zij voor geen enkele wees hebben te zorgen, terwijl die van het katholieke weeshuis gemiddeld *f.* 100 .-. per kind kregen en over het volgend jaar nog een *f.* 40.-. per kind.

” Wanneer we de gelden verdeelen naar verhouding van het aantal kinderen, dan heeft het dit voor, dat bij het voorkomen van een ramp, bv. besmettelijke ziekte, of wanneer onze visschers een ongeval zou treffen, die meerendeels protestant zijn, dan zou dit weeshuis zich plotseling belast zien met de zorg voor een groot aantal kinderen, zij zouden dan het volgend jaar er onmiddellijk van genieten. (Deze wending is prachtig, ten slotte zou de regeling als een voordeel voor de protestanten worden uitgelegd)

Spreker stelt dan ook de Raad voor, het college van regenten te machtigen, tot uitbesteding van de weezen voor het dienstjaar 1911 aan de alhier bestaande weeshuizen en naar evenredigheid van het aantal weezen de aan die instelling toebehorende revenuen te verdeelen.

Het lid ALBADA JELGERSMA vindt het voorstel van den heer Juten billijk en zou daar zeer gaarne mee medegaan, als wij niet op moeielijkheden zouden stuiten, en zou het dan zelfs zooals het hier ter tafel werd gebracht, wel willen en kunnen steunen. Maar hij zou gaarne zien, dat het college van regenten hierin eerst gehoord werd en met een afdoend voorstel ter tafel kwam, en zou het daarom eerst in handen van het college willen stellen, en dan het rapport dier commissie afwachten.

Het lid VAN BOCHOVE heeft met belangstelling de rede van het lid Juten gehoord, hij was echter niet op een dergelijk voorstel verdacht

---

⁸⁸ N.B. de laatste quitantie is slechts *f.* 600.- (Boeree)

geweest, anders had hij meer met gedetailleerde gegevens voor den dag kunnen komen.

” In zijn qualiteit van voorzitter van het protestantsche weeshuis en als lid van het college van regenten van het stads wees- en armkinderhuis voelt spreker zich echter verplicht, het lid Juten toch even te antwoorden. Deze heeft gezegd, dat wij geen weezen hebben. Dit is zoo, maar wij hebben toch halve weezen en in het reglement der stichting is ook bepaald, dat die mogen opgenomen worden, en hij mag zich gelukkig achten, dat die bepaling bestaat, verschillende kinderen zonder ouders waren misschien verloren gegaan, zij hebben nu een goede opvoeding genoten.

” En in de jaren, dat hij voorzitter van het protestantse weeshuis is, is hem gebleken, dat vooral halve weezen het meeste zorg behoeven. Van heele weezen trekt zich in den regel de familie iets aan, doch dit is met halve weezen niet het geval. Nu in onze statuten is opgenomen dat kinderen zonder ouderlijk gezag ook bij ons een plaats kunnen vinden, vindt spreker het zeer billijk, dat wij ook daarvoor vergoeding ontvangen.

” En waar nu dertig jaar die verdeeling bestaat waarbij de protestanten een derde der gelden krijgen, gelooft hij dat de Raad ook nu die regeling wel zal goedkeuren. Spreker zou niet gelooven dat, wanneer het voorstel van het lid Juten gesteund werd, en in behandeling kwam de verdere leden van de Raad zoo onbillijk zouden zijn voor dit voorstel te stemmen.

Het lid VAN HASSELT gelooft niet, dat het noodig is, terug te komen op het laatste gezegde van het lid van Bochove, hij is ervan overtuigd, dat de leden van de Raad de billijkheid in deze wel willen betrachten, ook als de billijkheid het medebrengt, dat in een regeling, die 30 jaar bestaat verandering komt.

” Laten we eerst het college van regenten in deze hooren, en die in kennis stellen met, in de eerste plaats hetgeen het lid JUTEN gesproken heeft en ten slotte voorstelt, en de verdere toelichtingen van de leden Albada Jelgersma en van Bochove. Ze kunnen dan de Raad een nieuwe regeling voorleggen in de geest, zooals deze hier is aangegeven. Spreker gelooft wel dat het lid Juten genegen zal zijn, zijn voorstel in dien geest te wijzigen. Laat ons dus dit punt aanhouden en renvoyeeren naar het college.

Het lid HARTOG heeft de vorige sprekers met belangstelling gevolgd en moet erkennen, dat zoowel in het een als het ander veel goeds schuilt.

” Met het lid Juten kan hij in zooverre meegaan, wat de pondsgewijze verdeling betreft, het kan open gegeven oogenblik zijn, dat het Roomsche katholieke weeshuis een massa kinderen heeft en het protestantsche weinig. Uit den aard der zaak wordt voor alle weezen der stad bijgedragen en daarom is spreker wel voor een evenredige verdeling.

” Maar de redeneering van het lid Juten gaat mank, waar hij de halve weezen, waarvan hier sprake is zou willen onttrekken. Of men deze kinderen wil opnemen is een kwestie, die het protestantsch weeshuis aangaat.

” Het is daarenboven ook de bedoeling dat die gelden bestemd worden voor het stadswees- en armkinderhuis. Het is dus niet alleen voor de weezen, maar ook voor de kinderen van arme menschen, die een behoorlijke opvoeding kunnen krijgen.

” De billijkheid eischt, dunkt hem, dat de verdeling geschiedt naar rato van het aantal verpleegden in de verschillende weeshuizen, het kan dan zijn dat het eene jaar de Roomsche katholieken, het andere jaar de protestanten er het meest van profiteeren. We moeten

ieder jaar vragen, hoeveel verpleegden hebt ge, en naar gelang van dit aantal de verdeeling vaststellen. Het gaat niet aan te zeggen: Het protestantsche weeshuis krijgt niets, omdat het alleen maar halve weezen verpleegt. Het lid van Bochove heeft daareven terecht gezegd, dat juist die halve weezen het meeste hulp behoeven.

” Het komt spreker voor, dat het zeker in overeenkomst is met de bedoeling der inrichting, dat het geld besteed wordt voor stadsweezen en arme kinderen.

” Het lid Juten schrapte het tweede gedeelte weg. Wil een weeshuis echter alleen heele weezen opnemen, dat hangt van hemzelf af. Dit wordt aan de prudentie van het bestuur overgelaten. Spreker had dus liever gehad, dat het lid Juten daar niet over gesproken had, en als grondslag had aangegeven het aantal verpleegden en niet alleen het aantal weezen.

Het lid SOMERS wil als voorzitter van het college van regenten ook zijn gevoelen mededeelen.

” Wat de verdeeling der gelden betreft is spreker het volkomen eens met het lid Juten, dat deze billijker verdeeld konden worden. Zijns inziens was echter het billijkste, dat de verdeeling hoofdelijk geschiedde.

” De kwestie van heele en halve weezen kan best buiten beschouwing blijven, dit kan ook bij het katholieke weeshuis het geval zijn. Spreker is er echter niet voor, een besluit te nemen, zooals het lid JUTEN voorstelt, en had liever dat de Raad besloot, den wensch uit te drukken, dat het College van regenten van het stadswees- en armhuis eens over de zaak nadacht en met het college van het protestantsche weeshuis daarover confereerde, en dan na een nauwkeurig onderzoek een voorstel in dien geest uitbracht.

Na verschillende besprekingen door de vorige sprekers, stelt de voorzitter voor het onderwerpelijke verzoek aan te houden en daarvan aan het college van regenten van het stadswees- en armhuis mededeeling te doen en de daarover gehouden bespreking aan het college in overweging te geven om daarop de gemeenteraad wel te willen dienen van bericht en raad, welk voorstel zonder hoofdelijke stemming wordt aangenomen.

Raadsvergadering van 20 April

Missive van het college van regenten van 14 Maart 1911 No. 220 om machtiging tot het uitbesteden der weezen voor 1911 en wijziging der uitkeering der begroeting dier instelling voor het dienstjaar 1911.

Na voorlezing der missive luidende:

- " Naar aanleiding van een schrijven van de Heeren B.en W. dezer gemeente van 31 Dec. j.l. No. 1050 waarbij worden medegedeeld de besprekingen in Uw vergadering van 30^e dier maand, waartoe de aanvraag om machtiging tot uitbesteding der weezen voor het dienstjaar 1911 had geleid, hebben wij de eer Uwe Raad mede te deelen₁ dat bij nader overweging gebleken is, dat een verdeling der revenuen onzer instelling onder de alhier bestaande weesinrichtingen naar rato van het aantal weezen in iedere inrichting verpleegd, tot veel onbillijkheden aanleiding zou geven.
- " Ter voldoening aan de wensch van Uw raad heeft ons college een bespreking gehouden met het college van regenten van het protestantsch weeshuis en met dat van het weeshuis voor Roomsche katholieken en na breedvoerige besprekingen en rijpe overweging is het niet alleen ons, maar ook beide colleges voorgekomen, dat het billijkst zou worden gehandeld, door de uitbesteding der weezen van de alhier bestaande weesinrichtingen te doen, als aan het

weeshuis van de Katholieken tegen uitkeering van drie vierden en aan dat van de protestanten tegen uitkeering van een vierde der aan de instelling toekomende renten en revenuen.

" Als basis van deze verdeling hebben wij genomen het percentage der katholieke en protestantsche bevolking en daarbij in aanmerking genomen, dat naar evenredigheid een kleiner huishouden duurder is in onderhoud dan een grooter huishouden, wat algemeen instemming vond zooals blijkt uit bijgaande missives der instellingen. Wij hebben derhalve de eer U beleefd te verzoeken, om daartoe de vereischt wordende machtiging te willen verleen, alsmede om in de begroting onzer instelling voor 1911 de uitkeering te mogen wijzigen en vast te stellen als voor het Roomsche Katholieke weeshuis op drie vierde of *f.* 2400,24 $\frac{3}{4}$ en voor het protestantsche weeshuis op een vierde of *f.* 800,08 $\frac{1}{4}$.

Zegt het lid JUTEN op een der vorige vergaderingen een voorstel te hebben gedaan, de gelden van het stadswees- en armhuis te verdeelen op meer gezonde basis dan tot nu toe geschiedde.

" De verdeling der gelden van een derde en twee derde was op niets gebaseerd, het was daarom dat hij een voorstel deed, dit te doen naar het aantal weezen. Uit de stukken is hem gebleken, dat het college van regenten de verdeling op de grondslag van het aantal weezen verkeerd vindt terwijl het echter toegeeft, dat de verdeling van een derde en twee derde, zooals het tot dusverre geschiedde, niet in den haak is. Het is daarom, dat het nu ook voorstelt te verdeelen naar $\frac{1}{4}$ en $\frac{3}{4}$.

" Maar spreker heeft zich afgevraagd: Hoe komen ze aan deze verdeling? Wanneer men de laatste volkstelling nagaat, dan blijkt dat ruim 80% der bevolking Roomsche katholiek is, terwijl de overige 20% niet katholiek zijn, een verdeling, van een vijfde en vier vijfde

zou dus naar sprekers meening veel billijker zijn. Deze verdeling heeft bovendien dit voor, dat de Raad iedere tien jaar na afloop der volkstelling, wanneer het noodig mocht blijken, wijziging aan kan brengen.

- " Nu zullen straks de voorstanders van de verdeling van $\frac{1}{4}$ en $\frac{3}{4}$, spreker voor de voeten werpen, dat een huishouden van 30 weezen of van drie weezen niet veel uiteenloopt.
- " Spreker is zoo vrij, daar nu reeds op te antwoorden dat de Raad daar niets mede te maken heeft. Verschillende goede geesten hebben hun kapitaal bij testament beschikbaar gesteld voor het oprichten der weeshuizen. Deze kapitalen zijn dus bestemd voor het eerste levensonderhoud. Wat de inkomsten betreft van het stadsweeshuis, dit is slechts bijval ⁸⁹).
- " De gelden van het gecombineerde weeshuis waren bestemd voor het onderhoud der weezen. Bij de scheiding hoopte men als bijslag op latere erflatingen.
- " Spreker stelt dus voor de inkomsten van het stads wees- en armhuis te verdeelen naar evenredigheid van het aantal zielen, dat de katholieke en de niet katholieke godsdienst hier in de gemeente telt, en dat volgens de volkstelling is 80% en 20%.
- " Spreker wil het protestantsche weeshuis in de meest gunstige conditie brengen door alle niet katholieken bijeen te rekenen. Nog eens, als de raad zoo verdeelt, dan is er een verdeling die op iets berust, en die tien jaar van kracht blijft. Zijn die tien jaren om, dan zal een nieuwe volkstelling uitwijzen hoe de verdeling dan moet geschieden.

---

⁸⁹ N.B. Dit is in flagrante strijd met de historie.

" Spreker stelt daarom voor de verdeling te doen als volgt:
een vijfde voor de protestanten, vier vijfden voor het katholieke weeshuis.

Het lid VAN HASSELT zegt, dat hoewel het voorstel van de heer Juten hem in zijn kwaliteit van regent van het Rooms-katholieke weeshuis zeer aanlokt, hij toch zijn stem daartegen zal uitbrengen. Deze zaak is door de raad besproken in gecombineerde vergadering van de besturen van het Rooms-katholieke en het protestantsche weeshuis en het college van regenten van het stads wees- en armhuis.

" Toen is met algemeen goedvinden de regeling getroffen, zoals die nu door het college van regenten wordt voorgesteld. Hoewel het bestuur van het Rooms-katholieke weeshuis heeft vermeend zich zeer goed met het idee van den heer Juten te kunnen vereenigen, heeft het gedacht het best te doen, met deze regeling genoeg te nemen.

" Onwillekeurig worden bij een dergelijke questie de gemoederen in beweging gebracht en het bestuur van het Rooms-katholieke weeshuis heeft vermeend ter voorkoming daarvan iets te moeten prijsgeven. Spreker gelooft zeker, dat in deze voorstelling de eerste 25 of 30 jaar geen verandering behoeft aangebracht te worden.

" Het lid JUTEN heeft ook kennis genomen van de motieven, die het Rooms-katholieke weeshuis aanvoert om met de verdeling mede te gaan, doch daar heeft de raad niets mede te maken. De raad beslist, hoe de gelden verdeeld zullen worden.

" Spreker blijft volhouden dat, waar de protestanten 12 of 13% der bevolking uitmaken, de Raad bij een toezegging van 20% zeer billijk is.

Het lid HARTOG wil hier niet spreken over de verdeeling der gelden, wat betreft wil hij, na de bespreking die er heeft plaats gehad, door de verschillende besturen der weeshuizen, gaarne zijn stem geven aan het voorstel, zooals het op de agenda is geplaatst.

" Spreker vindt het voorstel juist omdat de twee partijen, waar het hierover gaat, het in deze zaak geheel eens zijn, en dan gaat het niet aan, dan ligt het niet op de weg van de Raad, een andere regeling te treffen. Spreker wenschte echter op iets anders te wijzen. Op de vorige vergadering is hierover reeds met een enkel woord gesproken. In het protestantsche weeshuis worden ook kinderen verpleegd, die niet geheel wees zijn. Spreker zou gaarne zien dat ook in het katholieke weeshuis zulks geschiedde.

" Het is volkomen waar, dat het katholieke weeshuis dit op grond van de Statuten niet kan, doch wanneer hierover de wenschelijkheid werd uitgesproken, zou dit misschien een reden zijn, om in ernstige overweging genomen te worden.

" Temeer daar het reeds een paar malen is voorgekomen, dat men op grond van de statuten niet heeft kunnen helpen, daar waar hulp zeer noodig was. Tallooze malen komt het voor, dat het zeer wenschelijk is, dat het lot van zoogenaamde halve weezen wordt aangetrokken, daar waar een vader of een moeder niet in staat is, voor de opvoeding zorg te dragen. Nu zal men zeggen: Dan moet men de ouders maar uit hun ouderlijke macht ontzetten. Er zijn ook gevallen, waarin ingrijpen van de voogdijraad niet mogelijk is, en toch geholpen moet worden en daarin zou het katholieke weeshuis kunnen tegemoet komen, als ook halve weezen daarin zouden kunnen worden opgenomen.

" Over het algemeen zijn zulke kinderen beter in een weeshuis, dan in particuliere omgeving. Spreker wil hier op het oogenblik geen

bijzondere gevallen aanhalen, doch er zijn gevallen bekend, welke beter waren geweest, dat niet waren geschied.

De voorzitter antwoordt, dat het Roomsche katholieke weeshuis met de wensch, door het lid Hartog uitgesproken vermoedelijk wel rekening zal houden, wanneer het college van regenten daarvan kennis zal nemen. De Raad zal echter in deze een afwachtende houding aannemen.

Het lid SOMERS zegt, dat hij als voorzitter van het stadswees- en arnhuis hier moet mededeelen, dat hij het met het gezegde van het medelid van Hasselt geheel eens is. Reeds in 1872 is een commissie gevormd, die belast was met de hoofdelijke verdeeling van deze gelden. In theorie is deze geheel mooi gebleken, doch ook toen is ze niet opgevolgd, omdat bleek, dat ze in practijk veel moeielijkheden zou meebrengen, en niet uitvoerbaar zou zijn.

Toen heeft het college nagegaan, hoe de verdeeling zou zijn volgens het aantal katholieke en protestantsche inwoners. Het heeft daarvoor als basis aangenomen het verslag der volkstelling van 10 jaar geleden, dat van 1910 was toen nog niet bekend. Dat verslag gaf aan, dat ruim 82% der bevolking katholiek was en ongeveer 18% protestant, dat is dus nog eenigszins anders dan het lid Juten nu zegt. Nu is het waar, zal men zeggen, dat een verdeeling van een vijfde en vier vijfde billijk is, doch terwille van verschillende opmerkingen, die in de gecombineerde bijeenkomst gemaakt werden, waarvan er o.a. een was, dat een klein huishouden betrekkelijk meer kost dan een groot, is toen door beide weeshuizen met deze regeling genoegen genomen. Met deze regeling zijn dus beide partijen tevreden.

Het lid JUTEN wil dan nog even mededeelen, dat als deze regeling aangenomen wordt van een vierde en drie vierde, men van hem ieder jaar een voorstel tot wijziging der verdeeling kan verwachten. De voorzitter vraagt daarop, of iemand der leden het voorstel van den heer Juten steunt, waarop niemand dit voorstel steunt, dat alzoo niet in behandeling kan komen.

Daarna wordt met 12 tegen 1 stem besloten overeenkomstig de missive, het college van regenten van het stadswees- en armhuis te machtigen, tot uitbesteding der weezen:

Aan het weeshuis voor Roomsche katholieken tegen uitkeering van drie vierden en aan dat voor protestanten tegen uitkeering van een vierde der aan die instelling toebehoorende renten en revenuen, alsmede om in de begroting dier instelling voor het dienstjaar 1911 de uitkeeringen te wijzigen en als volgt nader vast te stellen: *aan het Roomsche katholieke weeshuis $\frac{3}{4}$ of f. 2400,24, aan het protestantsche $\frac{1}{4}$ of f. 800,08.*

SLOT

Volledigheidshalve hebben wij het financieel debat hier geheel vermeld, het geeft een aardige kijk op de gedachtengang van de Bergsche vroedschap in 1911.

Wat echter het meest aantrok in de geschiedenis van dit weeshuis, dat is, dat door een toevallige samenloop van omstandigheden, dit weeshuis, een afspiegeling is van de geheele landsgeschiedenis, van oorlogen en belegeringen, van strijd tusschen katholieken en protestanten, van willekeur in de tijden der republiek, van overheersching der Franschen.

Ik hoop, door deze geschiedenis een kleinigheid te hebben bijgedragen tot het verzamelen van gegevens, die alle te zamen het leven onzer voorouders in deze oude stad zoo duidelijk maken.

Th. A. Boeree

Bergen op Zoom, 22 Februari 1934.

Bijlagen

De officieele tekst van de goedkeuring van den Prins

van 15 Dec. 1597 luidt als volgt:

Maurits, gebooren Prinse van Orangen, etc.

Allen dengenen die desen sullen sien off hooren lesen, saluijt.

Alsoo wij bij advis ende ter ernstige begeerte van drossaert, schouteth, borgemeesters schepenen ender raedt der stadt Bergen op ten Zoom opt menichvuldig vertooch ende aenhouden aen ons ende henlieden gedaen bij den dienaers des godtlijcken woorts, ende henlieden gedaen ouderlingen ende diacenen metten armmeesters aldaer, bij deliberatie van onsen lieven ende getrouwen de luijden van onsen raede ende reekeningen goet gevonden ende hoochnoodich geacht hebben binnen der voors. stede te doen ende te laten oprichten ende stichten een bequaem weeshuijs tot opvoedinge, onderhoud, tucht ende leere der arme onnoozele ouderlooze verlatene jonge kinderen, daarmede de voors. Stadt (zoo lange tijt een frontiere geweest zijnde) door de armoede van heure borgeren ende den groot getalen garnizoenen bij de soldaten middelertijt overlijdende, meer als andere steden ter saecken deser langduerighen oorloge bovenmate belast ende ten hoochsten beladen was ende bleeff, de nootdruftige troosteloose weezen daer en tusschen in alle ongeschicktheijt roeckeloosheijt, ende goddeloosheijt (anders dan den Christenen betaamt) bij de onachtsaemheijt oft ander gebreck der vrienden ende toesienders opwasschende, ende om daer benefens van wegen der voors. stadt verstoont sijnde, dat aengemerkt hare gelegenheijt ende middelen seer sober, cleijn ende onvermogende waren, om een

soo goeden werck te wege te brengen, deselve daerinne nootwendelijck allesints (gelijck dat in soodanigen godtvruchtige saken onder den Geloovighen gebruijckelijck is) mogen geholpen worden, tot welcken eijnde ende omme daertoe eenige milde handreijkinge ende onderstand te mogen genieten wij ende ook de Heeren Generale Staten der Vereenichde Nederlanden der voors. stadt verleent ende medegedeijlt hebben onse voorschriften ende opene brieven van gunste ende toerichtinge aen de landen, steden ende plaetsen, mitsgaders allen heeren, gemeijnten ende particulieren personen van onsen gouvernemente, ende andere onse goede vrienden, hebbende ons daerenboven de magistraet ende regeerders mitsgaders die van der kercke ende armmeesters der voors. stadt meermaals voorgehouden ende versocht dat wij omt. voors. weeshuljs een beginsel te geven ende bestichtinge ende fundatie desselfs te bevestigen, souden willen goetvinden bewilligen ende ordonneren dat daertoe geeijgent ende geapliceert soude worden de huijsinge ende erffnisse daer aen clevende van 't Cellebroedersclooster zoo dat binnen der voors. stadt in de Coornmarktstrate gelegen ende voortijden bij den conventualen van t'voors clooster beseten ende gebruijckt is geweest, midts tselve ter bewooninge, opvoedinge ende handwercksleering der voors. weeskinderen accomodeerende. DOEN TE WETEN, dat wij ons tot eene soo Christelijcke saecke in aller manieren wel genegen vindende, ter begeerte van de voorm. magistraet ende bij deliberatie van den luijden van onsen rade ende rekeninge, bewillicht, vergunt ende geordonneert hebben, bewilligen, vergunnen ende ordonneren bij desen, dat de voors. huijsinge van t'gewesene Cellebroedersclooster metten erve daertoe behoorende sal van nu voortaeen zijn ende blijven beheert ende geincorporeert ten eeuwenchen dage ter fundatie ende stichtinge vant voors. weeshuijse

ende ten behoeve ende woonige van de arme weeskinderen daerinne tonderhoudende ende op te treckene, achtervolgende de instructie wijze ende statuten die daerop bij ons met advijs gemeijnlijck der voors. stadt nu ofte namaels gemaect ende besloten sullen worden. Geloovende in princen trouwe ende ware woorden dese onse bewilliginge gunste ende ordonnantie altijts vast ende bestendich te houden, sonder daerinne in toecomende tijden ijet bij ons ofte onse nacomelingen, markgraven of markgravinnen van Bergen op Zoom te veranderen of daerjegens te comen in eeniger manieren want wij hebbent bevonden alsoo te behooren.

De giftbrief luidt:

Maurits, gebooren Prince van Oran ghen, grave van Nassau, etc
Allen dengenen die dese openen brieven sullen zien ofte hooren lesen
salut,

Alsoo wij over eenige tijt tot welvaart der stadt van Bergen op ten
Zoom ende arme inwoners derselver goet gevonden hadden dat aldaer
een weeshuijs soude gericht, ende daertoe eerlijcke en de noodige
ramingen en ordonnantien gemaect soude worden, dat mede daertoe
soude mogen geemploijeert ende geeijgent werden t'clooster daer
hen de Cellebroeders eertijts binnen de voors. stadt onthouden
hebben, volgende onse opene brieven daeraff gegeven, ende dat wij
daar benefens aen onsen lieven ende weerden Jacobo Basilio dienaer
des Heijligen Evangeleij binnen de voors. stadt onse gunstige
voorschriften ende opene brieven verleent hadden, aen alle provincien
ende Steden van onsen gouvernements om tot den zoo goeden ende
Christelijcken werk van de voors. stede, soo veele met deser oorloge
geleden hebbende, haere gunsten te bewijzen ende de drossart,
Borgemeesters, Schepenen ende Raet der voors. stadt ons
ootmoedelijck hebben gebeden onse voordere goede genegentheijt
tot vorderinge der voors. sake bij eenige onse naerdere gunste tot
onderhout vande voors. weeshuijse te willen verclaeren, gelijk
sijlieden daertoe geijgent, gegunt ende gegeven hadde, so sij ons dede
seggen; de somme van twee hondert car. guldens, erfelijcke rente de
en te weten,

Dat wij bij advis ende deliberatie van onsen lieve ende getrouwe de
luijden van onsen Rade ende rekeningen, ende om reden als boven de
voors. den voors. armen weeshuijse op de ordonnantie ende
instructien uij ons ende den magistraat der voors. stadt tsamenlijck

Bijlagen

gemaect ende op heden datum deser bij ons geordineert, gegunt ende gegeven ende geincorporeert hebben, gunnen, geven ende incorporeeren bij desen, de ontrent vijftich gemeten lants, in St. Omcommerspolder bij Steenberghe gelegen ende tot de voors. cellebroedersclooster eertijts toebehoort hebbende, ende daer benefens noch een erffrente van twee hondert car. guldens des jaers te lichten den penninck seshien, waer aff wij verstaen dat eerste jaer gevallen ende verschenen is, den lesten dach der verleden maent december ende soo voorts jaerlijcx van jaer tot jare vallen ende verschijnen sal, hebbende deselve rente bij desen verschreven ende versekert op de renten ende domeijnen, die de voors. stadt van Bergen op ten Zoom ons jaerlijcx schuldich is uijt te reijken ende te betalen, ende die den ontfangers vande voors. weeshuijse nu sijnde ende namaels comende, bij handen van de rentmeesters van onse domeijnen aldaer op behoorlijcke quitantie sullen worden uijtgereijkt ende betaelt.

Ende de voorn. ontfangers sullen passeeren in uijtgabe van haere rekeningen voor d'eerste reijse dese ofte copie authentique derselven met quitantie alleenlijck overbrengen, ordonneerende en de bevelende daerom den luijden van onsen Rade ende rekeningen, den rentmeester van de voors. domeijnen ende de pachters van de voors. goederen, in St. Omcommerspolder gelegen, dat sij ende elck van hen den voors. weeshuijse ende den ontfanger ende onderwinders desselfs in sijne name van desen onsen geneijgden goeden wille gerustelijck ende vredelijck doen ende laten gebruijcken ende genieten sonder eenige swarigheijt.

t'Oirconde vande welcken hebben wij dese geteijkent met onsen naem ende onsen grooten segel hier onder doen aanhangen.

In 's Gravenhage den XXII January inden iaere onses Heeren seshien hondert.

Ende was onderteijkent

Maurice De Nassau

opte plycke stont bij Sijne Excellentie ende onderteijkent Melander onder was uijthangende tgroote segel van Zijn Exc. in rooden wasche ende dobbelen staerte.

*Van reparatien aan het weeshuijs
en den aangekochten hoff*

	Kargld	st	oort
Den timmerman voor aangenomen werk	612		
Den metselaar idem en daggelden	238	10	2
Nog van metselwerk	10	8	2
Den smit ijzerwerk	117	6	
Van loode gooten	96	15	
De steenhouwers	34	3	
Twegvoeren van puin	81	4	2
De straatmakers	63	15	
Glaasemaker	47	3	
Schrijnwerker	38	15	
Geleevert hout	29	6	
Schoonmaken van de steenen	27	12	
Schalijdekker	11		
Slootemaker	20	10	
Nagels en ijzerwerk	10	16	
Voor 25 hoet kalk en onkosten	111	17	2
Aan bier voor de arbeiders	29	7	2
<u>Verschot reparatie kapel</u>	<u>3</u>		

Rekening van den Hoff,

gekocht voor f 400,

343

19

2

N.B. De hof was dus een eigen bezit geen geschenk van de stad.

De rekening van Baselius

	Kargld	st	oort
Van gekochten inboel:			
Voor vijf bedden	77		
Een bed en twee nieuwe teijken	33	10	
Voor 12 roode Spaanse sergien	39	12	
Voor stoelen, tobben etc	24	3	
Voor al den huisraad van den gewesen binnenvader	200		
Voor een beslagen kist	28		
Voor tinnen pinten en waterpotten	9	18	

N.B. Wij lezen hieruit, dat het huisraad van Gillis van Couwendael werd overgenomen en dat hem daarvoor f. 200.-. werd uitbetaald.

Van de goederen der weeskinderen

aanbestorven eer sij inden weeshuijse ingenomen werden ofte aenbestorven ter wijlen sij inden weeshuijse sijn inwoonen ofte oock die haer bij testament ofte andersints gemaectt ende gegeven werden.

LXXXVII

Want het seker is dat binnen desen weeshuijse niet en werden gebracht dan arme verlatene weeskinderen den middel niet hebbende om onderhouden te worden, sullen de aenbestorven goederen, tsij gereet ofte andersints eenige erfgoederen van huijsen, renten, ende lant, den weeshuijse geheel ende teenenmael eygen zijn, zonder dat de weesvaders ende erfgenamen van de voors. weesen soo deselve quaemen te overlijden, tminste sullen gehouden sijn, weder te keeren, te meer omdat se van sulcker Erfenisse met goeden rechte vervallen sijn, mits sij, die daervan sij tselfde erfgoed souden pretendeeren teenenmael verlaten ende geabbandonneert hebben, maer indien de voors. weesen ten lijve bleven ende quamen met goeden gelieven ende willen vande buijtenvaders in houwelijcke oft anders tot eenigen eerlijcken staat, uijtgesteld te werden, sullen de voors. buijtenvaders in goeden conscientie daer op letten, datse ten aensiene vande voors. goederen, die de voorgen. weesen tharen incommen inden voors. weeshuijse sullen ingebracht hebben, eenige extra ordinaire vereeringe na de middelen vanden selven huijse genieten ende ontfangen.

LXXXVIII

Ende opdat de weesen in de voors. weeshuijse wonende niet en werden gefrusteert van alsulcke goederen, die hun bij den overlijden haerder vrienden mochten aenbestorven ofte uijt goeder gunste

gemaect ende gegeven werden, sal het voors. weeshuijse alleenlijcken daervan genieten de bladinge ende tvruchtgebruijck so lange de voors. weesen inden voors. huijse blijven wonen, maer indien sij uijten voors. huijse met goeden believe ende wille vande buitenvaders scheijden zullen, dan alsulcke aenbestorven goederen tsij meublen, gereede goederen ofte erfgoederen den voors. kinderen int. geheel volgen, blijvende alleenlijck 't verloop daeraff tot behoufte vanden weeshuijse ende indien de voors. kinderen inden weeshuijse quamen te sterven, sullen de voors. goederen den voors. weeshuijse in eigendom blijven.

Nog enkele bijzonderheden uit het armhuisreglement:

- Eens per week zullen de buitenvaders vergaderen in een kamer van het armhuis.
- Zij zullen verschillende registers aanhouden, in een sterke kist, waarin ook rentebrieven, enz. bewaard zullen worden. Er zullen hierop zijn twee sleutels, de eene bij de gecommiteerden van de vroedschap, de andere bij een der predikanten.
- Zij zullen nu en dan inspectie houden.
- De buitenmoeders zullen zijn de huisvrouwen der armmeesters.
- Van deze vier moeten minstens twee dienstdoen, de anderen mogen weigeren.
- De buitenmoeders zullen letten op de huishouding, de aanschaffing van provisien, kleeren, schoenen, enz.
- Zij houden toezicht op de werkzaamheden der meisjes ⁹⁰⁾
- De meisjes zullen ook leeren lezen en schrijven.
- De kinderen mogen zonder toestemming van de buitenvaders geen bezoeken afleggen buiten de stad.
- Omtrent kleeding en kleuren der kleeding zal men nader beslissen.
- Kinderen beneden drie jaar, en zij die aan besmettelijke ziekten lijden mogen niet worden opgenomen.
- Zonder toestemming van de buitenvaders wordt niemand in het huis opgenomen.
- Jongens en meisjes zullen afzonderlijke slaapkamer en secreet hebben.
- Gedurende den maaltijd zal een hoofdstuk uit den bijbel worden voorgelezen.

---

⁹⁰⁾ Er werd in die tijd in de weeshuizen veel kantwerk gemaakt, dat duur betaald werd, het was voor de werksters een arbeid, die zeer veel van de oogten vergde, wat ermede verdiend werd, kwam ten bate van het huis.

- Voor en na den eten zal de naam des Heeren van de kinderen bij gebeurte worden aangeroepen, gelijk ook des avonds bij het slapen gaan en des morgens terstond na het opstaan, waartoe een precies uur zal worden aangegeven, en zal het gebed zoo smorgens als des avonds worden besloten met eenige lofzangen die daartoe zullen worden voorgeschreven.
- Er worden dezelfde gewone straffen ingevoerd als bij de weezen. Als de gewone straffen niet helpen, en de kinderen niet tegenstaande de ordinaire discipline hardnekkig in het kwaad zouden continueeren, dan zal de vader dit aan de magistraat berichten.
- Als kinderen bij hun komst in het weeshuis iets bezitten vervalt dit aan het huis. Eigendommen, die gedurende hun verblijf in het huis bv. door erfenis worden verkregen, komen voor wat het vruchtgebruik betreft aan het huis. Ze worden teruggegeven als de kinderen later met behoorlijk gedrag het huis verlaten, dit ter beoordeeling van de buitenvaders. Sterven de kinderen in het huis, dan vervalt het bezit aan het armhuis.
- Zullen voorders tot desen huize worden geapplieerd alle de renten, huizen en landen, den armen toebehoorende, dewelcke alle pertinentlijck in een boek van francijn bijeengesteld en in de secretarie deser stadt zullen worden geauthentiseerd en tegen voorders ontbracht, zullen uit de andere middelen van de gemeene armen worden vervuld.
- Geen rentebrieven of vaste goederen dezen huize rakende, en zullen mogen verkocht worden, dan door resolutie van het volle college en met voorgaande approbatie van de Heeren van de magistraat.

Rekening der momboirs

Bij noot 71

ONTVANGST		UITGAVEN	
Goed slot vorige staat	332,-.	Reparatien,enz	508,04
van de rouwmantels	549,18	Kleeren, enz.	857,19
van de doodsbaarkleeden	129,14	Eetwaren, enz.	2646,07
merken der doodkisten	31,10	Brand en kaarsen	292,14
de doodgraver	66,19	Verpleging buiten het huis	213,12
Wekelijksche collecte	530,00	Uitzet van 2 kinderen, die 't	
Rantsoenpenningen slands		huis verlieten	3,12
verpachtingen	368,16	Tractement van gewezen	
Middelen van de stad	-,-	binnenvader	100,00
Idem van het markiezaat	92,16	Tegenw. binnenvader en	
Idem van de gecomb.		moeder	225,00
schanswijnen(?)	12,10	Aan de werkmateres	41,00
Strijkpenn. verkochte		De naaimateres een half jaar	30,00
goederen	366,04	De rentmeester	90,00
Legaat Juffr. Rebbero	50,-	Brandspuitgeld	1,07
Blok in het weeshuis	0,17	Een jaar pacht riddertol over	
Van een koehuid	8,17	1750	133,12
Gerestitueerde verschot van		Interest van f. 800 van Kapar	
2 kinderen	40,00	Zetgens	
Verkochte asse	5,-	verschenen 13 Oct. 1752	32,00
Van de kant, door de		Aan Jan Otto,	
kinderen gemaakt	226,02	kleermakerswerk	120,10
Van de jongens met		Voorschotten van vrouwen	
ambacht gewonnen	423,05	regentessen	282,06
Van de naaimeisjes	29,09	De medicinae docter	72,00
Van de riddertol	116,14	Aan vracht	1,16
		Advertentie	4,13

Bijlagen

Van de kinderen, daar kerkboekjes van verkocht zijn	1,02
Half jaar huur huis de Zonnewijzer	2200,-
Rente van huis De drie Koningen	0,18
Stadsrenten verschenen ult. Dec. 1751	200,-
idem 28 Jan. 1750	167,12
Van deselve de interest van zes kapit. van f. 2000.-	360,00
idem van f.1500.-	45,00
Van het huis van Bergen de rente van f. 2500.-. (27 Nov. 52)	75,00
Idem f.1000,- 15 Febr. 1752	30,00
Idem f. 1000.-. 23 Juni 1752	30,00
Idem f. 3000.-. 19 Dec. 1752	90,00
Van Adriaan Looijen, Idem f. 600 verschenen 26 Jan. 1752	21,00
Idem f. 1600 verschenen 26 Oct. 1752	56,00
Idem f. 400 verschenen 15 Febr. 1752	12,00

Van een anker wijn, geconsumeert bij de kinders, ingevolge het testament van Juffr. Ribbers, waarvoor het legaat van f.50.-. is in ontvangst gebracht	12,16
Kuipen van tonnen en vaten	12,04

Van Jan Crom.	
Idem <i>f.</i> 126 verschenen 8	
Apr. 1752	5,01
Van de stad Steenbergem	
Idem <i>f.</i> 1600 verschenen 14	
Sept. 1751	48,00
Van de Groote kerk dezer stad	
Idem <i>f.</i> 1000 in	
2 kapt. van <i>f.</i> 500	
verschenen April 1751 en 52	60,00
Idem <i>f.</i> 700 verschenen 26	
Jan. 1748	24,10
Van het kantoor generaal id.	
<i>f.</i> 30.000,- in 15 obligatien	1200,00

Totaal der ontvangsten
f. 5562,16,10

Totaal der uitgaven
f. 5681,4

Totaal der **uitgaven**
ontvangsten

5681, 4
5662, 16, 10

KWAAD SLOT

118, 7, 6.

Mr. Verhagen schrijft hiervan:

Bij noot 72 en 77

Tot het jaar 1760 was het genot der revenuen, zooals zij in 1699 aan het armkinderhuis waren toegekend, door niemand betwist, met uitzondering van eenige kleine verschillen met de diakonie. Doch in gesegd jaar werd bij rekest van kerkmeesters en tesaursiers van de Roomsche armen, een verzoek gericht tot de Raad van State om de helft te mogen genieten van de rantsoenpenningen welke het gecombineerd wees- en armhuis alleen genoot.

Voor 1751 ontvingen de behoeftigen van alle gezindheden ook de Roomsche armen, ondersteuning en aalmoezen van de diakonie, met andere woorden, de diakonie was het eenig officieel erkend armbestuur.

Bij resolutie van H.H.M. de Staten Generaal ⁹¹⁾ van 3 April 1751 werd, onder meer andere gelast, dat geen alimentatie zou worden verstrekt aan de arme ledematen der Roomsche kerk uit de gemeene armenfondsen, maar dat zij meesten worden bedeed uit de collecten, welke in de Roomsche kerk werden gehouden. Vandaar dat na 1751 geen ondersteuning meer werd verleend en alstoen armmeesters en tesaursiers der Roomsche kerk zich met de geheele verzorging van hun arme geloofsgenooten belast zagen.

Het laat zich dan ook zeer goed begrijpen, dat zij hun inkomsten trachtten te verbeteren en pogingen aanwendden om hun deel te krijgen van de zogenaamde rantsoengelden. Die rantsoengelden of penningen bestonden in een korting, welke de pachters der gemeene middelen zich moesten laten welgevalen, ten bedrage gewoonlijk van een stuiver van de gulden. Van die stuiver werden twee duiten toegekend aan hen die zich belastten met de algemeene armverzorging. Dat waren, tot dien tijd, hier ter stede, de diakenen der heerschende kerk.

Later toen de verpachting der gemeene middelen was afgeschaft, werd van de collecte der ontvangers een stuiver, ook onder den naam van

---

⁹¹⁾ Zie [hier na bijgevoegd](#).

rantsoenpenningen afgezonderd en daarvan aan de armen een vierde uitgekeerd. Zoodra nu een Roomsche armbestuur in het leven was geroepen, begreep dit, mede aanspraak op een gedeelte van die duiten te mogen maken.

De resolutie van 3 April 1751

(placaatboek 8e deel pag. 321) luidt:

Ontvangen een missive van den Raad van State alhier den 30 der voorl. maand houdende ingevolge H.H.Ed.Mog. resolutie van 24 Juli van voorleden jaar, dezelve advies op de rekeste van Antonius de Stoppelaar, Jacobus Craan en Johannis Jansen, predikanten :in den Oudenbosch, Wouw en Bergen op Zoom als gelasten ven de Classis van Bergen op Zoom en Steenbergem, verzoekende om redenen in het voorn. request geallegeerd, dat H.H.Mog. dezelfde restrictie van den 11 Maart daar te voren genomen ten regarde van Oud Gastel zoo algemeen gelieven te maken, dat dezelfde voor zooveel betreft sommige punten daarin vervat, moge stand houden in alle de plaatsen, zoo steden als dorpen onder voornoemde classis ressorteerende. Waarop gedelibereerd zijnde, is goedgevonden en verstaan, mits deze te consenteeren in het verzoek gedaan bij de requeste in voorg. missive vermeld en dat dientengevolge de gemelde H.H .Mog. resolutie van den 11 Maart des voorl. jaars in opzichte van Oud-Gastel genomen, zoo verre zal worden geextendeerd, dat ingevolge dezelve in alle plaatsen, zoo steden als dorpen, die tot de classis van Bergen op Zoom behooren,

1. eerstelijk de armmeesters, zooveel mogelijk is, van de Gereformeerde religie zullen moeten verkoren worden;
2. ten tweede, dat aan de arme ledematen van de Roomsche kerk geen alimentatie zal mogen worden verstrekt wegens de gemeene armen, maar dat die zullen moeten onderhouden worden uit de collecte, die in de Roomsche kerk wordt ingezameld op gelijke voet als de ledematen van de Gereformeerde kerk uit deszelfs collecte worden onderhouden;
3. En ten derde dat de zoogenaamde of tresoriers van de Roomsche kerk zullen gehouden zijn eens sjaars, ten overstaan van den officier en een of twee Gereformeerde regenten rekening te doen van derzelver kerkcollecte en het emplooi daarvan zullende de drossarden van de voors. kwartieren worden aangeschreven te vigileeren en zorg te dragen dat deze haar H.Mog. res. preciselijk worde nagekomen.

Staatsregeling 1798

Bij de staatsregeling van 1798 wordt de staatskerk uitdrukkelijk afgeschaft.

De bepalingen zijn veel milder dan vroeger:

- Des zomers staan de weezen om half zes op, des winters om 7 uur. Een kwartier later gaat de tweede bel, dan moeten allen gewasschen en gekleed zijn.
- Ze gaan daarna naar de eetzaal, waar door een der weezen om beurten een morgengebed wordt opgezegd.
- Dan worden de jongens door den binnenvader aan het werk gezet, de meisjes doen het huishouden.
- Om acht uur is het ochtendeten.
- Om negen uur gaan de kinderen naar school.
- Van 11-12 hebben zij een speeluur.
- Om 12 uur is het middageten, waarbij enkele meisjes bedienen.
- Na het eten hebben de weezen tot 2 uur speeltijd,
- van 2-4 hebben zij school, behalve op woensdag en zaterdag, dan zijn zij smiddags vrij.
- Van 4-7 moeten de jongens het een of ander nuttig werk doen, de meisjes hebben huisdienst, daarna handwerken.
- Voor de jongens die op ambacht zijn is het van 7-8 avondschoon, behalve woensdag en zaterdag, want dan zijn zij vrij.
- De anderen mogen van 7-8 spelen.
- Om 8 uur is het avondeten, daarna wordt een nuttig boek gelezen, om 10 uur gaan allen naar bed.
- Zondags na de kerk wordt aan de kinderen, die dit verdienen vergund familie of goede bekenden te bezoeken.

DE straffen blijven nog min of meer middeleeuwsch:

- A. Gevangenis. wordt ondergaan in het st. Catharinagesticht of in het gevangenhok van het weeshuis.
- B. Blok. De betrokkene wordt met een of beide onderbenen aan een blok vastgemaakt, door middel van kettingen, die geen verdere bewegingen toelaten dan noodig voor het uitvoeren van natuurlijke noodwendigheden. Hij kan ook bevestigd worden aan een minder zwaar blok, dat hij kan meedragen.
- C. Onthouding van voedsel: In plaats van gewoon voedsel kan water en brood worden verstrekt, of wel onthouding van het ontbijt, van het middagmaal of van het avondmaal geheel, dan wel dat het eten eenige uren later wordt verstrekt,
- D. Tentoonstelling. Gedurende het spel of het eten, staande of geknield in een hoek, voor allen goed zichtbaar, hebbende op de borst een zwart bord, waarop met groote letter Voor straf.
- E. Opsluiting. Geschiedt in een afzonderlijk vertrek, voorzien van het noodige vensterlicht, daar hier strafoefeningen moeten worden gemaakt moet er ook beddegoed zijn.
- F. Onthouding van vermaak. bv. van het gewone toegestane spel, van het uitgaan op zondagen of andere feestdagen, het wandelen op de stadswallen of daarbuiten onder toezicht, het deelnemen aan de bijzondere onthalingen op daarvoor aangewezen dagen.
- G. Geldboeten. Alleen tot geheele of gedeeltelijke vergoeding van schade, door den betrokkene aangericht.

De binnenvader legt geen straffen op zonder voorkennis van de regenten behalve: Het thuis houden op Zondag, feestdagen en speeldagen, het opleggen van werk in het speeluur, het opsluiten, doch hoogstens voor een dag en een nacht.

Alle straffen schrijft hij in een boek, dat hij wekelijks aan de regenten overlegt.

Regeling twee afgescheiden instellingen

Bij noot 85

1. Er bestaan te Bergen op Zoom twee afgescheidene, elk op zich zelf staande instellingen, bestemd voor de verzorging en opvoeding van weezen, de eene van Roomsch Katholieke gezindte, de andere van Protestantsche gezindte.
2. Elk dier instellingen is van gemengden aard op den voet als bepaald wordt bij art. 2 letter d. der armenwet. In elke regeling en bestuur wordt door het gemeentebestuur en van wege het betrokken kerkbestuur gezamenlijk voorzien,
3. de statuten van elke gemengde instelling worden vastgesteld door den gemeenteraad en het betrokken kerkbestuur gezamenlijk, met inachtneming van de bepaling en van de armenwet. Zij bevatten de volgende punten; [.....] ⁹²⁾
4. Alle goederen, bezittingen of rechten, gemaakt aan of verkregen bij elke gemengde instelling blijven voor altijd aan dezelve verzekerd ingevolge de bepalingen der armenwet;
5. [.....]
6. Ter tegemoetkoming in de lasten, die de gemengde instellingen op zich nemen, en ten einde derzelve eerste aanwezen te verzekeren, worden uit de bezittingen van het gecombineerde stadsweezen armkinderhuis deaer gemeente aan de gemengde instellingen, zoolang deze ingevolge de armenwet en de tegenwoordige overeenkomst bestaan, verzekerd:
  - a. Het gebruik en de bewoning van het weeshuisgebouw met daarbij behorende tuin en erf.

---

⁹²⁾ zijn huishoudelijke aangelegenheden, voor ons van geen belang.

- b. de revenuen van alle kapitalen, ten namen van het gecombineerde wees- en armkinderhuis, ingeschreven op het grootboek des N.W.S. en ten laste der stad B.o.Z.
  - c. de renten en cijnsen ten laste der stad B.o.Z. en op particuliere eigendommen.
- 7. het gebruik van de inboedel in het weeshuis.
  - 8. het gebruik van rouwmantels met toebehooren en de huren en inkomsten daarvan;
  - 9. de revenuen voortspruitende uit het senot van de tegenwozdäge bezittingen of van de toekomstige, die aan het stads gecombineerde wees- en armkinderhuis later mochten opkomen;
  - 1. Naar aanleiding van het voorgaande art. wordt toegewezen aan:
    - a. de gemengde instelling voor Roomsche katholieken:
      - i. *het gebruik en de bewoning van het weeshuisgebouw met daarbij behoorende tuin en erf.*
      - ii. *de meubelen, huisraad en keukengereedschappen, thans ten dienste der kinderen, benevens slaapfournituren voor 35 kinderen.*
      - iii. *de helft in al hetgeen verder in art. 6 is omschreven.*
    - b. de gemengde instelling voor protestanten:
      - i. *de overige slaapfournituren.*
      - ii. *de helft van hetgeen verder bij art. 6 is omschreven*
      - iii. De verdere art e, zijn voor ons overzicht van geen belang.

Staat van den ontfang en collecte gemaakt den 7 Oct, 1598

Ontfangen.

Te Bergen op Zoom	544	4	2
In Holland	4029	4	2
In Zeeland	1907	15	
Int Sticht van Utrecht	765		
In Overijssel	390		
In Vriesland	385		
Van de Ned. kerk te Londen	120		
Totaal	8141	4.	-

Staat nog te ontvangen van Holland:

Van de Ed. Heeren Staaten	1200		
Van de eers. raad van Leijden	100		
Van de eers. raad van Scheidam	120		
	1420		

Memorie van gegeven jaarlijksche renten:

Van de eersamen raad van Bergen op Zoom	200		
Den burgemeester Jacob Jacobs	8		
Den burgemeester Gevaert Willems		10	
Den burgemeester Willem Fransz	1	8	
Jacob Baselis de oude en Pieter Moens wachtmeesters te Steenberg	5	10	
De voorn. Jacob Baselis de oude voor hem alleen	3	10	
Jacob Baselis de Jonge	3		
Jan van Briele rentmeester	4		
Jan Huijbrechts wethouder	2		
Adriaen Janse Vriesland weth.ouder	1	18	
Pieter Willemse Rentmr. van Goes	2	14	
Jacques de Vriese oud wethouder	4		

Bijlagen

Anthony Melkman	2		
De kinderen Grijp te zamen	3		
Paulus Vaens Huijsanmeester	1	10	
Samen jaarlijks	243.		

De meubelen, die bij de goede lieden van Bergen op Zoom gecollecteerd waren, zijn gebracht in het weeshuis.

Memorie van tgeen nog te bevorderen staat.

1. Wat men tot onderstand verzoeken zal van de Ed. Mog. Heeren Staten Generaal.
2. te bevorderen de belofte van Zijn Exc.
3. Verscheijden aangeteekende beloften van eenige Luijden hier ter stede.
4. De beloften van de E. raad van Delft.
5. Van de E. raad te Schoonhoven.
6. De toegestanen onderstand van de 14 classen in Holland.
7. De beloften van de Gedeputeerde Staaten van Vriesland.
8. Item van die van Groningen en Ommelanden.
9. De requesten aan de E. Heer en Staat en van Gelderland, om de goede hoop op deselve.
10. Versoek te doen aan de classen van Zeeland.
11. Item aan die van Vriesland.

Uytgeeff

Aan reparatie van het weeshuijs	1415.	4.	2
Huijsraad	414.	10.	2
Wollen en linnen	282.	5	1
Spijs en drank	723	14	3
Gagien, arbeidsloon hout en turf	185	19	
Uijtgestelde penningen	4741		

Differentie onkosten en andere uijtgiven`	197	
Totaal	7959	15

Vacatien, reys en teercosten van den collecteur ter discretie

Na gedaan rapport aan denselven toegelegd 2 gld. daags
bedragende voor 215 dagen 430.

Rekeninge van het weeshuis

gedaen door den predikant Jacob Baselius sedert Christdag 24 december 1597 tot den 24 december 1598 in collegie van den magistraat den 11 Mey 1599.

Ontfang

Van de collecte in Holland

Door de Staat en van Holland en Viest Vriesland

toegezegd 1800 gld. in drie termijnen uijt de

geconfisqueerde goederen waarvan twee termijnen

werden gebracht tot

1200

te Dordrecht bij Collecte

307

14

2

Haarlem bij gifte van de magistr.

150.

En van den commandeur van st.Jansorde

50

Delft

Memorie

Leijden bij gifte van de magistr.

200

Amsterdam bij collecte door gecommiteerden uijt de

magistraat

1108

12

2

Gouda bij giften

100

Rotterdam bij collecte door gecommiteerden

280

Gorinchem ad idem

100

Schiedam bij gifte

120

Schoonhoven idem

50

Briel idem

60

Alkmaar idem

150

Hoorn idem

24.

15

Enkhuijsen bij collecte door gecommiteerden.

233

1

Edam bij gifte

120

Monnikendam idem

50.

2.

Medemblik idem

100.

Purmerend idem

21.

Woerden bij collecte door gecommiteerden

40.

Bijlagen

Naarden bij gifte	30	
Weesp bij collecte door gecommiteerden.	27.	7
Muijden bij gifte	14.	6
s' Gravenhage bij collecte door gecommiteerden	300.	
Zuijd en Noord Holland classen	Memorie	

Ontfangen van de classen in holland

Rhijnsburgh Classe van Leijden bij gifte Mevrouw van Rhijnsburgh	200	
Grootebroek, classis Enkhuijsen	55	
Benningbroek onder Hoorn	25	
Ursten en andere dorpen onder Hoorn	37	6
	5154	4

Ontfangen in Zeeland

Van de Ed. gecommiteerde Raaden	400	
Middelburgh bij collecte door gecoornm.	1128	15
Zierikzee bij gifte van de magistraat	150	
Goes bij gifte	150	
Item van de kerkeraad	50	
Tholen bij gifte	100	
item van de kerkeraad	30	
Veere bij collecte	155	9
Vissingen bij gifte	50	
Arnemuijden bij oollecte	57	4 2
	2272	8 2

Ontfangen in Utrecht

van de Ed. gecommiteerde raaden	400
Utrecht bij gifte	200
De vijff capittelen	125
.Amersfoort bij giftc	40

765

Ontfangen in Friesland

Van de ·Ed. gecommiteerde raaden	Memorie		
Leeuwarden bij gifte		150	
Bolsward		60	
Sneek		50	
Franeker		50	
Harlingen		50	
Dockem		25	
		385	

Ontfangen Overijssel

Van de Ed. gecommiteerde raaden		200	
Deventer		75	
Camp en		75	
Zwoll		40	
		390	

Ontfangen in Groningen

Memorie

Londen, leden van de:Nederduijtsche gemeente		120	
Samen		9086	12 2

Ontfangen van de binnencollecte.

Van Zijn Exc. als Marquis van Bergen op Zoom het gewezen celledroedersclooster	Memorie		
En voorts			

Van den breeden raad.

De aggregatie van de toeijgening van het
celledroersclooster, door Zijn Exc. gedaan.
item den vrijdom van de bieren voor het weeshuijs, en
de calliote van de tarwe en rogge

item van een jaarlijksche rente van twee honderd guldens

Van de burgerij deser stad:

Aan rentebrieven beloopende de jaarlijks	42	10	1
Aan jaarlijksche giften	9		
Eenige meubelen, linnen en wollen, die in het weeshuijs gebracht zijn.			
Bij collecte	780	8	
Een schepenschuldbrief van dato 3 April 1598 inhoudende 34 gld. ten lasten van Cornelis Bartoen, op zijn huijs de Smeekamer in de korte meestraat	Memorie		
En voorts de goede hoop van de luijden, die bij de collecte niet thuijs waren,	Memorie		

Ontfang van gegeven renten op panden binnen de stad.

Van den breedende raad een rente van f. 200. sjaars, verschijnt 7 Februari	f.200		
Van Jacob Baselis de jonge een rente van f. 3. sjaars van dato 6 Aug. 1597 op zijn huijs 1t Wapen van Egmond in de Huibergsche straat het eerste jaar Kerstmis 1598.			
Van den burgemeester Jacob Jacobs een rente van f. 8 op zijn huijs Den Timmerman van dato 14 Febr, 1598 verschijnt primo Januari	f. 8		
Van den oud burgemeester Willem Franssen, een rente van 1 gld. 8 st. van dato 30 Aug. 1590 op zijn huijs st. Jacobshoek in de Boschstraat, verschijnt St. Maarten	1	8	
Van Jacob Baselis den ouden en Pieter Moens, een rente van 3 gld. 10 st. van dato 14 Oct. 1553 ten lasten van Rochus Hendriks op 't huis de Conijnsbergh in de Gasthuijsstraat. Verschijnt primo Meij	3	10	

Van Jacob Baselis den ouden een rente van 3 gld. van dato 20 Sept. 1495 ten lasten van Hendrik van der Schour op thuijs St. Andrieskruijs, buiten de Vrouwe poort aan de Noordzijde. Verschijnt Kerstmis	3		
Van Adriaan Jansen Vriesen Oud Wethouder een rente van 1 gld. 8 st. 1 oort van dato den 28 Sept. 1565 ten lasten van Huijbrecht Landslooten op thuijs 't Wolffken in de Potterstraat. Verschijnt 26 Januari	1	8	1
Van den oud burgemeester Govert Willemse, een rente van 10 gld. ven dato 26 Meij 1540 ten lasten van Cornelis Mattheussen op een huijs in de Dubbelstraat. Verschijnt op dato	10		
Van Paulus Vaans een rente van 10 st. van date	10		

Ontfangen van renten op panden buyten de stad

Van Pieter Willems, wethouder te Goes, en zijn huisvrouw Dingena Boudewijns een rente van 2 gld. 14 st. ten lasten van Paulus Leijns op een stuk land in de Nissepad in Hubelandshoek in de vrijheid van Goes, van dato den 11 Dec. 1553 Ontfangen 2 jaren verschenen 11 Dec. 1597 en 1598	5	8.	
Van Jacques de Vriesen Oud wethouder een rente van 4 gld ten laste van Pieter Geersen op 5 gem. 40 roe land 't Nieuwveld, op de Noordgeest van dato 17 April 1567 verschenen den 17 April	4		
Van Jacob Baselis den ouden en Pieter Moens een rente van 2 gl. ten lasten van Francois de Potter op 8 gemet bosch onder Moerstraten van dato 27 Nov. 1555 verschijnt 19 Nov.	2		
Van Jan Jacques en Soetken Grijp, een rente van 3 gld. ten lasten van Claas Claassen, alias Wambais, en			

Margriete Jans zijn huisvrouw op een hujs te Borchvliet genaamt de Vos de Grave van dato 5 Oct. 1520 Verschijnt 15 Juli	5
Van Anthony Molkman een rente van f. 2. ten lasten van Jan Willems op een stuk land aen 't Zuijdeinde van Heerle genaamd het Legoed van dato 5 Mei 1523. Verschijnt st. Barbera	2
Van den stadsrentmeester Jan van den Briele een rente van 4 gld. ten lasten van Claas Geerts op 12 gemet land onder Wouw in de Laveld akker van dato den 27 April 1555 Verschijnt Primo Meij	4
Van Jan Huijbrechts wethouder, een rente van f. ,2, ten lasten van Cornelis Fransz op 3 gemet land genaamt de Keetheijning in 't Zuijdeijnde van Halsteren van dato den 1 Sept 1565 Verschijnt op dato	2

Van jaarlijksche giften zonder panden

Cornelis Adams wethouder belooft jaarlijks op 2 Sept. te betalen 3 gld. 't Eerste jaar verschenen 2 Sept, 1598	3
Den Predicant Marcus Zueris jaarlijks, zijn leeven lanck 3 gld. teerste jaar verschenen Kerstmis. 1598	3
Den buitenvader Loijs Torret jaarlijks, zoo lange hij in de stad zoude wonen, dus voor teerste jaar kerstmis	3

Van gekochte renten,warvan de hoofdsommen in uitgeef gebracht worden.

Van Hans Gijsbregt Verbraes een rente van 6 gld. op de brouwerij tZwaenken in de Gasthuisstraat van dato den 2 Dec. 1596. Verschijnt kerstmis	6
Van Gillis Maertens een rente van f. 18. verschijnt in Meij Ontfangen het jaar verschenen den Julij 1598	18

Een rente van 8 gld ten lasten van Roeland der weduwen op zijn huijs in de Zuijvelstraat over de wagen van dato 29 Januari 1598. Verschijnt op dato	8
Een rente van twaalff gld. ten lasten van Jacob Fransen Canonnier op zijn huijs in de Dubbelstraat van dato 2 Maart 1598. Verschijnt den 4 Maart	12
Een rente van 8 gld. ten lasten van Willem Jansen Timmerman op zijn huijs genaamt Wayenburg, van dato Verschijnt	8

Ontfang van tgeen de huysarmmeesters jaarlijks aan tweeshuis uitreiken en van inkomende weezen

Alzoo de huijsarmen, de weezen tot hun lasten hadden, is bij de gemeene armenregeerders jaarlijks aan het weeshuijs toegelegd 800 gld. tot zoo lange de middelen voor het weeshuijs genoegzaam zouden zijn. Ontfangen het jaar ingaande 24 Dec. 1598.	800	
Ontfangen het restant van de nalatenschap van Willem Wals, zilversmid en Martijntje Hermans, waarvan drie kinderen in het weeshuijs waren.	110	10

Ontfangen van godspenningen, weeskinderswinsten, huur van ketels, etc, huur van de capelle, van groenten uyt den hoff en van tgraff maken.

Uijt den block op de voorplaats van het weeshuijs en andere giften sedert kerstmis 1597 tot 98	14	24	1
tgeen de kinderen met haar handwerk hebben gewonnen sedert kerstmis 1597 tot 98	19	15	2
Van uytgeleende keetels, etc.	6	1	
Een jaar huur van de capelle	20		

Van verkochte groenten uyt den hof	89	5	3
Van tgraffmaken volgens accoord	17		
	10989	14	1

Memorie van kapitalen op interest gezet à 8 percent.

Den predicant Marcus Zuerius is schuldig van 250 gl.

verschijnt den 15 Januari f. 20.

Cornelis Claasse Barthoen van f. 50 verschijnt 28 Jan. f. 4

Aart Mercelissen van f. 200.-. verschijnt 20 Jan. f. 16

Marcus Mertensen van f. 300.-. verschijnt 29 Jnn. f. 24

Jan Vatevenne van f. 100.-. verschijnt 24 Maart f. 8

Pieter Adriaansen en Adriaan Marinusz te Heerle van
f.100.-. verschijnt den 24 Maart f.8

Jan Pieterse Cramer van 100 gld. verschijnt 27 Mrt. f. 8.

De Heeren van Halsteren van 150 gld. verschijnt den 10
April f.12

De ritmeester van den Houten van f. 2000.-. verschijnt
Augustus f.160

Francois Vroedschap van 150 gld. Verschijnt den 31 Mei F. 12

Hendrik Halstraat van 50 gld. verschijnt den 2 Juni f. 4

De Capt, Allard Vaillandt van 350 gld. Verschijnt den 14
Ootober f. 28

Willem Geerts Busmaker van 100 gld. verschijnt den 19
October f. 8

Cornelis de Roovere van 150 gld, Verschijnt den 17
Maart f.12.-.

Jacques Landschot is schuldig vier jaeren lank ider
jaer 200 gld. wegens vier gelijke paaijen door den
weeshuijse gekocht op zijn huijs genaamt het
Hemèlrijck. Verschijnt den 10 Meij f.200

Uitgeef teevens den voorsz. Ontfang

Van reparatien aan het weeshuijs en den
aangekochten hoff.

Den timmerman voor aangenomen werk	612		
Den metselaar ad item en daggelden	238	10	2
Nog van metselwerk	10	8	2
Den smit ijzerwerck	117	6	
Van looden gooten etc.	96	15	
De steenhouders	34	3	
t Wegvoeren van puijn etc.	81	4	2
De straatmakers	63	15	
Glaasenmaker	47	3	
Schrijnwercker	38	15	
Geleevert hout	29	6	
Schoonmaken van de steenen etc.	27	12	
Schalijdekker	11		
Slootemaker	20	10	
Nagels en ijzerwerck	10	16	
Voor 25 hoed kalk met oncosten	111	17	2
Aan bier voor .de arbeijders etc	29	7	2
Verschot voor reparatie aan de capelle	3		
Op rekening van den hof, gekocht voor f. 400.-.	343	19	2

Van gekochten inboel:

Voor vijf bedden	77		
Een bed en twee nieuwe teijken	33	10.	
Voor 12 roode Spaanse.sergien	39	12	
Voor stoelen, tobben etc.	24	3	
Voor al den huisraad			
van den gewesen binnenvader	200		
Voor een beslagen kist en achrijfcompr.		28	
Voor tinnen pinten en waterpotten	9	18	

Van linnen en wollen en schoenen

Voor 61 ellen staal grauw laken 2 loot koort, 27 ellen

krap baaij en 12 schaapen vellen	192	11	
Linnen Tierentay etc.	45	13	3
Voor 82 ellen linnen1 lint etc.	38	1	1
De schoenmaker	25	15	
10 steen en 4 pond vlas	12	13	2
't weeven van 80 ellen linnen	8		
Voor 14 jongens hoeden	7	13	

Van spijs en drank en t geene verder in het weeshuys noodig is.

Voor 18 viertelen rogge tot 18 schell tviertal met de oncosten

	103	2	2
Den bakker voor bakken en leverantien	35	4	
Denselven en voor koopen van een last rog voor 6 viertels rogge à 15 schell.	376	6	
	27		
Voor 2 vaten boter wegende 880 pond	176	10	
480 pond rundvleesch à 3 blanken en 5 root	57	2	
318 pond item als voren	38		
voor anderhalven tonnen griest	21	1	1
713 pond kaas	79	11.	1
Voor eenen os	90		
Voor drie varkens	38		
Geleevert bier	29	15	
item	102	18	
Peper, gember, oly en stroop, etc.	17	1	1
Een vat en 2½ keukens zout	7		8
Voor zoutevis, haarine, erwten, boonen, boeckweijt, versch vleesch, visch, raapen, peen, etc.	279	2	3

Vijf kinnekens zeep	15		
Voor 5 steen kaarsen en het verwisselen van 50½ pond vet voor kaarsen	15		
Voor 8 last turf 5700 fasselhout met de kosten	103	2	2
Voor gagien en loon der inwonende personen etc.			
De binnenvader en moeder een jaar gagie	150		
Den ondermeester van stadtschool voor negen maanden dienst	22	10	
De twee dienstmaagden ieder een jaer huur samen	76		
Voor 21 dagen arbeid in de hoff 10 st. daegs	10	12	2
Van differente zaaken			
Voor 8 psalmboeken en 5 boeken papier	4	6	
Voor tschilderen der wapens op Francijn van de steeden en de Heeren die hunne handreijkingen aan het weeshuijs hadden gedaen	71	2	
Scheep en wagenvragten van den rendant in t'doen van collecten	92	13	
Den rendant voor 215 dagen vacatie en verteering à 2gl. Daags		430	
Voor verscheijden authenticque copien van de brieven van faveur	4	10	
Aan de clercquen der Griffiers te 'sHage voort depecheeren der brieven van faveur	4	7	2
Aan verscheijden stadsbodens en drinkgelden item tverwisselen van goudgelt	50		
Scheepvracht en Reijsgclt voort overbrengen van de giften van Mevr. v. Rhijnsburgh	6	10	

Van uytgesette capitalen à 8%

Roeland der weduwen den 19 Januari 1598 op zijn hujs de Pelgrim in de Zuivelstraat over de waage	100
De predicant Marcus Zueris dato als vooren op ondershandse obligatie	250
Aart Mercelissen, den 29 Januari 1598 op zijn hujs de Dolphijn in de Zuivelstr.	200
Oonielis Barthoens de 22 January 1598 op zijn hujs de Smeekamer in de korte mee straat	50
Marcus Martens den 28 Jan. 1598 op zijn hujs de Borse aan de Groote markt	300
Den 16 Jan. 1598 gekogt van Hans Gijsbrecht Verbraamt een rentebrief van 6 gl. op de brouwerij tZwaantjen voor	75
Den 2 Maart 1598 van Jacob Franssen Canonnier een rente van 12 gld. op zijn twee hujsen in de Dubbelstraat,het eene genaamt de Zwarte Arend	150
Jan Vatevenne den 24 Maart 1590 op zijn hujs in de Korte Nieuwstraat	100
Pieter Adriaanse en Adriaan Marinussen den 24 Maart 159 8 op 10 gemet en land onder Heerle	100
Jan Pieters Cramer den 28 Maart 1598 op zijn hujs tWapen van Thoolen op de vischmarkt. een hujs den Gulden Toorn in de Cramerstraat	100
De Heeren van Halsteren den 5 Juny op onderhandsche obligatie	100
De ritmeester Wernard van Houten den 19 Sept. 1598 op zijn hujs agter de Waage te Bergen op Zoom en op een hoeve met 66 gemeeten land onder Thoolen	2000
Francoys Vroedschap den 8 Febr. 1599 op zijn hujs St Andrieskruys in de Wouwschestraat	150

Hendrik Karlshart den 8 Febr. 1599 op zijn huijs de smisse in de Boschstraat	50		
De capt. Allard Vailland den 23 Oct. 1598 op zijn huijs genaamt Bourgogne en op zijn hoeve achter het bosch alhier groot 47 gemet	350		
Willem Geertsen Busmaker den 19 Oct, 1598 op onderhandsche obligatie	100		
Cornelis de Roovere den 17 Maart 1599 op onderhandsche obligatie	150		
Aan Jacques van Peenen voor de rente van 18 gld. erfelijck op de Fortuijne in de Gasthuijsstraat en voor t lossen van een rente van 2 gld. 8 st. op het zelve huijs en nog eenig verschoten geld	244	12	
Aan Diederik Vleugels voor de rente van 8 gld, op Waijenburg	96		
Aan Francoys Vroedschap voor vier paayen ider van 200 gld. op de huijsinge Hemelrijck in de lange Meestraat van dato 10 Mey 1599	630		
Den geheelen uijtgeeff	10.600	10	1
Den geheelen ontfang	10989	14	1.
Blijft goed slot	388.	4.	

Staat van ontfang en uytgeef van het weeshuys

**overgeschreven door den predicant Jacobus Baselius sedert
den 25 december 1598 tot den 15 mey 1599.**

Ontfang

Het goed slot der vorige rekening

388. 4.

2.

Het geld verschoten op het huijs Waijenburg

96.

Van verhuurde keetels en speeten

3. 1.

Van den graffmaker

9. 16.

Van den predicant Marcus Zuerius een jaar interest van 250
gld. verschenen den 19 Januari 1599

20.

Interest van eenige penningen die maar voor eenigen tijd
waren verbruikt

16.

Winst door een weeskind gewonnen
item van de andere kinderen

13.

16. 2.

1.

Geheelen ontfang

516. 13.

3.

Uytgeef

Verschot van den binnenvader

35. 13. 2.

Arbeijdsloon aan een omgevallen muur en
schoonmaken van de steenen

14.

Voor 't beslaan van het bord, hangende voor het
weeshuijs

15.

't spitten van den hoff
voor 100 musters

1. 4.

2. 15.

Vier karren zant	10.		
Den bakker voor nieuwe jaren aan de weezen	3.	6.	
Voor 10 pont ongeheekelt vlas	1.	9.	2.
Een viertel Holl. platte boontjes	4.	16.	
Een viertel erwten	4.	4.	
Voor 4 schaapsvellen	4.		
Voor 12 viertels rogge	45.	16.	
Voor 61 pont rundvlees	8.		
Voor markt en kleermanden	2.	16.	2.
Booter en kaas	69.	1.	
De matres een halfjaar tractement	25.		
Twee kinnekens zeep	10.	15.	
Voor twee kinnekens haaring, een viertel erwten, en voor 28 st. koolen	11.	2.	
De predicant Marcus Zuerius voor oncosten wegens zijne reijse na Vriesland	135.	12.	
De giften van Schoonhoven, die nog niet ontvangen waren	50.		
tgeen nog resteerde van de 800 gld. die de huijsarmmeesters aan tweeshuijs moesten betalen en die in de vorige Reeken reets ten volle waren gebragt.	18.	16.	1.
Geheele uijtgeeff		491.	1.
	3.		
En den ontfang		561.	
	13.	3	
Blijft goed slot		70.	12.

Ordonnantie en reglement vant weeshuys,
gearresteerd by zijn excellentie prins Maurits van Nassau.
als marquis van Bergen op Zoom den 31 januari 1600
en bij de magistraatop dezelve datum.

22 jan. 1600.

Giften van Zijn Exc. van vijfftig gemeten land in de St. Omcommerspolder onder Steenberg, behoort hebbende aan het Cellebroedersclooster te Bergen op Zoom en een erflijcke rente van 200 gld. sjaarlijcks uijt de domainen aldaer alle ten behoeve van het weeshuys.

Rekening van de huisarmmeesters

1 Aug. 1622- Ultimo Juli 1623.

Ontvangen van de rentmeesters ten behoeve van
het nieuwe armhuis

De rente van <i>f</i> ,12.-. van een hoeve groot 40 gemeten aan de Wouwsche weg, behoorende Dirk Vlogels. Over 1622 ontvangen door de belegering		nihil
Item 15 Stuiver op een huisje boven de vischmarkt, behooren de Jan Thomassen, staande in de Mosselstr. gekort de schatting voor 1622.	14	
Item 20 stuiver op een huisje boven de vischmarkt, achter de vijfhoek, behoorende de Wed. van Hendrik de Schaliedekker, [gekort, enz]	18	
Item 4 gld, op een huis met het achter-huis staande tegenover Remeijde, waarvan [gekort enz.]	3.	14.
Item 3 gld. 18 st, op een huis in de schoolstraat, behoorende Cor Pieters [gekort enz.]	3.	12.
Item 6 gld het land en boomgaard van Jan Pauwels		nihil
Item 3 gld. op een stuk land, groot ong. 550 roeden, gelegen op Haghe onder het dorp van Wouw, mede vermits de belegering		nihil
Item 3 gld op een hof aan de Schorsmolen, behoorend Lieven v. Mate	3.	
Item 6 gld. op een hoeve groot 22 bunder genaamd Buijsenhoeve sedert 1620	6.	

Item 2 gld. op de voornoemde hoeve	2.	
Item 6 gld. op een hoeve en erve genaamd de Kragge, met St. Jansvenne behorende de erfgenamen van Adriaan. Dirks, vermits de belegering		nihil.
Item 7 gld 5st. op de voors. hoeve met redenen als voren		nihil
Item 2 gld. op een hof' in st. Antheunisstraat behorend Mees Hendriks [gekort enz.]	1.	17.
Item 20 st. op de voorschr. hof [gekort enz]	18.	
Item 30 st. op den [lege tekst]	1.	7.
Item op een huisje de Karse. [gekort enz.]	3.	14.
Item 2 gld. op een huis gelegen in de Riddershoek onder Wouw		
Niet vindbaar		nihil
Item 7 gld. 15 st. op een woning met 8 gemeten land op de langendijk. Eigenares Wed. van Cornelis Mees Metser was te Breda		nihil
Item 2 gld. op een kamer met erf gelegen in de Wijngaardstraat, eertijds het "Klein Hoff" genaamd		nihil
Item 30 st. op een huis, de Rozeboom, behorend Corn. Pieters in de Hoefijzers [gekort enz.]	1.	7.
Item 6 gld. op drie gemeten land in het Zuidland (is geinundeerd)		nihil
Item 9 gld. op een huis met erf, de Bleekerij, afkomstig van Michiel de Klerk [gekort, enz]	8.	6
Item 6 gld. op een woonstede met 8 gemeten land en honderd roeden in het Noordland (is geinundeerd)		nihil
Item 5 gld. op het huis de Bascule [gekort enz.]	4.	12.
Item 3 gld. 10 st. op het huis de Houtskole. Eigenaar Hans Philip [gekort enz]	3.	4.

Item 2 gld. 15 st. op Berweets boomgaard Ligt in het bolwerk		nihil
Item 19 gld. op een huis Het Paradijs Eigenaar Pascharius Baars [gekort enz]	30.	3
Item 5 gld, op het huis Vijsenasc, Eigenaar Kommer Jansz, [gekort enz.]	4.	12.
Item 5 gld, op den Wolsack, [gekort enz.]	4.	12.
Item 60 gld. op de kerkfabriek. Te vorderen over 1621 en 1622. Op de rand staat vermeld: "Mits de groote schade der kercke aengedaen, uijtgaeff 1622 geroyeert"	30.	
Item 4 gld. op een huis in de Capelstraat behoorend de erfgenamen van Smout de Wayerman [gekort, enz]	3.	14.
Item 7 gld. op 6 gemeten land en 40 roeden genaamd de Bleekerij bij de Houwer alhier, behoorend Pieter Serks, "en is 't selve bijna geheel met de leste belegeringe afgenomen"		nihil
Item 13 gld. op het huis genaamd de Gouwe, op de N. zijde van de haven,eigen. Joost Pooy. [gekort enz.]	12.	2.
Item 5 schell. Brabants op een huis buiten de Steenbergsche poort		nihil
Item 5 schell, Brabants op een huis buiten de Wouwpoort, "en leijt int bolwerck"		nihil
Item 9 gld. op een huis genaamd [.....] in de Lange Meestraat [gekort, enz.]	8.	1.
Item 56 gld. op een huis in de Zandstr.behoorend Jonker Riala		nihil
Item 4 gld. 5 st. op twee huisjes in de Boschstraat Eigenaar Michel Wouters	3.	18.

Item 3 gld.10 st. op het huis "de Gaper" eigenaar de erfgenamen van Willem Meersch [gekort, enz.]	3.	4.
Item op Meens des bierkruiershuis op de Vuilbeke [gekort enz.]	3.	14.
Item 4 gld. op 'thuis Bourgondie, behoorend Cornelis Pieters. [gekort enz.]	3.	14.
Item 4 gld op een huis op de Schoelieberg Eigenaar Dirk Vlogels. [gekort enz.]		nihil
Item 6 gld. op 't voorschr. huis		nihil
Item 24 gld, op drie gemeten land in het Zuidland, "ende is besouten"		nihil
Item 50 gld. op het Corpus dezer stad	50.	
Item 4 gld. op het huis 'de Controle "Eigenaar Hans Philips [gekort enz.]	4.	4,
Item 2 gld. op het huis "t Schutland" Eigenaar Rentmr. v.d. Wel		nihil
Item 7 gld. op het huis "t Ketelken" Eigenaar rentmr. Jaspers	7.	1.
Item 12 gld. 5 st. op "de drie Candelaars" Eigenares Wed. Jan Blommers	11.	5.
Item 3 gld. 5 st. op 5 gemet en lands aan de Nieuwe weg. Eigenares Truijken van Antwerpen		nihil
Item 30 st. op een huis "de Keijsere" Eigenaar Mr. Joost Dieleman [gekort enz.]	1.	5,
Item 20 st. op "den Swarten Poth" Eigenares Wed. Pieter v. Veethem		18.
Item 4 gld. op Wout de Backers huis in de Boschstraat [gekort enz.]	3.	14.
Item 22 gld. op de "Lelie" uit welke de huisarmen trekken 1/8 deel	2.	10.
Item 35 gld. op het huis "de Hoefijzers" in O.L. Vr. straat. Eigenaar Corn.Jaspers	32.	7.

Item 7 gld, op een huis in de Capelstr, behorende Wed, Moesmakers	6.	9
Item 12 gld. 6st. 3oort op het huis "de Bijcorff" Eigenaar Robbrecht Friscus [gekort enz.]	11.	8.
Item de burgemeester Dalis, nu Herman de Vagere, te Zierikzee 18 gld. uit kracht van een testament van Jonker Eduard v, Coudene Zaliger	18.	
Item 6 gld. op twee huisjes in St. Geertruijdsstraat. Eigenaar Carel Carelse en Wed, Jan Grijp, getrouwd van het jaar 1622.	5.	11,
Item het jaar 1623 en 1624 met het kapitaal	107.	2,
Item 4 gld, op het huis "d e Meerminne" van het jaar 1619	3.	14.
Item 13 gld, op de potterij van Jan Anthonis [gekort enz.]	12.	12.
Item 7 gld. 10 st. op 5 gemeten lands bij de stadsblcekerij, Eigenaar Pieter Slop, door de belegering		nihil
Item 6 gld. op 5 gemeten land aan het Zuideinde van Halsteren, behorend de Wed. van Mr. Jan Bremer 1622. Om reden als voren		nihil.
Item 3 gld, op een huisje op de Noordgeest, van Heilken Mertens		nihil.
Item 1 gld. 12st. op het huis "de Roode Meulen" [gekort] 1621-1622	2.	19.
Item 18 gld. op 6 gemeten land buiten de Boschpoort, behorende Burgemeester Vroedschap. Door de belegering		nihil.
Item op het huis "de drie haringen" Eigenaar de Wed. Jasper Cook	18.	
Item 18 gld. op het huis, waarin burgemeester Vroedschap tegenwoordig woont welke rente		

Bijlagen

eerst vervalt bij de dood van Vroedschap, volgens het accoord tusschen hem en de huisarmen gemaakt		nihil.
Item 4 gld. op een erf op de Noordgeest van Jan Kerkemans "leijt desolaet"		nihil.
Item 24 gld. op het Corpus dezer stad uit kracht van de koop van een huis "de Soutkeete" in de ingang van de kerk in de Zuivelstraat	24.	
Item 3 gld. 10 st. op het land gelegen onder Halsteren, van de erfgenamen van Jan de Neve, nu bchoorend aan de zuster v. Anthonie Kraak te Tholen. Door de belegering		nihil.
Item 33 gld.6st. op het Corpus dezer stad uit een rente van 50 gld.op de naam staande van Jan Halff Rose, [gekort enz.]	30.	16.
Item 14 gld. 8 st. op het Corpus dezer stad uit een rente te boek staande op Joost Lips. [gekort enz.]	13.	6.
Item 4 gld. op de hoeve behoord hebbende aan Willem Willems in de Morsele, gelegen te Heerle. [gekort enz.] van 1620		nihil.
Item 4 gld. op 5 gemeten land op de Zuidgeest, behoorend aan Bastiaan Jans		nihil.
Item 4 gld.op 2 kamers aan de vier Emers Eigenaar Piet v. Lommen	3.	14.
Item 3 gld. 10 st. op het land van Mr. Jan Spronk gelegen te Heerle		nihil.
Item 30 st. op het Zuideinde van Heerle Eigenaar Govert Cornelisz. te Heerle Wegens de belegering		nihil.
Item 7 gld. op het huis waar Sebastiaan de Wijs in woont. [gekort enz.]	6.	9.
Item 30 st. op het huis waar Aart de Voogt in woont. [gekort enz.]	1.	7.

Bijlagen

Item 4 gld. op het huis genaamd " t Groene 'Woud" Eigenaar de Wed. v. Frederik van Navarren. [gekort enz.]		nihil.
Item 7 gld. op een huis en hof te Heerle genaamd st. Joris Eigenares Marie Elenbaas		nihil.
Item 3 gld. op het huis afkomstig van Lijs van Gelder en in het jaar 1622 en voorgaande rekeningen verantwoord		nihil
Item 5 gld, 10 st, op een huis in de Steenbergsche straat, van de Wed. van Mr. Merten v. Cleve, verschenen 26 April. Gekort de schattinge van 1623 en "sal ten naesten eijnde van werden verantwoord"		nihil.
Item 4 gld, op het huis "de Casse" in O.L.Vr. straat verschenen 6 April	3.	14,
Item 4 gld, op het huis "de Sleutel" waar burgemeester Willem Adams in woont, verschijnt 10 Maart		nihil.
Item 2 gld. op het huis "de Hartshoren" betaald door de Wed, van Marinus Jansz. "in de rame gewoont <u>hebbende"</u>		nihil.

Totaal **f. 540,10**

Andere ontvangst van renten.

Ten eerste een viertel koren op zeker stuk land in het Zuidland, Is geinundeerd		nihil
Item anderhalf viertel koren, op een boomgaard1 afkomstig van Jan Pauwels buiten de Boschpoort		nihil

Item twee viertel koren, op een huis en erf te
Cortevenne, van de erven van Rutger Jans. Maart
1622

nihil

**Ontvangst van de landhuispacht en huishuren als
volgt:**

Ten eerste ontvangen van de Wed, v. Gerwen
Cornelisz. landman, nu Marinus Nauten, een jaar
landpacht van een stuk zaailand genaamd "de
Mispelhoek" Maart 1622. Wegens de belegering
Item Corn. Geerts Wagenmaker, over de 15e
paaije van een huis samen met Thomas in de
Boschstraat, welk huis voor de helft toekomt aan
de huisarmen en de andere helft de Wed. van Mr.
Pieter Vitu, te betalen met 60 gld. sjaars. Voor
onze helft verschenen Maart 1623. Alzoo in de
voorgaande rekeningen per reste geresteerd.

nihil.

Geeft te betalen 14 gld. Komt voor onze helft toe
Item Gielis Laureijs wonend op de hoeve van Fred.
Jansen voor een jaar huur voor een stuk zaailand,
grenzend aan het land van Dirk de Ruijter, buiten
de Wouwsche poort. Maart 1623

7.

nihil.

Item Gielis Lenaerts Ruijter, het tweede vijfde jaar
huur van een stuk zaailand. Komt Maart 1621

nihil.

Item van Anthonie Lanen en Marinus Jans
landlieden over een derde zevende jaar huur van
3 gemeten land 39 roeden weide, gelegen in de
meren achter het Bagijnhof tegen 12 gld. sjaars,
ieder gemet. Vervalt Maart 1622. Maar daar deze
weiden zijn doorgestoken en braak liegen, onder
water

nihil.

Item een lapje land achter de kat van de Minderbroeders. Is geheel met zand bedekt nihil.

Item Jan Jans voor Corn. Woutersen landman een jaar huur van een hoeftje, groot omtrent 9 gemeten, dat hij gehuurd had voor 12 gld, sjaars, komt voor het vierde deel jaar verschenen Maart 1620. Is toen gestorven nihil.

Ende dit hoeftje nu wederom verhuurd aan Govert Wouters, voor de tijd van 7 jaar voor 19 gld. mits dat hij daarop voor zijn kosten timmert en onderhoudt voor water en wind gesloten, en dat hij binnen de eerste 5 jaren eens zal scheren het houtgewas "gelijk de bijle eertijts gegaen heeft, de schoten verscheijten, en de halft corten" ingaande het eerste van de 7 jaar Maart 1623, volgens de huurceel daarvan opgemaakt. nihil.

Item een huisje naast de brug van de Korenmarkt over de Grebbe, dat de huisarmen aanbestorven is van de erfgenamen van burgemeester Willem Franz. alhier, thans bewoond door 2 arme vrouwen nihil.

Het huisje daarnaast staande, waarin Lisse Volders gestorven is en dat nu verhuurd is aan den sergeant van Capt. Dras des jaars voor 18 gld. Ingegaan Sept. 1623. Heeft de eerste 4 maanden betaald en is daarna vertrokken naar Steenberg 6.

Item het huisje daarnaast staande, dat ook de armen "aanbestorvcn" is, en dat verhuurd is aan een soldaat onder La Casa, voor de servitie, Komt per maand. nihil.

Item het hoeftje afkomstig van Hendrik Jans. van Wouw gelegen in. het Westland van Steenberg,

groot omtrent 17 gemeten verhuurd aan Joris Adriaans, Landman, die van de pacht van Maart 1621 de rest schuldig is gebleven, zooals blijkt uit de voorgaande rekening fol. 13 verso. de som van 32 gld. 1 st. 3 oort en is het hem teruggegeven voor het timmerwerk, dat hij het vorig jaar op het hoefje gedaan heeft. Tengevolge van de belegering

nihil.

Item Jan Lambrechts en Corn. Adriaans Moerbcke een jaar landpacht voor 9 gemeten in het westland, dat nu tot het gasthuis behoort. Ieder gemet verhuurd voor 5 gld.10 st. komt verschenen Maart 1621 op de rekening

20.

3e Som

Totaal 33.

Andere ontvangst vanwege het nieuwe armhuis als volgt:

Ten eerste ontvangen van Mr. Nathan en Mr Job Durieu al zulke penningen als tot slot van hun rekening voor de heeren van de magistraat gedaan, in het jaar 1623 overgeschoten is van de collecte binnen deze stad gedaan ten behoeve van het nieuw opgerichtc armhuis de som van 860 gld. 4 st. waaraan gekort is het verlies van goed volgens de specificatie hierbij gaande bedragende 58 gld. 9st.

Blijft te ontvangen

801.

15.

Item ontvangen van den Rentmr.Corn. de Grau 50 gld., die Mr. Paschasius is ontvangen heeft uit de penningen van de collecte binnen Bergen op Zoom, met consent van de Heeren van de

Bijlagen

magistraat, de penningen alhier naar behooren restitueerende. Komt te ontvangen	50.	
Item ontvangen van eenige verkochte goederen, die In het armhuis verkocht zijn, volgens de inventaris van Cornelia Welleboorts. Ter somme	31.	17.
Item een schefene kennisse bij Janneken Maet gegeven ten behoeve van het nieuw armhuis inhoudend f. 100.-. op een huisje in de .Dubbelstraat behoorend aan Cornelis Jansz. potmaker, verschijnt 2 Febr. 1620 tegen 7%		
Item van zelfde Janneken Maet nog een schefen kennisse inhoudend eveneens f. 100. op een huisje, dnar naast staande, behoorend aan Pieter Adriaans potmaker, verschijnt 19 Oct. 1620 ook tegen 7% en zijn beide huisjes uitgewonnen voor ettelijke resteerende paayen, die nog onbetaald op deze huisjes stonden, de post bij accord ontvangen van Jop de Balmaker, in tegenwoordigheid van de huisarmmrs. de som van 82 gld. en daarmee kwijtgescholden Ontvangst	82.-.	
Memorie dat Marcus Mertens nog schuldig is aan Janneken Maet hetwelk zij de armen geschonken heeft, bedragende per reste 40 gld.3 st. afkomstig van levering van hout ten behoeve van het huis, geleverd daar de voors. Marcus tegenwoordig in woont.		
Item van Juffr. Cathane in Den Bonten Mantel de somme van 49 gld. op Commer Joosz. als rest van f. 90,- waarvoor verbonden is het huis waer genoemde Commers tegenwoordig in woont, alles zooals blijkt uit de schepenbrief, daarvan zijnde,		

welke resteerende penningen juffr. Catharina aan de armen geschonken heeft.

4e Som

f. 965,12

Uitgegeven voor het armhuis als volgt:

Ten eerste betaald Hubrecht Commers voor hetgeen hij voor het nieuwe armhuis verstrekt heeft volgens rek. 1622	14.	19.
It, betaald Aert Aerts hetgeen door hem uitgegeven is volgens rek. 1923	58.	14.
It. betaald Corn. Sparkmann hetgeen hij voorgeschoten heeft voor het huis	4.	4.
It. betaald Frederik Stevens hetgeen hij heeft voorgeschoten volgens rek. 1622	119.	17.
It, betaald Hendrik v.d. Burgt voor wat hij heeft uitgegeven op 14 Febr. 1623	24.	16.
It, betaald Engelbert Volmer, wat hij verdiend heeft met het maken van kleeren volgens rek. 14 Maart 1623	56.	
Item betaald Hubrecht Commers, voor wat hij verstrekt heeft ten behoeve van het armhuis volgens rek. 14 Maart 1623	45.	10.
It. betaald Willem Jansz. Smit. voor gemaakt ijzerwerk in het armhuis	16.	
It. betaald Aert Aertsen voor wat hij ten behoeve van het armhuis heeft uitgegeven rek. 16 Sept. 1623	24.	14.
It betaald aan 3 lasten en op 10 tonnen turf tot 15 gld. 10 st. de last	51.	14.
It. aan de arbeiders	4.	

It, betaald Adriaan Mathijssen Maet voor geleverde eetwaren ten behoeve van het armhuis	17.	10.
Item betaald aan Tanneken Stoffels voor geleverde eetwaren	59.	9.
Item betaald Aert Aertsen 't geen hij geleverd heeft aan het armhuis voor laken, enz 207.		
It. betaald aan Adriaan Mathijssen voor levering van rogge van 6 Dec. 1622 tot 24 April 1623	123.	12.
It. betaald Frederik Steveno voor geleverd in de maand April	4.	14.
Item betaald Aart Aertsz. voor wat hij verstrekt heeft in de maand April	42.	12.
Item betaald Jan v. Willige voor levering van allerlei stoffen ten behoeve van het armhuis	73.	11.
Item betaald den rentmr. van de geestelijke goederen een rente van f. 2 op het huis afkomstig van Jan de Cramere, ver3chenen 1621 en 221 gekort de schatting	3.	14.
It. betaald Magiel Kruikland de somme van f. 100.- en dat in mindering van f. 300, die alhier aan het armhuis gezonden waren van Sluijs, waarvan ook drie kinderen in het voors. armhuis onderhouden werden, onder voorwaarde dat, als een der kinderen zou trouwen, met toestemming van de regeerders van het armhuis, dat men elk als huwelijksgift zal geven f.100.-. Ontvangst	100.	
Item betaald aan Corn. Sporkmans binnenvader van het armhuis drie kwart jaar gage tegen f. 150,- per jaar. Verschenen 8 Febr.1623	112.	10.
Item betaald van der Burgt voor hetgeen hij in het jaar heeft voorgeschoten	23.	1.

Item betaald Hendrik van der Borgt wat hem competeert voor geleverde bieren voor het armhuis volgens rek. 13 Juni 1623	106	16.
Item betaald Tanneken Stoffels voor levering van boter, kans en andere eetwaren ten behoeve van het armhuis. Rek. 14 Mrt, 1623	49.	3.
Item betaald Jan Begiers voor arbeid voor het maken van drie stukken lijnwaad ten behoeve van. het armhuis	23.	
Item betaald Corn. Philips voor geleverde boter volgens rek. 4 Juli 1621	18.	10.
Item betaald Hubrecht Commers wat hij voorgeschoten heeft in de maand Juni ten behoefte van het armhuis	51.	16.
Item betaald Dirk Geerts Ketelaar voor de levering van een doofpot	19.	8.
Item betaald Corn, Sporkmans wat hij voorgeschoten heeft volgens de rekening van 8 Aug.	11.	11.
Item betaald Engelbert Volmer voor het maken van klaeren volgens de rek. van 8 Aug,	19.	2.
Item betaald Frederik Stevens voor verschoten 1n de maand Juli	46.	2.
Item betaald aan 5 last turf volgens rek. van 30 Aug. 1623	50.	
Item betaald aan de arbeiders met bier	6.	11.
Item betaald Jan de Metser van arbeidsloon in het armhuis volgens de rek. v. Sept.21.	19.	
Item betaald voor 2 last turf volgens rek. 12 Sept. 1623	20.	
Item aan de arbeiders met het bier	2.	19.

Item betaald aan Pentelberch voor arbeidsloon door hem verdiend in het armhuis volgens rek. 19 Sept. 1623	5.	4.
Item betaald Adriaan Mathijsz. voor levering van koren enz.	120.	
Item betaald Aart Aerts voor geleverd laken ten behoeve van het armhuis	113.	

1e Somme van Uitgiften **853.** **4.**

Andere ontvangst van wekelijksche Zondagen en predikdagen in de kerken alhier.

Item ontvangen uit de kerk, op Zondagen en andere preekdagen van den 1e Aug. 1622 tot den laatsten Juli 1623 volgens de afrekening op het kantoor van de huisarmen gedaan	3183.	9.
---	-------	----

Andere ontvangst van de wekelijksche ommeegang in dit jaar in de stad gedaan sedert 18 Aug. 1622 tot ultimo Juli 1623 zooals blijkt uit de afrekening op rekening van de huisarmen op het kantoor gedaan ter somme van	1232.	6.
--	-------	----

Andere ontvangst van de Extraordinaires Godspenningen.

Item ontvangen van de extra-ordinaires godspenningen sedert 1e Aug. 1622 tot ultimo Juli 1623 volgens de afrekening op het kantoor gedaan	112.	8.
---	------	----

Andere ontvangst van de Godspenningen ordinaires.

In den eersten ontvangen van tafelhouders alhier voor het octrooi om de tafel te mogen houden van zijn Princelijke Excellentie aan de armen en het

gasthuis vergund te weten 50 gld. verschenen Kerstmis 1622		50.
Item ontvangen van voors. Tafelhouder over de serplusen van de verhoogingen binnen dat jaar gehouden verschenen en vervallen Kerstmis 1622. bedragende voor der armen helft	21.	2.
Item op de verpachting van de gemeene middelen in het bert ontvangen vanwege de armen in 1622 voor ende namiddag	2.	4.
Item van den ontfanger Thomas Willeboorts de helft van de rantsoenpenningen van de verpachte Generale middelen ingaande 1 Oct. 1622 mitsgaders nog een gunst van 50 gl. voor dit jaar elk zoo voor de armen als voor het gasthuis komt samen voor onze helft de som van	283.	19.
Item 7 Jan, 1723 op de eeden van de dekens en gezworenen in 't bert ontvangen	9.	3.
Item op de verpachtingen van de stadsimpositie in Februari 1623	15.	
Item Maart 1623 op de verpachting van slands middelen op het stadhuis in het bert ontvangen	2.	10.
Item van rentmrs. Welleboorts over de rantsoenpenningen van de verpachte Generale middelen binnen deze stad verpacht ingaande 1 April 1623, bedragende voor de helft de som van	371.	1.
Item ontvangen op de verpachting van de tienden in het Hof in Juli 1623 voor de armen in 't bert		15.
8e Somme	741.	11.

Ontvangst van Soengeld, breuken en kwaad geld.

Ontvangen van kwaad geld den 10 April

1623	112.	12.
9e Somme	112.	12.

Ontvangen van testament en als volgt:

Ten eerste ontvangen vanwege Adolf van

Wijngaarden van een test. in Sept. 1622 12.

Item van Janne Gompers test. Nov. 1622 6.

Item van Corn. Matthijs, kleermaker in Dec. 1622.
test. 3.

Item van de huisvrouw van Pieter Jans gortmaker.
test, 6.

Item van een jonge dochter op de vismarkt,
genaamd Magdelene. Test. 3.

Item van Diguees de bakker in de Korte meestraat.
Test. 50.

Item Lenaart Corn. arbeider. Test. 1.

Item van brouwer major op de schans. Test. -

Item Jan Blommers. Test. 24.

Item de huisvrouw van Geleijn Abrahams Test. -

Item Herman Stevens. Test. 12.

Item Merten van Cleve. Test. 8.

Item van Mons. du Prieu, voor een test.200 gld, en
zal dit ten naasten worden verantwoord -

Item van den drossaard Stralen. Test. 150.

Item van Tanneken Braams. Test. 6.

Item van de huisvrouw van Pieter de Naghel 10
April 1623 38.

Item van de huisvrouw v. Lucas van Schrijck van
haar man 2.

Item van de erfgenamen van Corn. Jans,
 mandenmaker en zijn huisvrouw voor der armen
 deel in hun test. 27.

10e Somme 348.

**Ontvangst van penn, eertijds uit de beurs der
 armen geleend,**

Item een obligatie op Corn. Stevens ruiters onder
 den ritm. van der Welle, die aan een genaamd
 Goescop per reste nog schuldig was bij obligaties
 volgens de voorg. rek. de som van 18 gl. 10 st.

Komt alhier op afkorting ontvangen 12. 10.

11e Som. Helft 6 gld. 2 oort

Ontvangst van sterfhuizen:

Ten eersten ontvangen Mayken Keijzers op het
 kerkhof volgens den inventaris van Cornelia

Welleboorts bedragend 53. 16.

Item ontvangen door hande van Fred ..... t gene
 aan geld bevonden is in het sterfhuis van Mayken
 Keezers, de som van 237. 10.

Item ontvangen van Gijsbert Lauwers soldaat
 geweest zijnde onder Kapt.v. Hattum, van
 verkochte goederen, volgens een inventaris van

Cornelia Welleboorts bedragend 31. 14.

Item vanwege den zelfden soldaat in geld ontv. 14. 19.

Item van Corporaal Clement, ruiters geweest zijnde
 onder den Heer Commandeur Rijkhoven,

ontvangen van zijn rijpaard 55.

Item van zijn bode (?) 22.

Item van zljn twee pistolen ontvangen 16.

Item van den korporaal van den Heer Gouverneur een rest van gage die den voorn. korpl. Clement toekwam	21.	4.
Item ontvangen van Cornelia Welleboorts van eenige verkochte goederen vanwege de armen volgens de inventaris van 24 April 1623	43.	16.
Item ontv. van voorn. Cornelia Welleboorts van de verkochte goederen van een weduwe, genaamd Deliana, gewoond hebbend bij de Halle, volgens de inventaris	354.	11.
12e Somme	849.	7.

Ontvangen uit de bussen, op het stadhuis en elders.

Item ontvangen in diverse herbergen als ook op het stadhuis en de krijgsraad, sedert 1 Aug. 1622 tot ultimo <u>Juli 1623 volgens de afrekening ten kantore gedaan</u>	311.	2.
13e Somme	311.	2.

Ontvangen van onderstaande penningen.

Ten eerste ontvangen van Marinus Nouten voor een jaar en negen maanden interest versch. Dec. 622 komt met het kapitaal samen	68.	8.
Item Margriet van den Coeveringe over een jaar bezigens van 50 gld.	8.	
Item Corn. Jacobs Wagenmaker voor een jaar en 10 mnd. interest komt met het kapt. samen	112.	
Item van de erfgenamen v. Margriet v.d. Coeveringe voor interest van f. 118 die door deze rendant vanwege de armen betaald zijn aan Laureijs Koomans door last van de		

huisarmmeesters, daar de voors. Laureijs het huis de Halve Maan voor zijn achterstalligheid was uitwonende en zal hiervan zoowel v. Kapt. als v. interest <u>worden verarmd</u>	.-.
14e Somme	191. 8.

Ontvangst van het sterfhuis van wijlen Willem Patriex en zijn vrouw, welke goederen aan de armen gemaakt zijn.

Ten eerste ontvangen van 2 huisjes, staande in St. Antheunisstraat, die verkocht zijn aan Geert van Aken waarvan nog rest te betalen volgens de voorschr. rek. 290 gld. met 50 gld.

jaarlijks komt zijn paye van verschenen Kerstmis 1622. 50.

Rest 240 gld.

Item de hof, in st. Antheunisstraat primo 1622 woest gelegen en geheel geraseerd .-.

Ende is deze hof op nieuw verhuurd aan Commer Joosz.

te bijwezen en met covient van de huisarmmeesters

voor de tijd van 7 jaar, des jaars voor 10 gl. mits dat de huurder de schatting wesende 30 Gl. sjaars tot zijn last

neemt zonder korting en is onderspreecken, dat hij het

1e 7e jaar zal gebruiken voor niet, mits conditie dat hij

gehouden zal zijn rondom deze hof te plaatsen op zijn

kosten een levende doornen haag, met een hegge

buitenom. De haag zonder kosten en de boonen, die

daarin geplant zullen worden, zullen aan het eind van de

7 jaar getaxeerd worden, ten profijte van den huurder. .-

15e Somme	50	-
------------------	-----------	---

Totale som van de ontvangst	8683 gld. 17 st.
------------------------------------	-------------------------

Uitgaaf tegen de voorsz. ontvangst

Van reparatie

Ten eerste betaald Jasper Jacobs voor de rep. door hem gedaan in het huisje bij de Moeregreb,	8.	1.
Item betaald Coenraad Meijes voor het rep. van glazen in het huisje aan de Korenmarkt volgens rek	3.	15.
2e Somme	11.	16.

Uitgaaf van lijfrenten:

Item betaald aan Janneken Pieters een rente van 2 gld. wezende de helft 4 gld. mits de dood van haar zuster, die de andere helft kreeg, gekort de schatting van het <u>jaar 1621</u>	.-.	
3e Somme	Mem.	

Uitgaaf van erfrenten:

Ten eerste een rente van 30 st. aan de zieken op het huis van Cornelis de Koster		.-.
Item van 4 gld. 2 st. op het voorsz. huis verschenen 6 April gekort, enz.	3.	6.
Item van 4 cld. op de kcmr, die placht te zijn van Willem Patreck met een hof welke 7 Dec. verschijnt, gekort	11.	2.
Item 2 gld. op de voorsz. hof dat aan de proveniers komt	.-.	
Item 5 gld. 10 st. op 7 gemeten land te Woensdrecht, welk land de armen toekomt vanwege een simpel mensch, die door de armen hier gezonden wordt, gekort de schatting	5.	1
4e Somme	19.	19

Uitgaaf van wekelijksche rollen:

Item betaald aan wekelijksche rollen, door ds huisarmen uitgedeeld sedert 1 Aug. 1622 tot ultimo Juli 1623 blijken de afrekening en het document

	-.	
5e Somme	2585.	14.

Uitgegeven aan buitenarmen verreijsen (?) armen

Item betaald aan buitenarmen en verreizende armen volgens 't beleid

	3.	-
6e Somme	3.	-

Uitgaven van kinderhouden

Ten eerste betaald Stevens, een kind hem aanbesteed tegen 36 gld, per jaar, komt hier voor een jaar verschenen 9 Juli 1623

36.	-
-----	---

Item betaald Jan Claassen linnenwever, een kind tegen 48 gld. komt voor 4 maanden en daarna dood.

16.	-
-----	---

Item betaald Liese Dorsse een kwart jaar van 50 gld. is 12 gld. 10 st. verschenen 13 Oct. nog drie kwart jaren wegens 72 gld. komt verschenen 13 Juli samen

66.	10.
-----	-----

Item betaald Yoken Borsse een kind wegens 40 gld. komt voor een jaar, verschenen 16 Augustus

40.	-
-----	---

Item betaald Margriet Verbeecque een lamme jongen die haar aanbesteed is tegen 72 gl. komt zij voor een jaar verschenen 28 Aug. 1623

72,	-.
-----	----

Item betaald Gilles van Es, een kind tegen 40 gld. komt hier voor een jaar.

40,	-.
-----	----

Item betaald Hendrik Demck een jon0en tegen 36 gld.	36.	.-.
Item betaald Wouter Jansz. voor een half jaar houden van een kind verschenen 18 Juni 1623 tegen 50 gld.	25.	.-.
Item betaald Jan Atonesz. kleermaker een kind wegens 30 gld. voor een jaar	30.	
Item betaald Tanneken Montfoorts voor een meisken 32 gld. voor een jaar	32.	.-.
Item betaald Christine Jans een kind van een lootmaalster tegen 42 gld. komt voor 3 mnd. verschenen 23 Juli 1623	10.	10.
7e Somme	404.	-

Uitgaaf van diverse zaken anno 1622 en 1623, ten tijde dezer rekening,

Ten eerste brengt de rendant hier voor uitgaaf, wat in de vorige rekening meer uitgegeven dan ontvangen blijkt te zijn als blijkt, enz.	489.	16.
Item betaald Aart Aartsen, huisarmmeester wat hij extraordinair verstrekt heeft aan verschillende schamele huisgezinnen van 30 Juli 1622 tot 9 Nov. daar aan volgende bedragende	48.	1.
Item betaald Frederik Stevens wat door hem verstrekt is ter zake als voren	65.	4.
Item betaald Huijbrecht Gommers huisarmmeester voor wat door hem verstrekt is aan diverse schamele luiden in haar nood volgens de cele	93.	14.
Item betaald Hendrik Verborcht, voor wat door hem verstrekt is als voren	68.	2.

Item betaald aan een schamel vrouwspersoon die 16 dagen zekere zieke vrouw heeft opgepast, volgens rek.	8.	
Item betaald Liese Borsse wat haar extra vergund is voor de groote vuijlichkeit van het simpel meisje genaamd Dingke, volgens rek.	12.	
Item betaald aan een schipper voor de levering van 9 last en 2 tonnen turf het last tot 15 gld. 15 st.	141.	3.
Item betaald aan de arbeiders voor het warcken (?) en mannen met het bier	11.	18.
Item betaald Dessken, de huisvrouw van Jaergues Portkens, voor 18 weken houden van kinderen wegens 30 st. per week	27.	-
Item betaald aan een van Schoorhaven voor levering van 4 last turf	68.	12.
Item aan de arbeiders	5.	8.
Item betaald aan Willem Jansz. Glazenmaker voor mondkost en voorgeschoten geld	13.	8.
Item betaald Andries Spruit voor levering van doodkisten ten behoeve van schamele luiden	42.	-
Item betaald Mr. Pieter Weijtens dat hij aangenomen heeft een geheel jaar te cureeren alle gebrekkige arme luiden voor de som van 28 gld.	28.	-
Item betaald Mayken Pieters, dat hij een korporaal in zijn ziekte bijgestaan heeft	6,	-.
Item betaald Victor Remax voor arbeid van kleeren te maken	3.	19.
Item betaald een half jaar huishuur aan Dingher Anthonis	6.	-

Item betaald aan Janneken met het houten been voor 18 weken houden van een schamel kind tegen 20 st. per week met alsnog 4 gld 10 st voor een ander kind samen	17.	10.
Item betaald aan een persoon, die een vrouw bijgestaan en bewaard heeft in haar ziekte	8.	-
Item betaald Jan Claasz. voor een maand houden van een kind genaamd Toenken Bestenooms,	4	-
Item betaald aan Willem Jansz, glazemaker, voor drie weken houden van een kind genaamd Tijnken	3	-
Item betaald Laureijs Reijnauts voor drie weken houden van een arm kind	3	-
Item betaald Janneken Jans voor een half jaar huishuur	5	-.
Item betaald Barbel Laureijs voor een half jaar huishuur voor den ouden besemmaker	7	-.
Item betaald aan een vrouwspersoon, die met haar van hier heeft genomen 't kind van den korporaal onder den heer Gouv. Rijhoven, tot een vereering	12.	-
Item betaald Jan Coomans voor de levering van een doodkist voor den korpl. van Rij hoven	4.	—
Item betaald Corn. v. Someren voor levering van kousen voor de schamele luiden	22.	-
Item betaald Paschijnke Palinx voor drie weken houden van een schamel kind	3.	
Item betaald Hubrecht Gommers huisarmmr. 't gene door hem extraordinair is verstrekt sedert Nov. 1622 tot 3 Febr. 1623	162.	1.
Item betaald aan Aert Aertsen door hem extra voorgeschoten.	86.	-
Item betaald Hendrik Verborcht huisarmmr.id.	89.	19.

Bijlagen

Item betaald Frederik Stevens, idem	107.	2.
Item betaalt Janneken Geerts voor 14 dagen houden en genezen van een schamel kind	3.	4.
Item betaald aan de Wed. v. Harmen Jansz. bakker, voor levering ven 2 viertel gebakken tarwebrood 20 gld .1 st, en aan Michiel Pieters vo6r gelijke 2 viertel 20 gld. 10 st. welk brood jaarlijks uitgedeeld wordt aan de armen alhier vanwege het testament van den ouden Laureijs de Knuijt, komt samen	40.	11.
Item betaald aan drie last turf	37.	10.
Item betaald aam de arbeiders met het bier	4.	3.
Item betaald aan Janneken Pieters hetgeen haar toekwam uit de nagelaten goederen van haar zuster genaamd Meyken Pieters Keizers, volgens de rekeningen daarvan gemaakt, de som van 95 gld. 17 st.	95.	17.
Item betaald aan een vrouwspersoon voor 2 weken houden van een schamel kind	2.	-
Item betaald aan een andere vrouw voor 6 weken houden van een schamel kind	6.	
Item betaald Daniel Mertens voor leverinG van hooi voor den korporaal onder den heer Commandeur, die alhier Gestorven is	3.	10.
Item betaald Lijnken, de wed. van Hannecompere, over 10 weken houden van een schamel kind	10.	
Item betaald Engelbert Volmer verdiend loon voor het maken van kleeren voor schamele lieden	10.	16.
Item betaald Mr. Vlinger 't geen de korporaal onder den heer Gouverneur te zijnen huize schuldig is geweest	5.	10.

Item betaald voor 2 weken houden van een schamel kind	2.	-.
Item betaald Toontje Scheeleweerts voor het houden v. 2 schamele kinderen en het cureeren derzelve de tijd van 12 weken	42.	-.
Item betaald Margriete Blikkenborgs voor gehaald hooi voor den korpl. onder den Gouv.	8.	-.
Item betaald Lisken Pauwels ter cause dat zij Krijnken Oosters in zijn ziekte heeft bijgestaan	5.	18.
Item betaald Albrecht Jacobs penningmr. v.d. Polder in't Westland voor het dijkcrept	2.	15.
Item betaald Tanneken Jans dat zij de mineursvrouw een tijd lang bewaard heeft	5.	-.
Item betaald Willem Henck voor de levering van een nieuwe hoed voor een schamele jongen	-.	16.
Item betaald Margriete Blikkenborgs tgeen de korporaal Clement haar nog schuldig was	4.	16.
Item betaald Betken N. voor 6 weken houden van een schamel jong kind	5.	8.
Item betaald Houken Houwels voor 6 weken houden van een schamel kind	6.	-.
Item betaald Janneken Geerts voor 11 weken	9.	-.
Item betaald Aert Aertsen huisarmmr. wat Hendrik v. Borgh't te zijnen huize heeft laten halen aan laken, voor linnen, omslagen enz. ten behoeve van de schamele lieden	124.	15.
Item betaald Toonken Eenwouts voor het cureeren van 2 schamele kinderen mitsgaders 6 weken de kost gegeven	21.	-.
Item betaald aan Reijt, hetwelk gebezigd is aan de hoeve van Hendrik Jansz. van Wouw, de armen toebehoorende met latten, enz.	5.	16.

Bijlagen

Item betaald Greetje Goverts van zekere 6 gl., die ggcvcn waren aan Hans Pieters, arbeider van een van St. Mertensdijke, 1619 alhier te bestellen van eetwaren en als er niemand naar heeft getaald, zijn deze 6 gld. gebracht in handen van den rentmr. ten behoeve van de armen en zijn deze penn. wederom geeischt van degenen, die ze toen gegeven hebben, komt alhier met kennis der huisarmen gerestitueerd.	5.	3.
Item betaald Anthonie Baddou tgeen de korpl. Clement aan hem schuldig is geweest alzo de armen alhier van die goederen geprofiteerd hebben	44.	-.
Item betaald Aert Aertsen huisarmmr. tgeen door hem verstrekt is aan de schamele lieden in haar nood.	58.	16.
Item betaald. Frederik Stevens, idem	97.	1.
Item betaald Hubrecht Gommers, idem	91.	17.
Item betaald Sara Heeren, voor levering van hemden, schorten, mutsen, omslagen enz. ten behoeve van schamele lieden	76.	-.
Item betaald aan nagelen ten behoeve van armhuiskens geleverd	4.	4.
Item betaald Mr. Abraham Buijdens, voor levering van linnen ten behoeve der armen 22.	16.	
Item betaald Frederik Stevens tgeen door hem betaald is aan diverse crediteuren van korporaal Clement	11.	7.
Item betaald Andries Spruijt, voor levering van doodkisten voor schamele lieden	35	-.
Item betaald Geertruid Goverts in de Kloosbane tgeen de korpl. Clement daar schuldig was	4.	5.

Bijlagen

Item betaald de wed. v. Willem Frederiks voor geleverd brood aan korpl. Clement	3.	6.
Item betaald Dingke Anthonis voor een zekere tijd bewaren van een zieke soldaat onder kapt. Lasale	5.	4.
Item betaald Hendrik Cornelis voor omtrent een jaar houden van een schamel kind met voorkennis van huisarmmrs.	32.	-
Item betaald Gilles van Es, voor een zekere tijd houden en gadeslaan van een schamele vrouw	4.	-
Item betaald Huijbrecht Gommers voor hetgeen hij gekregen heeft uit het sterfhuis van Deliana waarvan de huisarmen alle de nagelaten goederen geprofiteerd hebben	58.	16.
Item betaald Jacob Hubrechts voor levering van boter en kaas voor den korporaal Clement	7.	9.
Item betaald Duijnken Schilders voor het bewaren van een zieken man en een vrouw	8.	8.
Item betaald Hubrecht Gommers, Aart Aartsen en Hendrik v.d. Borgh1 wat zij voorgeschoten hebben, enz,	62.	12.
Item betaald Fred. Stevens en Hendrik v.d. Borgh enz.	40.	12.
Item betaald Engelbert Volmer voor het maken van kleeren	9.	18.
Item betaald Huijbrecht Coenraats wat hij te vorderen had van korpl. Clement volgens biljet	7.	10.
Item betaald Huijbrecht Gommerts enz.	11.	12.
Item betaald Dengke Antonis voor een half jaar huishuur	6.	-.
Item betaald Aert Aartsen, en Hubr. Gommerts	18	16.
Item betaald voor een half jaar huishuur enz. voor Leenaart de Besemmaker	7.	-.

Item betaald Herman van Coninxloo voor de levering van kousen en andere stof ten behoeve der schamele liedom	51.	-.
Item betaald Adriaan van der Kreeke, voor levering van kousen ten behoeve [.....]	7.	6.
Item betaald Aert Aertsen de jonge voor levering van laken en andere stof	136.	19.
Item betaald Rombout van Hamerstede voor levering van papier enz, ten behoeve der diakonie	3.	1.
Item betaald Adriaan Matthijs voor de levermg van delen, kapramen, balken en andere ten behoeve van de hoeve gekomen van Jolleken van Wouw	45.	-.
Item betaald Dingke Anthonis voor 5 weken houden van een schamel kind met nog drie dagen gadeslaan van een zieke vrouw	6.	-.
Item betaald Ranken Rogiers voor 't houden van een kind extraordinaires den tijd van 3 maanden	13.	-
Item betaald Bertram Cornelis voor levering van doodkisten	18.	-.
Item betaald Gillis de Neve voor levering van schoenen	40.	14.
Item betaald Hubrecht Gommers tgeen bij hem verstrekt is enz.	35	18.
Item den rendant voor zijn gage	80.	-.
Item voor 't schrijven dezer rekening	16.	-.
Item betaald Corn. Segers voor een half jaar houden van een van de kinderen van een genaamd Koescop	12.	10.
Item betaald Fred Stevens huisarmmr.	29.	9.
Item betaald Jaergues Portkens voor 12 weken houden van 2 kinderen	18.	-.

Item aan den koster wekelijks 20 st. komtvoor een jaar	52.	-.
Item betaald Adriaan Deuruarts voor het lappen van schoenen	8.	-.
Item betaald Francois Jaspers voor geleverde medicamenten	20.	-.
Item betaald Aert Aerts de jonge, hetgeen hij heeft voorgeschoten	30.	13.
Item betaald Hendrik v. Borght enz.	2.	12.
Item betaald aan Lijnen de Korte voor het maken van 8 armbussen	18.	-.
Item betaald Gilles de Jacquet voor geleverde stof ten behoeve enz.	20.	6.
Item betaald aan 7½ last turf	75.	-
Item betaald aan de arbeiders met het bier	10.	2.
Item alsnog betaald aan 3½ last turf	35	-.
Item arbeiders en bier	4.	15.
Item betaald Toonken Schelvisweerts voor het houden van 2 kinderen met slordige hoofden voor den tijd van omtrent 5 maanden	66.	10.
Item betaald Janneken Geerts voor het onderhouden van een schamel kind voor den tijd v. 12 weken	12.	-
Item betaald aan 1½ last turf, dat in de kerk geleverd is	15.	-.
Item betaald de arbeiders en het bier	2.	1.
Item betaald Jaergues Vorens voor de levering van kousen, voorschoten en andere waren ten behoeve, enz.	22.	10.
Item betaald de huisvrouw Jaergues Portkens voor 10 weken houden van 2 schamele kinderen	16.	-.

Item betaald Isabelle Jans huisvrouw geweest zijnde van Mr. Henricus Gront Predikant in zijn leven tot een teerpenning volgens de ordonn.	4.	—.
Item betaald Jacobs Israels Schepen voor geleverd laken	13.	—.
Item betaald Aert Aerts de jonge voor levering van kousen, mutsen, schorten, en z.	22.	—.
Item betaald Christijnken Jans voor 4 maand mondkost van een kind, en daarna dood	13.	16.
8e Somme	3871.	7.

Totaal der uitgaven	8769.	3.
Ende alsoo ontvang bedraagt	8683.	18.

Komt meer uitgegeven dan ontvangen 85. 2. gld.

De artikelen van H.J. Levelt

Beknopte geschiedenis van het Bergen op Zoomsche weeshuis

Een Weeshuis, als zelfstandige fundatie met eigen fondsen en eigen beheer, heeft in 't Middeleeuwsche Bergen op Zoom nóóit bestaan. Voor bevoogdingen van ouderlooze kinderen zorgde in die tijden een zuivere gemeentelijke instelling, met een onmiskenbaar juridisch karakter de z.g. "Weeskamer" ⁹³), terwijl het parochieel Armbestuur, de Heilige Geestmeesters, den weezen meer practisch onderstand verleende.

De bestuurders der Weeskamer, genoemd "Weesmeesteren der stad Bergen opten Zoom" en hun administratie stonden onder toezicht van den stadsmagistraat, zij vergaderden ten stadhuize in eigen vertrek, de Weesmeesterencamer (gemeente Rek. B. o. Z. 1509 fo 90verso) en qua zuiver gemeentelijke instelling bleef de Weeskamer tot in den Franschen tijd voortbestaan. Streng hiervan onderscheiden is het in oorsprong zelfstandig later, sinds den zomer van 1699 "semi-gemeentelijk" instituut het Bergen op Zoomsche Weeshuis ⁹⁴), ofschoon ook hier de bestuurders, genoemd van ouds "regeerders vanden Weeshuyse der stad Berghen opten Zoom" en hun

---

⁹³ Weeskinderbrieven behorende tot 't Bergsche zijn sedert 13 Mei 1387 ten gemeente archieve van B. o. Z. aanwezig.

⁹⁴ Uit de vereeniging van (twee oorspronkelijk volslagen zelfstandige stichtingen) het Weeshuis en het Armkinderhuis in Bergen op Zoom in 1621 gesticht, beide in oorsprong en wezen echt Protestaniisch, kinderen dus van hun tijd, was in Augustus 1699 een nieuw zelfstandig instituut ontstaan met den naam gecombineerd "Wees-en Armkiderhuis" zoals het nog heden ten dage (1933) bestaat.

administratie sedert de vestiging tot in het heden onder toezicht van het stedelijk, sinds het in werking treden der armenwet van 28 Juni 1854 zelfs, in laatste instantie, onder toezicht van het Provinciaal (ged. staten), bestuur staan.

Overigens is het Bergen op Zoomsche Weeshuis een stichting volkomen zelfstandig, beschikkend over eigen fondsen onder eigen bestuur.

Hoe kwam dat Weeshuis tot stand ?

De oorlogen der 16^e eeuw, toen Bergen op Zoom vestingstad werd, en de toenemende armoede onder de bevolking, die steeds maar hooger oorlogslasten had op te brengen, terwijl alle handel met den vreemde was weggestorven, veroorzaakten in de stad een algemeen verval van zowat alle stichtingen van liefdadigheid. Naargelang de nood stijgende was en de armoede zich meer verbreidde, verminderde de hulp, ook waar het de Weezen betrof.

Vanaf het oogenblik, dat men de openbare weldadigheid wettelijk was gaan reglementeeren, men denke hier aan de wetgeving van Keizer Karel V in October 1531, en wettelijk gebonden instellingen, de Aalmoezeniers, de zorg voor armen en verlatenen in handen hadden, was men volslagen kwijt geraakt de richting van het hoogere beginsel dat in de Middeleeuwen zoo voortreffelijk leiding had gegeven aan de christelijke liefdadigheid.

De diakonie, door de kerkhervorming in 't leven geroepen, verbeterde dien toestand veel te eenzijdig. De weezenzorg o.a. bleef nog ten achter, wat in 't bijzonder Bergen op Zoom sterk moet hebben aangevoeld, waar veel ouderlooze kinderen onverzorgd, en ook veel al dakloos naar 't schijnt, voortleefden.

Sedert Mei 1591 begon het er vanwege 'die van de Hervormde Religie' verzoekschriften te regenen, om toch te kunnen komen tot oprichting van een eigen tehuis voor verlaten weezen.

20 Mei 1591 beloofde 't stadsbestuur van Bergen aan die vele ingediende verzoekschriften, meer bizonder aan het voorgelegd ontwerp van Bergen's eersten hervormden predikant, Jacobus Basilius, gevolg te zullen geven. Dat men de toen meerendeels verlaten, inmiddels allen geannexeerde, huizen der Roomsche religieuzen in de stad gaarne voor de zoo begeerde weezenstichting bestemd wilde, laat zich begrijpen.

Onderhandelingen met "Holland", d. w. z. met Den Haag, werden aangegaan en ingeroepen werd de bemiddeling van Prins Maurits van Oranje, die sedert 1584 Markies van Bergen was geworden. Terecht koesterden stad en kerkeraad hoge verwachtingen van die bemiddeling. Men wist 't te goed, de "Prince-guerrier" kon onmogelijk de gunst van den magistraat der vesting missen]

Zoo zeker was men van 's Prinsen medewerking in deze, dat 't stadsbestuur van Bergen op Zoom in z n Vergadering van 2Aug. 1597 *voorloopig* tot Weeshuis bestemde een gedeelte van 't voormalige Margrietenklooster, destijds gasthuis, en wel de achtergebouwen, waar eertijts het ziekenkwartier der zusters was gevestigd :
"de achterhuysen vandenselven clooster ende gasthuys, daer eertyts d'Infermerye van de Margrietensusters te wesen placht" (Verg. 4 Sept. 1597).

Maar als spoedig kregen deze gebouwen een andere bestemming n.l. tot een "pesthuis" werden ze bestemd onder bediening van de laatste in Bergen op Zoom nog achtergebleven Cellebroers, wier laatste Rector, Mr. Gilles van Couwendael, op advies van kerkedienaren en huisarmeesters, door den Raad der stad Bergen op Zoom, 18

Augustus 1597, wegens zijn betrekkingen van pestmeester en krankbezoeker, van iedere verdere bemoeiing met het officieel te vestigen weeshuis werd ontheven.

Inmiddels vloeiden de financiën, uit collectes in stad, land en buitenland (Londen) geworven, toe en wist men nadere schikkingen te treffen, dat toch maar het gewezen Cellebroersklooster, bij de oude Wouwsche Poort in de Nieuwstraat, nu Korenbeursstraat, tot Weeshuis mocht worden geëigend, en, om meer zekerheidswille, besloot het stedelijk bestuur op 4 September 1597 *“tot een Weeshuys te gebruycken het Cellebroeders-Clooster, echter bij provisie”*.

Een provisorische bestemming echter, die in een definitieve overging, toen, nog in datzelfde jaar, het gezag van Zijn Hoogheid de Prins (Maurits), 15 December 1597, de stad Bergen op Zoom met de vestiging van een Weeshuis ter plaatse als verlangd, n.l. in 't voormalig Cellebroersconvent, begiftigde ⁹⁵).

Vaststelling van een Weeshuisreglement in Januari 1600 en goedkeuring daarvan door den Prins volgden daarop automatisch.

Dat echter de gebeurtenissen der eerste jaren van de 17^e eeuw alleszins beteekend zijn geweest voor de jonge weezenstichting, valt buiten twijfel en niet toevallig, we hopen 't aan te toonen, sluit secretaris Manteau zijn weeshuiscartularium met 't jaar 1606 !

---

⁹⁵ Deze stichtingsbrief van het Bergen op Zoomsche Weeshuis, in originali aanwezig ten Algemeenen Ryksarchieve te 's Gravenhage (Archief Commissie van Breda), is, naar 't origineel door secretaris-notaris J. Manteau gecollationeerd, in afschrift te vinden in Privilegieboek B (Register met privilegiën sedert 1357-1528), als supplement, fo 187-188 onder de verzamelingen van het Bergen op Zoomsche stadsarchief.

De kapel van het Margrietenklooster, Minderbroederstraat,
hoek Geweldigstraat. Deze kapel is gesloopt in 1952

Het cartularium van het Bergen op Zoomsche weeshuis

De geschiedenis der eigendommen, die eens den Bergen op Zoomschen Weezen hebben toebehoord, vraagt op dit oogenblik weer, 't is niet voor de eerste maal!, de belangstelling van velen. Wanneer straks de gemeenteraad van Bergen op Zoom nog eens wordt gesteld voor de beslissing, hoe de zuivere revenuen der weezenbezittingen gelijkelijk onder de verschillende gezindten der stad te verdeelen, zal men billijkheidshalve, uit oogpunt van recht en rede, te zien hebben naar den oorsprong, beter gezegd naar 't oorspronkelijk karakter, dier eigendommen.

Welke die oorspronkelijke weezenbezittingen zijn, leeren we uit een verzameling eigendomsbewijzen, sedert 't jaar 1305, die in de stedelijke archiefbewaarplaats van Bergen op Zoom aanwezig zijn, die alle, tot het jaar 1606, in één band zijn vereenigd. Het register heeft een hoogte van 30 cm. bij een breedte van 24 cm., is voorzien van een perkamenten omslag, terwijl drie lederen lippen met smalle perkamenten reepen op voor- en achterzijde van den omslag zijn vastgehecht.

Op 't voorblad schreef een 17e eeuwse hand:

*Protocol ofte Register van
alle de goederen ende rentebrieven
toecomende den Weeshuyse der stadt
Berghen opten Zoom*

Eronder pende een 19^e eeuwse hand, vermoedelijk van den Bergschen stadsarchivaris Cornelis Johannes Pilaar [overl. 15 Maart 1879):

*Renteboek
van
het Weeshuys*

Het register werd aangelegd, ingevolge opdracht van den stadsmagistraat dd. 12 October 1598, door J. Manteau, stadssecretaris en tevens Notaris.

Bizondere aandacht heeft dit Weeshuiscartularium, bij m'n weten, nooit tot zich getrokken, tenzij in de jaren 1870, toen een edelachtbaar raadslid van Bergen op Zoom, de hr. E. Kerstens, het weeshuisarchief voor politieke doeleinden benutte en ook dit "*boek van het Weeshuis, in het gemeentearchief voorhanden*", zoals hij zegt, ter raadpleging beschikbaar stelde, bij oproep in een strooibillet nog well, voor alle kiesbevoegden van Bergen op Zoom.

Die laatsten, evenmin als de hr. Kerstens zelf, zullen het Cartularium wel *nóit* hebben ingezien !

Overigens zal ook dit register trouw hebben gedeeld in de totale vergetelheid, waarin heel het Bergsche stadsarchief, eeuwen achtereen rustig sluimerde.

Toen ondergeteekende in Mei 1920 met de ordening van het oudarchief der gemeente Bergen op Zoom begon, vond hij dit register

achteloos weggegooid in een der archiefzolderhoeken, doortrokken van het door 't dak neergezipped regenwater. Zóóveel heeft 't register van vocht, en stof, en vuil ook al, geleden, dat zelfs een voorfolium volstrekt onleesbaar is, n.l. folium 10⁹⁶).

Met inbegrip van schutbladen, telt 't Register totaal 196 folia, waarvan 46 folia beschreven. De beschreven spiegel bedraagt 26x17, terwijl op elk folium een margo van 5 cm. onbeschreven bleef. Het aantal regels per folium varieert tusschen 35 en 39. Het watermerk der folia stelt voor een druiventros waarboven een krul en daarboven de letters **P e c**, hetgeen duidt op een Fransche papiersoort van het laatst der 16^e eeuw. Het Register is ten deele gefolieerd in den rechterhoek boven, tenminste daar is thans de folieering nog ten deele zichtbaar, namelijk vanaf folium XXX tot CXIII.

De 68 afgeschreven eigendomsbrieven dragen 't karakter van echte grossen van ofhcieele hypotheekakten, gecollationeerd als ze allen zijn naar de origineele rentebrieven "*gansch ende gave ende ongecancelleert*" door een officieel ambtenaar, die alle collaties, op zes na (Nos 18, 53, 61, 62, 63 en 64) met naam teekende.

De rentebrieven zijn in 't register niet in chronologische volgorde afgeschreven. Den brief van 1 Februari 1305 vindt men op f° 16 verso, terwijl het eerste beschreven folium, folium 5, de schenking van de Cellebroershoeve onder Steenberg door Prins Maurits dd. 22 Januari 1600 te lezen geeft. Ongetwijfeld om eerbieds- en dankbaarheidsredenen !

De volgorde der rentebrieven is deze :

fo 5 schenking dd. 1600 Januari 22.

---

⁹⁶ Het foliumverso is wel leesbaar en geeft de laatste zes regels van den rentebrief te lezen, alsook de dateering : 14 Februari 1598

fo 10	rentebrief	dd. 1598	Februari 14. (onleesbaar)
fo 11	rentebrief	dd. 1590	Augustus 30.
Fo 11 verso	rentebrief	dd. 1553	October 14.
fo 12	“	dd. 1495	September 20.
fo 13	*	dd. 1582	Augustus 30.
fo 14	“	dd. 1540	Mei 26.
fo 14 verso	“	dd. 1598	Januari 29.
fo 15 verso	“	dd. 1598	Maart 2.
fo 16 verso	“	dd. 1305	Februari 1.
fo 17	“	dd. 1516	December 2.
fo 18	“	dd. 1599	Maart 27.
fo 18 verso	“	dd. 1600	Februari 7.
fo 19 verso	“	dd. 1561	Juni 27.
fo 20 verso	“	dd. 1599	Februari 27.
fo 21 verso	“	dd. 1602	Maart 11.
fo 22 verso	“	dd. 1602	Juni 17.
fo 23	“	dd. 1602	Juli 30.
fo 24	“	dd. 1603	Januari 18.
fo 25	“	dd. 1495	Maart 31.
fo 57	“	dd. 1597	October 17.
fo 58	“	dd. 1567	April 17,
fo 59	“	dd. 1555	November 26.
fo 60	“	dd. 1521	October 5.
fo 60 verso	“	dd. 1523	Mei 7.
fo 61 verso	“	dd. 1555	April 22.
fo 62 verso	“	dd. 1561	September 1.
fo 63	“	dd. 1348	October 12.
fo 64	“	dd. 1478	Maart 5.
fo 100	“	dd. 1598	Januari 29.

fo 100 verso	“	dd. 1598	Maart 29.
fo 101	“	dd. 1598	Maart 24.
fo 101 verso	“	dd. 1598	Maart 28.
fo 102	“	dd. 1598	September 19.
Fo 102 verso	“	dd. 1599	Februari 7.
fo 103	“	dd. 1599	Februari 8.
fo 103 verso	“	dd. 1598	October 23.
fo 104	“	dd. 1598	Juni 5.
fo 104 verso	“	dd. 1599	December 17.
fo 105	“	dd. 1600	Februari 9.
fo 105 verso	“	dd. 1600	Maart 29.
fo 106	“	dd. 1600	April 20.
fo 106 verso	“	dd. 1600	Juni 27-
fo 107	“	dd. 1598	januari 15.
fo 107 verso	”	dd. 1599	Mei 10.
fo 108	“	dd. 1601	Juni 24.
fo 108 verso	“	dd. 1599	Mei 21.
fo 109	“	dd. 1602	Juni 5.
fo 109 verso	“	dd. 1602	Juli 15.
fo 110	“	dd. 1597	Juli 15.
fo 111	“	dd. 1603	Januari 2.
fo 111 verso	*	dd. 1603	Januari 16.
fo 112	“	dd. 1603	Junuari 10.
fo 113	“	dd. 1603	Januari 23.
F0 113 verso	“	dd. 1603	Februari 19.
fo 114	“	dd. 1603	Maart 25.
fo 114 verso	“	dd. 1603	Mei 31.
fo 115	“	dd. 1603	Juni 7.
fo 115 verso	“	dd. 1603	Juni 7.

fo 116	“	dd. 1603 November 7.
fo 116 verso	“	dd. 1603 November 7*
fo 117	“	dd. 1603 November 8.
fo 117 verso	“	dd. 1604 Maart 6.
{o 118	“	dd. 1605 Juli 21.
fo 118 verso	“	dd. 1606 April 6.
fo 119	“	dd. 1604 December 29.
fo 119 verso	“	dd. 1606 April 15

Secretaris Manteau schijnt bij de indeeling van zijn rentebrievenboek of Cartularium bedoeld te hebben, alle daarin afgeschreven eigendomsakten te plaatsen onder drie onderscheiden categorieën : vooreerst een 19 brieven, die eerst later, eenigen na meerdere eeuwen zelfs, den Bergen op Zoomschen Weezen werden toegekend (fo 10-25); dan de brieven van renten, negen in aantal, gehypotekeerd op panden buiten Bergen op Zoom (fo 57-64) en ten laatste brieven van renten waarbij het Weeshuis zélf vanaf den beginne de renteheffer en rentegenieter was fo 100-119verso).

Ten slotte nog een korte verklaring van voorkomende termen. De *rente* of *erfrente*, een op den grond gevestigde last, gegeven voor het gebruik van een kapitaal; werd gewoonlijk gevestigd door personen, die in geldnood verkeerden; de betalingstermijn werd doorgaans duidelijk vastgesteld, jaarlijks op een bepaalden feest- of heiligendag, in de Roomsche Kerk gevierd, of op een andere nader overeengekomen datum, ook echter werden de renten vaak onder onzekere tijdsbepaling gevestigd onder de term: “*tot allen belieften*“. Sinds Keizer Karei V in 1531 den z.g. Karolusgulden, een gouden munt ter waarde van f 12 in onze munt, als nieuwe munteenheid had

ingevoerd, werden naar den Karolusgulden alle andere munten getarifeerd.

Bij niet betaling der rente volgde gewoonlijk een geldboete, slechts uiterst zelden executie van het bezwaarde land of pand. Blijkens de lijst van regesten of beknopte weergave der rentebrieven, bedroeg bij het einde der 16^e eeuw de rentestandaard 8%.

*Regestenlijst van 't weeshuiscartularium
te Bergen op Zoom
1305-1606*

1. 1305, Februari 1

Jan Ser Gobbensone en Karman Pensart Heyndrixzone, schepenen binnen Bergen an den Soom, oorkonden, dat Claes Wouter Verdoncksone, man van Margriete, kruidenier, schuldig is aan Gillis Janssone, bakker, 10 schellingen erfrente, jaarlijks te betalen op Onsser Vrouwen dach Ste Marien Lichtmisse, gevestigd op alle erfgoederen, die Margriete voorn. en Heyndrick, haar eerste man, bezaten in de "Poorte van Bergen" in de Nieuwstrate, tusschen het Gasthuis van Bergen en de erven van Gillis voorn.

Dit was gemaect ende geloofd te Bergen int jaer ons Heeren als men schreeff duysentich drye hondert ende vive jaer, des Maendaechs voor Onssen lieven Vrouwen dach Ste Marien Lichtmisse.

NB. In margine staat : " Desen rentebrief is gecasseert mits 't verlyt van eenen anderen brief van achthien Car. Gulden effelycken, verleden bij Corn. Anthonis vander Sande tot behouwe vanden Weeshuyse opten XI Martii 1603". Zie No 43.

2. 1348, October 12

Willem Bigge, Willem Wil Boyenzone en Pieter Lot, schepenen van Borchvliet, oorkonden, dat Jan Elewouts schuldig is aan Dierick Dierixzone een erfrente van 2 viertelen rogge, te leveren binnen Bergen opten Zoom, jaarlijks te betalen op St. Jansmisse Baptista, gevestigd op ongeveer 7 gemeten land binnen den gerechte van Borchvliete.

Gegeven int jaer ons Heeren als men schreef duysentich drie hondert en achtenviertich, des Sondaechs naer Ste Denys dach.

NB. In dorso van desen brief stond :“Opten sevenden Juli XVc ende dryent zeventich (7 Juli j573) is van desen brieve afgeleyt anderhalf viertel coren, alsoo dat hij nyet meer en blijft als een half viertel tsjaers, des toirconden zoe hebbe ick Franchois Christiaenssen dit doen schrijven ende met myn eygen handt ondergeteekent. Ende is hier inne begrepen ‘t verloop vande voors. anderhalf viertel corens. Actum ut supra.

3. 1478, Maart 5

Thomas de Clerck en Sijmon Everdeij, schepenen in Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Pieter Heyndrixssen en Peter Bouwenssen schuldig zijn aan Servaes Stollaert een erfrente van 8 schellingen en 6 grooten Brabants, jaarlijks te betalen de penning 16 op St Bavendach, gevestigd op ongeveer 12 gemeten buiten de Woutssche Poorte bij ‘t gerecht, geheeten *Biekensheyninge*, begrensd ten W. door ‘s Heeren Wilderd.

Inden jare ons Heeren duysent vier hondert ende LXX VIIIlich, den vijfdde dach van Maerte.

4. 1495, Maart 31

Claes de Pape en Willem Braem, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Jan Coenraets, schoenmaker, verkocht heeft aan Mr Humann Huymansone, priester en kapellaan in de collegiale kerk van Bergen voorn., een erfrente van 8 schellingen en 1½ grooten Brabants, te betalen jaarlijks Sinte Antonisdach in Ianuario, gevestigd op een huis c.a. in de Coevoetstrate en nog op een huis c.a. achter het kerkhof tegenover de borneput in de Huyberchsche straat, genoemd *Onser Vrouwen* begrensd ten W. door de erve van het huis *de Lintworm*.

Inden jare ons Heeren duysent vier hondert ende vyffentnegentich opten lesten Maerte.

NB. “Desen voors. rentebrieff is bij gifte ende uuyt puerder aelmisse den Weeshuyse toegeeygent bij Barbere Christiaens binnen deser stadt overleden volgend/ de testamente gepasseert voor Mr Jeronim. vander Perre, Notaris ende Griffier alhier.

5. 1495, September 20

Aernout Heyndrixsoen en Christiaen van Laerhof, schepenen in Bergen opten Zoom, oorkonden, dat ... vander Schoor, als voogd en Willem Braem, als toeziende van de beide weeskinderen van wijlen Berrewijn Willemszone vander Schoor schuldig zijn aan de parochiekerk van Bergen voorn. een erfrente van 15 schellingen grooten Brabants, te betalen jaarlijks op Kersavont, gevestigd op een huis c.a. buiten Onsser Vrouwen Poorte, genaamd het *St Andries Cruys*, begrensd ten O. door 't huis *den Engel* ten W. door 't huis “*de Salm*” en ten N. door de Grebbe vander Havene.

Inden jare onsses Heeren duysent vier hondert ende vijffentnegentich opten XX^{en} dach van Septembris.

6. 1516, December 2

Heyndrick Strange en Heyndrick van Oyenbrugge, schepenen in Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Pieter Cock, brouwer, schuldig is aan Jan Spronck, als gemachtigde ten behoeve van Jan Bay, een erfrente van 4 ponden grooten Brabants, te betalen jaarlijks op Kersmisse, gevestigd op zijn brouwery c.a. in de Gasthuysstrate, genaamd 't *Swaenken*.

Desen tweeden dach der maent van Decembris a° XV ende sesthiene.

NB. Zie N 36.

NB. In dorso van voorn. brief stond dat op 16 Mei 1890 Jan Huybrechssen, Rentmeester der stad Bergen op Zoom als gemachtigd door de kinderen van Jacob Vredemans, volgens procuratie dd, 4 Januari 1588 voor

[St Geertruydsbronne 1933](#)

Notaris Adriaen Willems. en zekere getuigen aldaar, verklaard heeft dat Maiken Bartels, weduwe van wijlen Pieter Stevenssen *brouwer* afgelost heeft 6 Car. gld., zoodat van de rente nog overblijft 6 Car. gld.

N.B. In margine staat: *Desen Rentebrief is voorts gecasseert, midts den coop ende transport van een rentebrief van twaelff Car. gld. erfelijk, sprekende opte huys genaempt 't Haesken gestaen in de Suyvelstrate.*
Zie n° 36.

7. 1521, October 5

Wouter Aertssen en Lambrecht Janssen, schepenen in Borchvliet, oorkonden, dat Claes Claessen, als momboor en Margrieta Jansdochter, zijn huisvrouw, schuldig zijn aan Pieter Claes Oortssen, brouwer van Delft, een erfrente van 15 schellingen grooten Brabants, te betalen jaarlijks op den 15en Juli, gevestigd op een huis ca. te Borchvliet, begrensd ten O. door de *Plaetsse*.

Int jaer ons Heeren duysent vijff hondert ende XXltich, opten V^{en} dach Octobris.

8. 1523, Mei 7

Cornelis Aernoutssen en Pieter Spotte, schepenen in Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Jan Jan Willemssoen, wonende te Heerle onder de vierschaar van Wouwe, schuldig is aan Jan Pieterss. Uuterwillige, wonend te Westelaer onder dezelfde vierschaar van Wouwe, als voogd en ten behoeve van Torothea, wettige huisvrouw van wijlen Anthonis Uutenwillige, een erfrente van 10 schellingen grooten Brabants, te betalen jaarlijks op Ste Barberendach in December, gevestigd op een stuk land gelegen op het Zuideinde van Haerle voorn. geheeten 't *Leegoet*, en nog op een stuk land aldaar, groot 5 gemet min 45 roeden, begrensd ten Z. door den *Groenenwech*.

Int jaer onsses Heeren duysent vijffhondert ende dryentwintig opten Vllen dach van Meije.

9. 1540, Mei 26

Aernout vander Creke en Heyndrick Avonts, schepenen in Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Cornelis Matteuss. schuldig is aan Jan van Sundert een erfrente van 10 stuivers te betalen jaarlijks op 26 Mei, gevestigd op een huis ca. in de Dobbelstrate.

Int jaer ons Heeren duysent vijff hondert viertich, opten XXVlen May.

10. bis 1553. October 14

Borgemeesters, schepenen en Raad der stad Berghen opten Zoom verleenen ten verzoeke van Petronella Jacobsdochter, laatst weduwe van wijlen Jan Crijnssen sub dato 14 Juni 1585 vidimus van een rentebrief waarbij Rochus Heyndrixs, metselaar, schuldig is aan Franchois de Potter een rente van 3 Kar. gld. 10 stuivers, te betalen op 1 Mei, verbonden op een huis ca. in de Gasthuysstrate, genoemd *de Conijnsberch*, begrensd ten N. door de Cromwielstrate.

XIII Octobris 1553.

NB. Zie No 17.

10. 1555, April 22

Cornelis de Heere en Willem de Balmaker, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Claes Geertssen, wonende in Haynck, schuldig is aan Jan Janssen alias Hoboxsen, een erfrente van 4 Car. gld., te betalen jaarlijks op den 1en Mei, gevestigd op een stede ca. groot omtrent 12 gemet, gelegen te Wouwe in den Savelssenacker, begrensd ten O. door 's Heeren Wildert.

Desen tweentwintichsten dach der maent April anno vijffthien hondert vijffendevijftich naer Paesschen.

11. 1555, November 26

Jan de Ayala en Heyndrick van Helmont, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Franchois de Pottere schuldig is aan de negen

kinderen van wijlen Cornelis Barthoen en Maiken Cooman Claesdochter, genaamd Claes, Pauwels, Andries, Lambrecht, Digaa, Lynken, Wouter, Janneken en Frans, een erfrente van 2 Car. Gld., te betalen jaarlijks op 9 November, gevestigd op een bosch ca. groot omtrent 4½ gemet te Moerstraten en nog op een bosch ca. daarbij gelegen groot omtrent 4 gemet.

Desen XXVI^{en} Novembris anno XV ende vijffenvijftich.

12. 1561, Juni 27

Willem de Rouck en Jacob van Biegemen, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Jacob Willemsen *boxmaker* schuldig is aan de zes weeskinderen van wijlen Corn. Claessen Fabry, een erfrente van 4 Car. Gld. en 13 stuivers, de Car. Gld. gerekend tot 20 stuivers en de stuiver tot 3 grooten Brabants, te betalen jaarlijks op St Jansdach in den midsomer, gevestigd op 't huis ca. op de Schoeliberch.

Desen sevenentwintichsten Juny anno XV ende eenentzestich.

13. 1561, September 1

Joos de Milde en Wouter van Goirle, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Cornelis Francken wonende te Halteren, schuldig is aan Willem Laureyszone een erfrente van 2 Car. Gld., te betalen jaarlijks op i September, gevestigd op een stuk land genaamd *de Keetheyninghen* groot omtrent 3 gemet.

Desen eersten dach der maent Septembris indt jaer ons Heeren duysent vijf hondert ende LXItich.

14. 1567, April 17

Willem de Rouck en Anthonis van Gastele, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Pieter Geertssen, wonende te Halteren, schuldig is aan Andries Adriaenssen Block, als voogd, en aan Berthelmeus Pauwels als toeziende der vijf minderjarige weeskinderen

van wijlen Adriaen Adriaenssen Block en Maria Cornelisdochter een erfrente van 4 Car. Gld., te betalen jaarlijks op 16 April, gevestigd op een stuk land groot 5 gemet min 40 roeden op den Noortgeest, genaamd het Nieuwvelt.

Desen seventhienden dach der maent van April inden jare ons Heeren duysent vyff hondert ende sevenentsestich.

16. 1582, Augustus 30

Willem Adriaenssen en Pieter de Pottere, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Sr Heyndrick van Goorle, als hebbende van Nicolaes Stevenssen, zijn schoonvader, verkocht heeft aan Willem van Heusden c.s. de 38 stuivers en een jaarlijksche rente van 5 Car. Gld. 5 stuivers, die huis ca. in de Lange Potterstrate genaamd *het Wolffken*, volgens den transportbrief dd. 28 September 1545, gepasseerd voor Joos de Milde en Wouter van Goorle, schepenen van Bergen op Zoom. Desen XXXen Augusti int jaer onsses Heeren CCCCC ende LXXXII.

16. 1590, Augustus 30

Pieter Zuytlants en Israël Pascasy Turck, schepenen te opten Zoom, oorkonden, dat Mattijs Spruyt, leermaker, schuldig is aan Jan Pieterss. Vos een rente van 28 stuivers, te betalen jaarlijks St Mertensmisse, gevestigd op zijn huis ca. in de Boschstrate, genaamd *St Jacobshouck*. Desen XXX^{en} Augusti int jaer ons Heeren 1590.

17. 1585, Juni 14

Burgemeesters, schepenen en Raad der stad Berghen opten Zoom verleenen, ten verzoeke van Petronella Jacobsdochter, laatst weduwe van wijlen Jan Crynssen, vidimus van een rentebrief dd. 14 October 1553 groot 3 Car. Gld. 10 stuivers die Rochus Heyndrixx, *metseelaar*, schuldig is aan Franchois de Potter, te betalen jaarlijks den 1sten Mei,

gevestigd op een huis ca. in de Gasthuysstrate genaamd *de Conynsberch*, begrensd ten Noorden door de Cromwielstrate. Desen XIII Juny in den jaere XV vijffentachtentich.

NB. Zie No 9bis.

18. 1597. Juli 15

Hendrick van Goorle en Franchoys Vroetschap, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Marinus Marinussen, *schipper*, schuldig is aan Bastiaen Janss., *schipper*, de som van 680 Car. Gld., als resteerend uit den verkoop van een *hendeschip*, te betalen jaarlijks 100 Kar. Gld., verbonden op 't voorn. *hendeschip* genaamd *den Roscam*.

Desen XV^{en} July anno XVc sevenentnegentich.

19. 1597, October 17

Jan van Staplen, Jan Claessone en Cornelis Matthijssen, schepenen der stad Goes, oorkonden, dat Pieter Willemsen, poorter en schepen aldaar en Dingentin Boudewijnsdochter, zijn huisvrouw, hebben opgedragen aan de meesters van het Weeshuis te Bergen op Zoom een rente van 9 schellingen Vlaams, te betalen jaarlijks den 10en December, gevestigd op 5 kwartier land in den Missepat in Huybe Lamshoek in het land van Goes, zooals vermeld in den brief dd. 1553 December II waardoor deze gestoken is.

Desen XVII^{en} Octobris anno XV ende sevenentnegentich.

20. 1598, Januari 15

Marcus Zuerius bekent te hebben ontvangen van d. Jacobus Basilius, vanwege de buitenvaders van het Weeshuis te Bergen op Zoom, de som van 250 Kar. Gld. waarvan 200 Kar. Gld. voor hem en 50 Kar. Gld. voor d. Cornelius Bussardus, zijn zwager, terug te betalen met een jaarlijksche rente van 8% of 20 Gld.

Gedaen desen XV^{en} Januari XV" achtentnegentich.

21. 1598, Januari 29

Heyndrick van Goirle en Davidt van Oosten, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Aert Mercelissen schuldig is aan Mr Jacobus Basilius en huisarmmeesters der stad voorn. als regeerders van het Weeshuis aldaar de som van 200 Car. Gld. plus een rente van 8% voor het gebruik van voorn. som, verbonden op zijn huis ca. in de Suyvelstrate aldaar genaamd *den Dolphijn*, begrensd ten O. door 't huis *den vliegende hart* en ten W. en ten N. door 't huis *den Sleutel*.
Actum den XXIX January anno XVc ende achtentnegentich.

21bis1598, Maart 2

Heyndrick van Goorle en Jan de Clerck, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Jacob Franssen, kanonnier, schuldig is Jacobus Basilius, dienaar des Godd. Woords en den huisarmmeesters als regeerders van het Weeshuis aldaar, een rente van 12 Kar. Gld., te betalen jaarlijks op 1 Maart, gevestigd op zijn huis in de Dubbelstrate begrensd ten O. en ten N. door 't huis *den Keyser* en nog op een huis in dezelfde straat genaamd *den swarten Monnick*.
Desen II^{en} dach der maent Maerte in den jare onsses Heeren duysent vyff hondert ende achtentnegentich.

22. 1598, Maart 24

Davidt van Oosten en Jean Huybrechtss., schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Pieter Adriaenssen en A.driaen Marinissen Ruyter, beide wonende te Heerle, schuldig zijn aan Mr Jacobus Basilius en huisarmmeesters der stad voorn. als regeerders van het Weeshuis aldaar, de som van 100 Kar. Gld. plus 8 Kar. Gld. als rente voor het gebruik van voorn. som, verbonden op twee blokken land te Heerle aan de kerk, een genaamd Ruytershoeve groot 5 gemet en een groot 5 gemet genaamd *Geerheyninghe* gelegen aan de "wan" aldaar.

Actum den XXVIII Martii anno XV ende achtennegentich.

23. 1598, Maart 28

Godevaert Willemen en Davidt van Oosten, schepenen in Bergen op Zoom, oorkonden, dat Marcus Mertenssen, oud wethouder aldaar, schuldig is aan Mr. Jacobus Basilius, dienaar des Goddelijken Woords, en aan huisarmmeesters der stad, als regeerders v. h. Weeshuis aldaar, de som van 300 Kar. Gld. plus een rente van 8 % 's jaars voor het gebruik van voorn. som, verbonden op zijn woonhuis op de Groote Marct aldaar, genaamd *de Borse*.

Actum den XXVIII^{en} Martii XVc ende achtentnegentich.

24. 1598, Maart 29

Davidt van Oosten en Jan Huybrechss., schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Jan Vateren, lakenverwer, schuldig is aan Mr Jacobus Basilius en huisarmmeesters der stad als regeerders van het Weeshuis aldaar, de som van 100 Kar. Gld. plus een rente van 8 Kar. Gld. 's jaars voor het gebruik van voorn. som, verbonden op zijn huis ca. in de Corte Nieuwstrate aldaar.

Actum den 29 Martii anno XV ende achtentnegentich.

25. 1598, Juni 5

Leys Engelschen, Franck Geertssen, Heyndrick Willemen, Crijn de Vlaminck, Cornelis Marinissen, Adriaen Cornelissen Byster en Willem Mattysen, allen schepenen van Halteren, oorkonden te hebben betaald, ter voldoening der lasten, die het dorp Halteren aan Rentm. Pierlinck ten achter is, met den brief van zekeren Jacobus, groot 100 daalders; gevestigd op de helft van een huis, afkomstig van Heer Heyndrick, nu eigendom der huisarmen van Halteren.

Actum op heden den V^{en} Junius 1598.

NB. In margine staat: “ *Nota dat dese obligatie is gecasseert mits het nyeuw verlyt bij Corn. Antheuniss., lakencooper, als borge ende principael schuldenaer, gedaen daer voren hy verbonden heeft zijn huys Ossenborch volgende eender bescheede hier naer geregistreert.*
Zie : no 44.

26. 1598, September 19

Davidt van Oosten en Jan Huybrechtss., schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Wernardt van Houte, ritmeester van een bende ruiters, ten dienste der Vereenigde Nederlanden in voorn. stad in garnisoen, schuldig is aan vaders en regeerders van het Weeshuis aldaar, de som van 2000 Kar. Gld. plus een rente van 160 Kar. Gld. 's jaars voor het gebruik van voorn. som, verbonden op zijn woonhuis ca. gelegen achter de Wage, begrensd ten Z. door het Kerkhof en nog op een hoeve ca. groot 66 gemet in 't land van Tholen.

Actum den XIX Septembris anno XV ende achtentnegentich.

27. 1598, October 23

Jacques Anthonissen en Cornelis Adamss., schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Jonckhr. Alert Vaillandt, eertijts kaptein van een vendel knechten ten dienste van het land, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar de som van 350 Kar. Gld. te betalen met 8 % 's jaars, verbonden op zijn woonhuis in de Hoochstrate genaamd *Borgoengien*.⁹⁷⁾

Actum den XXIII^{en} Octobris anno XV ende achtentnegentich.

28. 1599, Februari 7

Davidt van Oosten en Cornelis Adams, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Franchois Vroetschap, oud wethouder aldaar,

---

⁹⁷⁾ Bourgogne

schuldig is aan regeerders van het Weeshuis van voorn. stad de som van 150 Kar. Gld. plus 12 Kar. Gld. 's jaars voor 't gebruik van voorn. som, verbonden op zijn nieuw gebouwd huis ca. in de Woutssche strate aldaar.

Actum den Vlen Februari anno XV ende negenentnegentich.

29. 1599, Februari 8

Govard Willemsen en Davidt van Oosten, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Heyndrick Hulschart, hoedemaker, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar de som van 50 Kar. Gld. plus 4 Kar. Gld. jaarlijks voor 't gebruik van voorn. som, verbonden op zijn woonhuis ca. in de Boschstrate genaamd *de Smisse*.

Actum den VIII^{en} Februarii anno XV ende negenentnegentich.

30. 1599, Februari 27

David van Oosten en Jan Huybrechssen, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Pauwels Vaens, bakker, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar een rente van 30 stuivers, tegen 3 grooten Brabants de stuiver, te betalen jaarlijks op 25 Deeember, verbonden op zijn huis ca. genaamd *het Morinneken* in de Silversmidthstrate, begrensd ten Z. door het huis *den Gulden Toren* en ten N. door 't huis *vanden Juwelierspant*.

Desen XVII^{en} dach der maent van February inden jare onsses Heeren duysent vijfhondert ende negenentnegentich.

31. 1599, Maart 27

Gheerardt Moermans en Jacques Anthonisse, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Jacob Janssen, smid, schuldig is aan Franchois Willems. een rente van 12 Kar. Gld. te betalen jaarlijks op Sinxen, verbonden op een huis ca. in de Zuyvelstrate, genaamd *het*

Haesken, begrensd ten O. door 't huis *den Wolsack* en ten W. door 't huis *den Vergulden Schoen*.

Desen 27^{en} dach der maent van Martio int jaer ons Heeren 1599.

32. 1599, Mei 10

Jacques Anthonissen en Jan Mahieu, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Franchois Vroetschap, oud wethouder aldaar, verkocht heeft aan regeerders van het Weeshuis aldaar de som van 800 Kar. Gld., die zijn schoonzoon Jacob van Lantschot hem schuldig is uit den verkoop van het huis, genaemd *Hemelryck* te betalen jaarlijks met 200 Kar. Gld.

Actum den X^{en} Mey XV ende XCIX^{tich}.

Zie : No 58.

33. 1599, Mei 21

Jacques Antoniss. en Jan Mahieu, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Jan van Gaster schuldig is aan Jan Huybrechtssen, oud wethouder en thans Rentmeester van het Weeshuis aldaar, de som van 100 Kar. Gld., plus 8 Kar. Gld. als interest, te betalen binnen twee jaren, verbonden op zijn woonhuis in de Langemeestrate, genaemd *den Ouden Man*.

Actum den XXI^{en} Mey XVc negenentnegentich.

34. 1599 December 17

Jan Basyn en Jacques Anthonissen, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Jan Pieterssen, *kramer*, heeft opgedragen aan het Weeshuis aldaar de som van 100 Kar. Gld. als aandeel in zijn verkocht huis *den Gulden Thoren* in de Vischmarctstrate aldaar, te verschijnen 28 Mei 1602, plus 8 Kar. Gld. jaarlijks als interest.

Actum den XVII^{en} December anno XV ende negenentnegentich.

35. 1600, Januari 22

Maurits, prins van Oraengien enz., markies van Bergen opten Zoom, verleent aan het Weeshuis te Bergen opten Zoom omtrent 50 gemet land in St. Omcommerspolder bij Steenberg, tevoren eigendom van het Cellebroersklooster te Bergen voornoemd. alsook een erfrente van 200 Kar. Gulden 's jaars, te lichten den penning 16, te verschijnen jaarlijks op 31 December, verzekerd qp de renten en domeinen, die de stad Bergen voorn. hem jaarlijks schuldig is.

In 's Gravenhage den XXII^{en} January inden jare onsses Heeren seshien hondert.

36. 1600, Februari 7

Jacob Jacobssen en Jan Mahieu, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Franchois Willemsen *int Swaenken* aldaar, aan regeerders van het Weeshuis aldaar verkoopt een schepenrentebrief, bekend en verleden door Jacob Janssen, smid, inhoudende een jaarl. erfrente van 12 Kar. Gld., te betalen met Sinxen, gevestigd op huis ca. in de Zuyvelstrate genaamd *het Haesken*, nader omschreven in een schepenrentebrief d.d. 1600 Maart 27.

Actum VII February 1600

NB. In margine vermeld de aflossing door regeerders v. h. Weeshuis van den brief d.d. 1516 Dec. 2. Zie No 6.

37. 1600, Februari 9

Jacques Anthonissen en Willem Willems, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Ponce Sabbart schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar, de som van 108 Kar. Gld., te betalen binnen een jaar, verbonden op zijn woonhuis 't *Wapen van Vranckrycke* in de

Lange Meestrate aldaar en nog op een huis ca. in de Molstrate genaamd *den Hoogen Boom*.

Actum den IX^{en} February anno XVI

38. 1600, Maart 29

Franchois van Ferny en Abram Corneliss., schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Cornelis de Roover, glasmaker, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar, de som van 550 Kar. Gld., te betalen binnen vier jaar, plus 8 Kar. Gld. als rente voor 't gebruik dier som, verbonden op zijn huis *de Some* in de Suyvelstrate aldaar tegenover de Waghe, begrensd ten O. door 't huis *de Hantboogh* en ten W. door 't huis *den Gulden Leuw*.

Actum XXIX^a Martii anno XVIc.

NB. In margine vermeld, dat op 3 April 1601 een bedrag van 400 Kar. Gld. aan 't Weeshuis betaald is.

39. 1600, April 20

Jean Joachims en Abram Cornelissen, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Jonch. Alardt Vaillant schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar, de som van 200 Kar. Gld. plus 8 Kar. Gld. 's jaars interest, verbonden op vier gemet land bij *den Bal* achter het Oude Gasthuis, alsnog op zijn hoeve, genaemd *Adriaen Nouten hoeve* buiten de Boschpoort achter het Bosch, groot 27 gemet, te waren met omtrent 18 Kar. Gld.

Actum den XX^{en} April 1600.

40. 1600, Juni 27

Rochus Adriaenss. en Abraham Corn., schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Pieter Melchiers, waard in *De Kaerse* aldaar schuldig is aan regeerders van het Weeshuis de som van 200 Kar. Gld., te betalen binnen een jaar, plus 16 Kar. Gld. als interest, verbonden op zijn huis

ca. *de Keersse* aan de Grootte Marct op den hoek van de Suyvelstrate, alsnog op 2 ledige erven aan de Grootte Marct, waarop eertijds stonden de huizen *den Tuymelaer* en *Den Cleynen Visel*.

Actum den XXVII^m Juni anno XVIc.

41. 1601. Juni 20

Jan Mahieu en A. Corn. schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Cornelis de Roover aan Jan Huybrechss. oud wethouder van voorn. stad en Rentmeester van het Weeshuis aldaar heeft voldaan de resterende 150 Kar. Gld. met den interest, begrepen in den brief dd. 1601 April 3.

Opten XX Juni 1601.

42. 1601, Juni 24

Rochus Adriaenss. en Abraham Cornelissen, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Cornelis Jan Pauwel, gehuwd met Tryuken Fiers, schuldig is aan Jan Huybrechtssen, Rentmeester van het Weeshuis aldaar, de som van 150 Kar. Gld. te betalen binnen een jaar, plus 8 % interest, verbonden op 5 gemet land onder de Rijselberch buiten de Steenbergsche Poorte.

Actum XXIII^{en} Junii 1601.

43. 1602, Maart 11

Jan Mahieu en Abram Corneliss., schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Cornelis Anthoniss. vande Sande, lakenkooper, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar een rente van 18 Kar. Gld., te betalen jaarlijks op 12 Juli, verbonden op een huis ca. in de Gasthuysstrate genaamd *de Fortuyne* begrensd ten O. en ten Z. door de stadsschole en ten N. door 't huis *de Calomme*.

Desen elfden dach der maent van Meerte int jaer onsses Heeren duysent sesse hondert ende twee.

NB. Zie No 1.

44. 1602, Juni 5

Marcus Mertenss. en Abram Corneliss., schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Cornelis Anthonissen van de Sande, lakenkooper, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar, een som van 150 Kar. Gld. plus 8 % interest, verbonden op z'n woonhuis ca. in de Silversmitstrate, genaamd *Ossenborch*, alsnog op de helft eener hoeve onder Halteren bij de Molen, genoemd *Hollandershouve*, in 't geheel groot omtrent 85 gemet.

Actum V^a Juny XVI twee

Zie No 35.

45. 1602, Juni 17

Jan Basyn en Abram Corneliss., schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Willem Franss., oud Borgemeester en thans Weesmeester van voorn. stad, schuldig is aan regeerders van 't Weeshuis aldaar, een rente van 30 stuivers, de stuiver gerekend tot 3 grooten Brabants, te betalen jaarlijks op Joannis Baptista in den midtsomer, verbonden op een huis in de Suyvelstrate, genaamd *de Soutkete*, begrensd ten O. door de ingang van de Groote Kerk, ten Z. door het kerkhof en ten W. door 't huis genaamd *tSteurken*.
Desen XVII Juny int jaer ons Heeren seshien hondert twee.

46. 1602, Juli 15

Abram Corneliss. en Tobias Utenhove, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Jan Franss. *passementwercker* schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar, een som van 100 Kar. Gld., plus 8

Kar. Gld. jaarlijksche interest, te betalen binnen de eerstvolgende drie jaren, verbonden op zijn woonhuis ca. in de Langenieustrate.
Actum XVen July XVI^c twee.

47. 1602, Juli 30

Geerardt Moermans en Abram Corneliss., schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Lynken Anthonis dochter, bijgestaan door haar voogd Huybrecht Len. Pietersse, stadsbode, bekende schuldig te zijn aan regeerders van het Weeshuis een rente van 2 Kar. Gld. 8 stuivers, de Kar. Gld. tot 20 stuivers en de stuiver tot 3 grooten Brabants gerekend, te betalen jaarlijks op Sinxen, verbonden op een huis in de Dubbelstrate bij de borneput.

Desen XXX^{en} July int jaer onsses Heeren duysent ses hondert ende twee.

48. 1602, December 28

Geerardt Moermans en Tobias Utenhove, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Mr Jacobus Basilius, dienaar des Godd. Woords aldaar, als voogd en ook loco Dierick Vleugels als toeziende der vier weeskinderen van Corn. Claess. Bartoen *slootmaker* en van wijlen Sara Baselis, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar een som van 300 Kar. Gld. 8 % jaarlijksche interest, te betalen binnen drie jaar telkens 100 Kar. Gld. + voorm. interest verbonden op drie termijnen, elk van 100 Kar. Guld. spruitende uit den verkoop van het huis *den Smehamer* in de Corttemeestrade.

Actum den XXVIII^{en} December 1602.

49. 1603, Januari 2

Jan Basyn en Abram Corneliss., schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Laureys Lysens, bakker, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar, de som van 200 Kar. Gld. plus 8 % interest of 16

Kar. Gld. 's jaars, te betalen binnen de eerstvolgende drie jaren, verbonden op zijn woonhuis in de Vrouwenstrate, genaamd *Woldenborch* en nog op zijn huis genaamd *de Pauwe* daarnaast, door hem onlangs opnieuw opgebouwd.

Actum II^a January XVIc drye.

50. 1603, Januari 10

Tobias Utenhove en Corn. vander Molen, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Roelandt der Weduwen, kleermaker, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar, de som van 200 Kar. Gld. plus 8% interest of 16 Kar, Gld. 's jaars, te betalen binnen de eerstvolgende vijf jaren, verbonden op 3 rentebrieven voor schepenen van Essen en Calmthout dd. 31 Mei 1547, 6 Maart 1566 en 8 Januari 1520, alsnog op zijn woonhuis ca. in de Zuyvelstrate te Bergen opten Zoom, genaamd *de Pelgrim*.

Actum X^o January XVb drye.

51. 1603, Januari 16

Jan Mahieu en Corn. vanden Molen, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Pieter Melsen, tavernier, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar de som van 100 Kar. Gld. plus 8% interest, te betalen binnen één jaar, verbonden op zijn woonhuis ca. genaamd *de Kaerse* aan de Groote Merct aldaar en nog op twee huizen daarnaast, onlangs opnieuw ongebouwd.

Actum VI° January 1603.

52. 1603, Januari 18

Jan Basyn en Jan Mahieu, schepenen te Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Marcus Mertenss., medeschepen aldaar. Jan vanden Briele, oud wethouder aldaar als vervangende Corn. Crijnsen, mede oud wethouder aldaar, schuldig zijn aan regeerders van het Weeshuis

een rente van 24 Kar. Gld. te betalen jaarlijks op 8 Januari, verbonden op 't huis *den Ram* in de Gasthuysstrate, met de stal en erf, waarop eertijts 't huis *de Drye Duyfkens* stond, begrensd ten Z. door 't huis *de Gulden Hand*, ten N. door 't huis *'t Warrengaren* en ten W. door 't huis *de Sonne*.

Desen XVIII January int jaer ons Heeren duysent ses hondert ende drye.

53. 1603, Januari 23

Abram Corn. en Tobias Utenhove, schepenen van Bergen Dingnus Corneliss., thans wonende te Merttensdyck, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis te Bergen voorn. de som van 400 Kar. Gld. plus 8% interest s jaars, te betalen op 10 Febr. 1604, verbonden op een bedrag van 450 Kar. Gld. spruitende uit den verkoop van het huis *de Balanse* in de Molstrate, alsnog op 5 huisjes daarachter gelegen.

Actum XXIII^{en} January 1603.

54. 1603, Februari 19

Jan Mahieu en Tobias Utenhove, schepenen van Bergen op Zoom, oorkonden, dat Cornelis Antoniss. vande Sande, lakenkooper, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar, een som van 660 Kar. Gld. te betalen met de 660 Kar. Gld. spruitende uit den verkoop van een huis *de Doorne Croone* in de Engelsche strate, op den hoek van de Couveringe Poorte.

Actum XIXen February 1603.

55. 1603, Maart 25

Israël Pascasy en Corn. vander Meulen, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Cornelis Corneliss. Roscam, beenhouwer, overdraagt aan regeerders van het Weeshuis aldaar vier *paymenten* (= uitkeeringen), elk van 75 Kar. Gld. wegens den verkoop van een

huis, vroeger genaamd *den cleynen Rosenhoet*, nu *de Gortmolen* in de Beenhackersstrate ⁹⁸⁾ aldaar.

Actum XXVen Marty 1603.

56. 1603, Mei 31

Govardt Willems. en Israël Pascasy, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Neelken Rochus, weduwe van wijlen Frans Janss. Block, met Antony Janss. Reynkens, stadhuiscongiere als haar voorgd, verklaarden schuldig te zijn aan Jan Huybrechtss., appreciateur, als Rentmeester v. h. Weeshuis een som van 54 Kar. Gld. te betalen binnen een jaar, verbonden op een hoefke, genaamd *'t Castjen* in de Santstrate.

Actum XXXIen Mey XVI^c drye.

57. 1603, Juni 7

Israël Pascasy en Cornelis Adams, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Willem Patrix schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar de som van 150 Kar. Gld. plus 8 % of 12 Kar. Gld. interest 's jaars, te betalen binnen de drie eerstvolgende jaren, verbonden op twee nieuw gebouwde huizen in de Beterstrate ⁹⁹⁾ genaamd *de Clavere*, zijn woonhuis, en *het Truwelken*, alsnog op twee huizen in de St. Antonisstrate naast 't huis van Jan Huybrechtss. genaamd *inden Molen*. Actum VII^{en} Juny XVI^c drye.

58. 1603, Juni 7

I. Pascasy en Marcus Mertenss. schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Jacob van Lanschot, schoenmaker, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar de som van 500 Kar. Gld. plus 8 %

---

⁹⁸⁾ De tegenwoordige Pensstraat (anno 2020 *Penstraat*)

⁹⁹⁾ De tegenwoordige Klaverstraat.

rente jaarlijks, te betalen vanaf 10 Mei j.l. de eerstvolgende drie jaren, verbonden op zijn woonhuis ca. genaamd *Hemelryck* in de Langemeestrate.

Actum VIIⁿ Juny 1603.

Zie No 3a.

59. 1603, November 7

Marcus Mertenss. en Jacques Antoniss., schepenen in Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Andries Schuyrmans schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar de som van 50 Kar. Gld, plus 8% interest 's jaars, te betalen binnen de eerstvolgende driejaren, verbonden op zijn huis ca. achter het *Hof van Gelder* aan de Vischmerct.

Actum VIIⁿ Novembris 1603.

60. 1603, November 7

Govart Willems. en Geerart Moermans, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Mr. Jacobus Basilius, dienaar des Godd. Woords aldaar, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis, een som van 600 Kar. Gld. plus 8% interest jaarlijks, te betalen *ten allen vermane ende beliefte*, verbonden op zijn woonhuis ca. in de Huyberchsche strate.

Actum VII^a Novembris 1603.

61. 1603, November 8

Marcus Mertenss. en Jacques Antonissen, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Jan Vatevenne, lakenbereider, schuldig is aan regeerders van het Weeshuis aldaar een som van 250 Kar. Gld., plus 8% interest 's jaars, te betalen binnen vier jaren, verbonden op zijn woonhuis ca. in de Langenieustrate.

Actum VIII^{en} Novembris 1603.

62. 1604, Maart 6

Marcus Mertenssen en Jacques Antoniss., schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Robbrecht Eduarts, *lantneeringe doende*, wonend op de Nieumerct, schuldig is aan Jan Huybrechtss. als Rentmeester van het Weeshuis aldaar, een som van 100 Kar. Gld. plus 8% interest jaarlijks, verbonden op zijn woonhuis ca. op de Nieu Merct, begrensd ten N. door de stadsveste.

Actum VI^{en} Martii 1604.

63, 1604, December 29

Mercus Mertenss. en Francois van Ferny, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Adriaen Janss. Voordeel, kuiper, als voogd, en Hans de Groote als toeziende der beide weeskinderen van wijlen Guilliam Tay, schuldig zijn aan Jan Huybrechtss., *appreciateur*, als Rentmeester van het Weeshuis, een som van 100 Kar. Gld. plus 8% interest, te restitueeren binnen een jaar, verbonden op een huis ca., eigendom van voorn. kinderen, in de Silversmithstrate, genaamd *Ossenborch*.

Actum den negenentwintichsten December XVIc vier.

64. 1605, Juli 21

Abraham Corneliss. en Doctor Arnoldus Victor, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Mayken Jaspers, weduwe van Jasper Soeters, met haar voogd Notaris Pieter Heybeke, bekende schuldig te zijn aan regeerders van het Weeshuis, een som van 100 Kar. Gld. plus 8% interest sjaars, te betalen binnen vijf jaren, verbonden op haar woonhuis ca. in de St. Annestrate, genaamd *de Cleyne Byle* alsnog op 50 Kar. Gld. jaarlijks, spruitende uit den verkoop van het huis *St. Anna* op den hoek der St. Annestrate voorn.

Actum den XXI July XVIc vijff.

65. 1606, April 6

Willem Adams en Danckert Bazijn, schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Commer Jooss., ingezetene aldaar, schuldig is aan Jan Huybrechtss., Rentmeester van het Weeshuis aldaar, een som van 100 Kar. Gld. plus 8% interest 'sjaars, te betalen *tot allen belieften*, verbonden op zijn huis ca. in Sinte Anthonisstraete genaamd de *Visevase*.

Actum desen VI Apprilis anno XVIc sesse.

66. 1606, April 15

Marcus Mertenss. en Jaques Anthoniss., schepenen van Bergen opten Zoom, oorkonden, dat Adriaen Janssen Voordeel, als voogd der weeskinderen van wijlen Guillaume Tay, schuldig is aan Jan Huybrechtss., oud wethouder der stad Bergen op Zoom, als Rentmeester van het Weeshuis aldaar, een som van 100 Kar. Gld. plus 8 % interest 's jaars, te restitueeren binnen vijf jaren, verbonden op 't huis *Ossenborch* in de Silversmitstrate, gekocht van Jan de Vrient, bakker.

Actum den vijfthienden Apprille XVIc sesse.

H. LEVELT

Oud-gemeentearchivaris Bergen op Zoom

Bergen op Zoomsche weeshuisstichting en haar vroegste fondsen.

door H. Levelt, oud-gemeentearchivaris

I.

Het Bergen op Zoomsche Weeshuiscartularium, medegedeeld in de laatste aflevering van ons Tijdschrift ¹⁰⁰) toonde aan, onfeilbaar zeker, alle eigendommen, die, vanaf haar vroegste bestaan tot 15 April 1606, de Weeshuisstichting in Bergen op Zoom heeft bezeten. In verband hiermede bevreedt 't natuurlijk te weten dat nu, in onze dagen, van al die vele bezittingen niets meer den Weezen in Bergen op Zoom ten goede komt en als vanzelf dringt daarom de vraag naarvoren, waar al die eigendommen gebleven zijn en wat er met al die oorspronkelijke weezenbezittingen in den loop der tijden is gebeurd.

Een simpele beschouwing van enkele heel nuchtere, maar niet minder ware feiten zal, naar 't mij wil voorkomen, een wel beslissend antwoord geven. Beginnen we met vóórop eenige vaste begrippen scherp te stellen.

Vanouds heeft Bergen op Zoom gekend twee voorname instellingen van liefdadigheid, welker bestaan, hoe vaak in moeilijke tijden ook bedreigd, zich nog tot in 't heden wist te handhaven, n.l. de stichting bekend als het *Algemeen Burgerghasthuis*, feitelijk, zeker wat haar commercieel beheer betreft, een sinds de kerkhervorming gesecculariseerde ¹⁰¹) voortzetting van het oorspronkelijk Roomsche Middeleeuwsche Gasthuis en het instituut van het sedert 1699

---

¹⁰⁰ [Sinte Geertruydsbronne, Jrg. 10](#) (1933), afl. I, blz. 5-25, en [hier bij gevoegd](#).

¹⁰¹ [Sinte Geertruydsbronne, jrg. 6](#) (1929), afl. I, blz. 1-5.

gecombineerde ¹⁰²⁾ Wees- en Armkinderhuis, een voortzetting van de aanvankelijk zuiver Protestantische stichting, het Bergen op Zoomsche Weeshuis.

Terwijl in beide instituten het feitelijk liefdadig element, n.l. de verzorging zelf van zieken en weezen, voor ieder godsdienstige gezindte, ook nu nog zooveel mogelijk, aan eigen verplegend personeel is toevertrouwd, zijn de beide stichtingen, wat haar meer 'commercieele' belangen, d. w. z. haar geldelijk beheer betreft, vanaf Protestantische tijden tot in 't heden, echte *semi-gemeentelijke* corpora, d.w.z. naast een college van regenten, door den Gemeenteraad te kiezen, welk regenten college echter volkomen autonoom de fondsen ¹⁰³⁾ beheert, staat de Gemeenteraad der stad, om aan de jaarlijks door regenten in te dienen begroting der stichtingen sanctie te verlenen of te onthouden.

Dat *semi-gemeentelijke* element in beide liefdadige stichtingen, een legaat ons toegekomen uit den tijd, toen Bergen op Zoom *Protestantsch* was (1580-1700), is lang niet altijd voor het Gasthuis en Weeshuis zelf een zegen geweest! En zal het in den toekomst een zegen zijn?

De regentencolleges van beide instituten hebben in 't verleden weerspiegeld en zullen blijven weerspiegelen de politieke samenstelling van den Bergen op Zoomschen Gemeenteraad. En zou het b. v. voor het beheer der Gasthuisstichting, nu door *Roomsche* religieuzen bediend, hetzelfde zijn of de politieke constellatie van den

---

¹⁰²⁾ [Sinte Geertruydsbronne, Jrg. 10 \(1933\)](#), afl. I, blz. 2, voetnoot. Zie ook [noot 94](#) in deze publicatie.

¹⁰³⁾ De regenten van het Bergen op Zoomsche Gasthuis beheeren, behalve de fondsen, óók de meer technische aangelegenheden, de regenten van het gecombineerde Wees- en Armkinderhuis uitsluitend de fondsen.

Gemeenteraad Roomsch, Protestantsch, socialistisch of mogelijk communistisch gekleurd is? Of zal men ook hier niet te betreuren hebben in den toekomst het logisch gevolg van foutieve premissen? Al véél heeft men, om deze redenen, te betreuren gehad. Sedert eeuwen tot in 't heden wentelt zich rusteloos heel het beruchte politieke leven in Bergen op Zoom, met al zijn ruzies en herries, rond de beide stichtingen, Gasthuis en Weeshuis, als om twee polen. Wat gaat er gebeuren, als men niet tot overeenstemming komt? Ik herinner aan een politieke ruzie in 1872, die tot slot had, dat in den Gemeenteraad stemmen opgingen, om nota bene, de aanwezige fondsen van het Wees- en Armkinderhuis maar te verdeelen. Gelukkig wist een ministerieel besluit dit groote onrecht nog bijtijds te voorkomen! Immers met die oorspronkelijke fondsen ware ook de stichting zelf voor altijd opgeruimd.

Bezien we, na deze uiteenzetting, waar gebleven zijn de oudste Weeshuiseigendommen, in het Cartularium genoemd. Vooreerst, welk was het oorspronkelijk karakter dier thans verdwenen eigendommen? Ongetwijfeld is 't Bergen op Zoomsche Weeshuis, qua talis, een stichting uit den zuiver Protestantschen tijd (1597), gevestigd door *Protestantsche* bemoeiingen onder aanvankelijk *Protestantsche* leiding, bestuur en beheer, maar de *vroegste* fondsen, waarmede die bij uitstek Protestantsche leiding haar stichting heeft gevestigd en in stand heeft gehouden, zeker in de eerste jaren van haar bestaan, waren beslist en onbetwistbaar *Roomsche* fondsen, eens door Roomschen aan *eigen* geloofsgenoten en eigen kerkelijke en kloosterlijke instellingen vermaakt en eerst later in na-Roomsche tijden door anderen geassumeerd.

Beginnen we maar met te noemen: het Cellebroersklooster zelf, dat in 1474 door de kerkelijk erkende religieuze Congregatie der Cellebroers

of Alexianen met kerkelijke machtiging was betrokken ¹⁰⁴), en officieel na 15 December 1597 tot eerste Weeshuis in Bergen op Zoom werd bestemd.

Behalve de kloosterbouw der Cellebroers zag zich de nieuwe Weezenstichting in Bergen op Zoom enkele jaren later, in Januari 1600, nog toebedeeld, zeker niet de geringste der Cellebroerse eigendommen: *omtrent 50 gemet land in st Omcommerspolder bij Steenberg, tevoren eigendom van het Cellebroersklooster te Bergen op Zoom, alsook een erfrente van 200 Kar, Gulden 's jaars* ¹⁰⁵).

Van onbetwistbaar zuiver kerkelijke, in casu dus zeker Roomsche, herkomst waren nog zeer veel andere onder de vroegste Weeshuis-eigendommen, in het Cartularium genoemd.

Zoo was de schenking d.d. 30 Aug. 1582 (No 15 Regesten lijst v/h. Cartularium), sedert 29 Januari 1564 gehypothequeerd o.a. op een bedrag van *negen groot oudts, ten behoeve der kercke van Bergen, op ses grooten Brabants, ten behoeve van den capittelle alhieren op vier Caroli gulden 15 stuyvers ten behoeve van den convente ende clooster van Margrieten alhier* ¹⁰⁶).

En in de schenking, onder datum 2 December 1516 vermeld (No. 6 Regestenlijst v/h. Weeshuis cartularium), heet 't, dat Pieter Gock, daar genoemd, zijn onderpanden vrij verklaart van alle verdere aanspraken behalve *uutgenomen drye ponden en VI penningen Brab. erffelycken (toebehoorend) den Cappittelle van Bergen ende noch twee Philips Gulden Ons lieven Vrouwen altaer* ¹⁰⁷).

---

¹⁰⁴ H. Levelt, *Het Cellebroersklooster of de Bruers in de Nijstrate te B.o.Z., B.o.Z.* 1929, blz. 9.

¹⁰⁵ Zie : Weeshuis cartularium, Regest n° 35.

¹⁰⁶ Zie het oorspronkelijk Weeshuis cartularium, fo 13.

¹⁰⁷ Zie het oorspronkelijk Weeshuis cartularium, fo 17.

En in den giftbrief d.d. 27 Februari 1599 (N° 30 Regestenlijst v/h. Cartularium), we zijn dan al in den *vollen* Protestantschen tijd, verklaart bakker Pauwels Vaens zijn verbonden pand in de Zilversmitstraat vrij van alle lasten *uitgenomen vier Kar. Gld.* (toebehoorend) *den krancken, noch vier Kar. Gld.* (toebehoorend) *den coralen ende noch twee stuyvers* (toebehoorend) *den Vrouwen Gilde* ¹⁰⁸).

Aangezien met de schenkingen later óók de hypotheken door het Weeshuis werden geassumeerd, van aflossingen meldt in bovenstaande drie gevallen het Cartularium niets!, staat onze argumenteering in deze volkomen veilig.

Hadden we nu nog maar tot onze beschikking een Cartularium van het Bergen op Zoomsche Cellebroersconvent, ongetwijfeld zouden we daarin nog andere schenkingen ontmoeten die óók in het Weeshuis-cartularium zijn opgenomen.

Maar laten we niet blijven hangen aan *desiderata*, nu wij o.i. met toch wel overtuigende *facta* hebben aangetoond als historisch ¹⁰⁹) bewezen, dat het Bergen op Zoomsche Weeshuis is : ex origine *een zuiver Protestantsche stichting*, die haar vroegste oprichting en eerste bestaansmogelijkheid, zoo niet uitsluitend dan toch grootendeels, te danken heeft aan *ex origine* Roomsche kapitaal, dat de stichting, dank, zooals we zien zullen, voornamelijk de bemiddeling van Prins Maurits, zich te assumeeren wist.

In een volgend artikel antwoord op de vraag, waar die oorspronkelijke weeshuis-fondsen gebleven zijn.

---

¹⁰⁸ Zie het oorspronkelijk Weeshuiscartularium, f< 20 verso.

¹⁰⁹ Met juridische argumenten lijkt mij deze stelling zeer bezwaarlijk omver te praten. Immers de nervus rerum in onze kwestie is en blijft het geld. En geld heb je of je hebt het niet! Non datur tertium !

Waar bleven de Roomsche fondsen der Bergen op Zoomsche weeshuistichting ?

I. Prins Maurits van Oranje en het Roomsch kapitaal in Bergen op Zoom c.a.

door H. Levelt, oad-gemeente archivaris

Toen in 't jaar 1922 herdacht werd het krijgskundig gebeuren, dat vóór 300 jaren de Statenvesting Bergen op Zoom, van Spinola's troepen bevrijd (3 October 1622), voor Prins Maurits behouden bleef, en zich uit de Bergen op Zoomsche burgerij een feestcomité had gevormd, om dit z. g. roemruchtig feit ter plaatse eenigzins plechtig te vieren, achtte, zeer wijselijk, de Roomsche geestelijkheid der stad die viering onnoodig en weigerde daarom medewerking.

En er werd dat jaar niet gefeest in Bergen op Zoom. Aan den vechtenden Oranjetelg, Prins Maurits, heeft dan ook *Roomsche* Bergen op Zoom niet de minste verplichting !

Non olet pecunia, zegt het spreekwoord. echter stinken dikwijls de feiten der geschiedenis, ook al tracht men die, uit opportunistisch oogpunt, met een bepaald, veelal ondeugdelijk, reukwater te overgieten, getuige de dit jaar gevierde opgeschroefde Zwijger herdenking! *Quantum mutatus ab illo* ! ¹¹⁰⁾ Wie is feitelijk geweest, kort nadat onze steden waren *gealtereerd*, beter gezegd, toen zich die alteratie voorgoed begon te voltrekken, de groote dispensator van het *Roomsche* kapitaal, zooals dit toen, al heel willekeurig, in andere handen was overgegaan ?

---

¹¹⁰⁾ Vert: Er is veel van veranderd.

Speciaal voor Bergen op Zoom ¹¹¹) en omgeving willen we trachten, hier een antwoord te geven. En dat antwoord zullen we, zoo objectief mogelijk, halen uit ingediende verzoekschriften van bij voorkeur uitsluitend “Roomsche” renegaten, afgefallen priesters en kloosterlingen, dus getuigen, die in deze al zeer geloofwaardig optreden.

Een kort geschiedenis-lesje vooraf !

Na 't sterven van Prins Willem I, den Zwijger, “*loffelijker gedachtenis*” (?), was het markiezaat van Bergen op Zoom, bij resolutie der Staten Generaal dd. 21 October 1585, gekomen aan Z. Prins Maurits. Door een der bepalingen van het *tractaet van Trefnes*, n.l. van het 12 jarig Bestand, keerde in 1609 het Bergen op Zoomsche Markiezaat terug aan het huis van Withem, in welks bezit het Markiezaat vóór dien (1577-1582) was geweest.

Maria Mentia van Withem gehuwd met Graaf Herman van s' Heerenberg, resideerde sedert September 1609 als Markiezijn in Bergen op Zoom. Wel hadden de nieuwe Markies en Markiezijn bij hun verheffing al zeer bizondere gelukwensen in ontvangst te nemen o.a. van graaf Henrick van Nassau en van den bekenden raadsheer van Prins Maurits, Rijswijk, die beiden respectievelijk op 27 en 10 October

---

¹¹¹ Voor elders verwijs ik o. a. op de stichting der Illustre school te Harderwijk in 1599. De Magistraat van Harderwijk wilde tot onderhoud der school bestemmen een deel der opgekomen kloostergoederen, waartegen de Roomschegezinde edelen uit de staten van het kwartier zich verzetten. In Juli 1600 kreeg de Magistraat zijn zin : nadat “Prins Maurits zijn gewicht in de schaal legde”.

Zie; Kuyper, H.H.; *De opleiding tot den dienst des Woords bij de gereformeerden*. Deel 1, blz. 55i. 's Gravenhage, 1891.

1609 in eigen persoon naar Bergen op Zoom kwamen ¹¹²), maar vanuit Brussel, waar de Raad van Brabant troonde en vooral vanuit Den Haag, waar, aan 't hoofd der Staten, Prins Maurits zich gelden liet, wist men den bestuursinvloed der Bergen op Zoomsche Markiezen tot nul te reduceeren, waarbij het gealtereerd stadsbestuur van Bergen op Zoom behulpzame hand bood.

Feitelijk bleef dan ook Prins Maurits' invloed over stad en Markiezaat domineeren, ook na 1609.

Waarom Bergen op Zoom speciaal 's Prinsen voorliefde te danken had? Niet enkel aan 't feit, dat de stad een der voornaamste voorvestingen der Republiek was, dat ze tot de *Unie* behoorde, dat ze was de hoofdstad van het Markiezaat, jaren achtereen, een van 's Prinsen vele titulaire bezittingen. Er waren nog zekere andere latente redenen voor Maurits speciale begunstiging. Alle vervolging van plaatselijke en landelijke plakkaten ten spijt, durfden het platteland en de dorpen ¹¹³) van het Markiezaat, waar het aloude Roomsche Brabantsche bloed nog ongedwongen bruischte, data occasione, vrij het hoofd opsteken, feiten nu juist niet in 't belang der *“maintenente vande ware christelijke, i.e. der hervormde, religie ende (z.g.) versekerheyt vanden lande”*.

Die oppositie van het platteland bleek inderdaad zoo gevaarlijk, dat in 1609 werd voorgesteld: *“het platteland ende de dorpen van desen marquisaten aff te sonderen ende te separeren van dese stadt* ¹¹⁴).

Van de toen totaal gealtereerde stad Bergen op Zoom verwachtte Prins Maurits, dat ze zeker met alle mogelijke middelen zou stuiten een

---

¹¹² Gemeentearchief Bergen op Zoom. Register Stedelijke Resoluties sedert 1605 (-1611). fiis 169 verso en 170

¹¹³ Bizonder: Rucphen, Wouw, Oudenbosch, Ossendrecht en Woensdrecht

¹¹⁴ Register stedelijke Resoluties B. o. Z. sedert 1605 (-1611) fo 170 verso

onverhoopde voortgang van het al te vermetele Pausdom! En de stad, die uit financieel oogpunt, 's Prinsen invloed niet missen kon, deed haar uiterste best, om Maurits ter wille te zijn. Zoo kwam de begunstiging van beide zijden. Niet 't minst van 's Prinsen zijde. En Maurits, het *voor wat hoort wat* indachtig, achtte 't volstrekt geen bezwaar, onrechtmatig rechten, goederen en gelden aan te tasten, die hem feitelijk in geenen deele toekwamen.

Bij akte dd. 5 Maart 1591 regelde de Prins, speciaal voor Bergen op Zoom, de jaarlijksche uitkeeringen aan den dienst der (hervormde) kerk en aan 't onderhoud der ministers of dominés, en wordt, Mei 1591, den Rentmeester der geconfisqueerde en geestelijke goederen gelast zich bij de uitbetalingen naar die akte te regelen ¹¹⁵). Non olet pecunia !

Geen wonder, dat ook anderen van 's Prinsen groote vrijgevigheid profiteeren wilden. De Roomsche renegaten rekenden *bij voorkeur* op Maurits' clementie I

In 1594 verzoekt zekere Andries van Doorne ¹¹⁶) den Prins om een *hantreycking*. In 1581 was deze, als priester-kloosterling, zijn klooster Ten Troon bij Herenthals in Brabant ontvlucht, was in 1583 in het huwelijk getreden en bevond zich, sedert de overgang der stad Antwerpen in 1585, zooals hij zelf, op hoop van zegen, aan Prins Maurits verklaart, "*zoo in Hollant als Zeelant onder het gebiet van uwe princelycke Excellentie*".

In 1594 te Bergen op Zoom verblijvend, zag hij zich "*met een aenwassende familie van vijff jonghe kinderen*" niet meer in staat, om zijn gezin te onderhouden en had hij zich genoodzaakt gezien "*eenighe*

---

¹¹⁵ Register met geapostilleerde rekwesten sedert 1589 (-1609) fo 46.

¹¹⁶ H. Levelt ; *Vier Brabantsche Apostaten gestraft*, in 't Dagblad De Tijd, Donderdag 28 Juni 1923

schulden te contracteeren, waerdoor hy hem selven (= zich) bevindt geredigeert in tachterheyt“.

Om den Prins milder (!) te stemmen, getuigt Andries van Doorne, dat met hem nog drie zijner medebroeders uit het klooster Ten Troon waren gevlucht: Rochus vande Velde, mr. Jan Martini en Anthonius Ouddaert, die zich ook in armoede bevonden: *“anders gheen middelkens achterlatende dan een deel kinderzens”*. Aan het slot van zijn verzoek prijst dan de renegaat, in naam zijner mede-renegaten, de goedgeefschheid van Prins Maurits, die *“door ingeboren goedertierentheijt altijds opsicht neemt op (= bezorgd is voor) dienaers des Goddelycken Woorts”*.

Prins Maurits voelde zich ongetwijfeld hier op het juiste punt geleid en aarzelde niet, het verzoek in te willigen. Alweer de *Rentmeester der geconfisqueerde geestelijke goederen* ontving opdracht, te zorgen voor een suffisante jaarlijksche uitkeering van bepaalde ten laste der stad Bergen op Zoom staande renten *“die den clooster vanden Troone toequamen, hem (Andries van Doorne) bij Zijn Excellentie (Prins Maurits) vergundt voor zijn alimentatie ende onderstandt ¹¹⁷⁾* Van 's Prinsen *“ingeboren goedertierentheijt“* wisten nog andere beruchte apostaten uit de omstreken van Bergen op Zoom te profiteeren. Zoo Mr. Jan Vogelius (Jan Vogel), gewezen pastoor van Heerle bij Wouw, die, in 't voorjaar van 1611, zijn Roomsch geloof had vaarwel gezegd *“hem in zijn gemoet ende consciëntie beroert vindende in eenige superstieuse exercitiën van het Pausdom ¹¹⁸⁾*. Hij had zich naar Bergen op Zoom begeven *“om alle sekerheijtswille“(!)*,

---

¹¹⁷ Gemeentearchief Bergen op Zoom. Register met geappostilleerde rekwesten sedert 1589 (- 1600); fo 113.

¹¹⁸ Gemeentearchief Bergen op Zoom. Register met stedelijke resoluties sedert 1605 (-1611), fo 305 verso.

veiligheidshalve m. a. w., inderdaad echter om ondanks “*zijne jegenwoordige sobere middelen*” in Augustus van datzelfde jaar te kunnen trouwen met de schoondochter van den secretaris van Halsteren ¹¹⁹). Bij zijn afval was pastoor J. Vogel beslist van meening de pastorie van Heerle te blijven bedienen, alleen zou hij voortaan nalaten “*de voors. superstitiën, als oock de misse, mits genietende de thienden ende andere vervallen daer toe staende*” ¹²⁰).

De apostaten der Roomsche kerk hadden slechts te verlangen. Prins Maurits willigde in !

Is er, na het bezien dezer enkele nuchtere feiten, nog wel redelijke twijfel mogelijk, wanneer wij ons afvragen waar het oude Roomsche kapitaal in Bergen op Zoom en omstreken is gebleven en wie daar bij 't begin der 17^e eeuw het gewezen Roomsche kapitaal distribueerde ?

---

¹¹⁹ Gemeentearchief B. o. Z. Register met stedelijke resoluties sedert 1605 (- 1611); fo 334 verso.

¹²⁰ Ibidem, fo 305 verso.